

HAZÁNK ÉS NÉPÜNK EGY EZREDÉVEN ÁT

A. MAGYARSÁG HAJDAN ÉS MOST

133 KÉPPEL ÉS TÖBB SZÜVEGKÖZTI ÁBRÁVAL

ÍRTA

DR. CHOLNOKY JENŐ

EGYETEMÍ TANÁR

KÖNYVNAPI KIADÁS

SOMLÓ BÉLA KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST

*Minden jog, különösen a képek
sokszorosításának joga a kiadóé.*

A fényképek egy részének szíves átengedéséért
köszönet illeti meg a *Magy. Kir. Pázmány Péter
Tudományegyetem Földrajzi Intézetét, Művészeti-
történeti Intézetét* és a *Nemzeti Múzeum Néprajzi
Osztályát.*

A védőborítékot KNER ALBERT tervezte.

1. FEJEZET

ÁZSIA PUSZTÁIN

Ha a Föld nem volna gömbölyű és a levegő teljesen átlátszó volna, akkor a Keleti-Kárpátok valamelyik ki-magasló csúcsáról, például a Gsilányosról, szépen lehetne látni a Pamirt, a belsőázsiai hegyóriások sarokpillérét.*)

Erős távcsővel látnók a hegyek előtt a moldovai sík-ságot, mögötte Dobrudza halmait, azután a Fekete-tengert, Azovi-tengert, mögöttük a Kaukázus pompás, havas csúcsait. A Kaukázustól balra végig látnánk a dél-orosz puszták határtalan rónáin, majd a Kaspi-tó északi részének tükren, azon túl szinte végtelen síkságot, a Tu-ráni-alföldet látnók s a síkság mögött hegyóriások zárnák el a láthatárt. Jó erős távcsövünknek kellene lenni, hogy« a körülbelül 4000 kilométer távolságban tündöklő havas hegycsúcsokat megláthassuk. A legmagasabb csúcsok 7 kilométer magasak, tehát olyan nagynak látnánk őket, mint valami 7 méter magas háztetőt 4 kilométer távolság-ból, de ez az egész hegy. A havas rész annyi volna, mint annak a 7 m. magas háznak a kéménye.

Mégis végigláthatnánk tehát azon az egész területen, amelyiken a magyar népet összetevő népek kialakultak,

*) *Vigyázzunk, ha térképen akarjuk ellenőrizni ezt az állítást. A Föld felszínét az Erdély és Pamir közt elterülő darabon síkká ki-egyenésíteni nehezen érthető feladat – természetesen csak képzelet-ben. Ha a lehető legkevesebb torzítással, egyenletesen nyújtánánk ki síkká a Földnek ezt a darabját, akkor a síkságon egyenes vonallal kellene összekötnünk a Csilányost a Pamirral. Ez a vonal a gömbön nem volna egyenes vonal s a legtöbb térképen sem tűnnék föl annak, hanem térképeinken kissé íves vonalnak, még pedig délfelé nyitott ívnek, úgy hogy a Kaukázusi északra szépen megkerüli.*

majd töredékeik egybeolvadtak s végül megszületett az igazi magyar nép, Árpád népének főzöme. Valahol ott, ahol forró sivatag, határtalan füvespuszták, délen és keleten hegyekkel, északon a végtelenül szomorú, szibiriai őserdőkkel határolva, betérjednek Európába, egészen a Kárpátok lábáig, ott, ezen a hihetetlenül mozgalmas, határtalan vidéken alakult ki nemzetünk, ma már alig kibogozható események folyamán.

Nyelvészeink rendkívül szorgos munkával elemezték a magyar nyelvet, minden szavunkról kimutatták már, majdnem matematikai pontossággal, hogy melyik nyelvből vette át, vagy melyik nyelvvel való rokonság kapcsán került nyelvünkbe az illető szó. Nyelvünk nyelvtani szabályait is összehasonlították a rokon nyelvekkel s bámulunk kell azon a szigorú biztosságon, amivel ezeket a kérdéseket tisztázták. Vége van annak az ábrándos nyelvészkedésnek, ami a múlt században burjánzott föl és sok tekintetben nevetségessé tett bennünket. Ma már nyelvészeink munkájába a laikus nem szólhat bele, éppen úgy nem, mint a matematikába.

A nyelven kívül néprajzi adatok is akadnak, hogy megvilágítsák népünk eredetét, rokonságát. Végül történelmi följegyzéseink is vannak, különösen bizanciumi történetesek jóvoltából. De vannak perzsa, arab, sőt kínai tudósításaink is, sajnos legnagyobb részt csak hitvány töredékek, odavetett megjegyzések.

Mindezek a legszorgalmasabb összehasonlításokkal és boncolgatással sem elegendők arra, hogy a magyar nép kialakulásának történetét csak főbb vonásaiban is, pontosan megismerhessük. Bámulatos az, amit különösen nyelvészeink szorgalma és éles elméje produkált, de még mindig megközelítőleg sem elegendő a kialakulás folyamatának megvilágítására.

Annál fontosabb a földrajzi tényezők pontos ismerete. Az ember élete egészen a legújabb korig, a technika hihetetlen haladásának koráig, annyira függött a természetadta körülményektől, hogy ezeknek a körülményeknek pontos ismerete szinte parancsolólag előírja, hogy hogyan *kell* a dolognak történnie, ha helyesen ítéljük meg az eredményeket.

Ezért mindenekelőtt ismerjük meg a színteret, azt a geográfiai együttest vagy szinfóniát, amely a Csilányosról áttekintett területet jellemzi.

Nagy síkság ez. Valóban a Kárpátoknál kezdődik, át-húzódik Dél-Oroszországon, összeszűkül a Kaspi-tó és az Urai-hegység közt, aztán Földünk legnagyobb síkságává szélesedik a perzsiai hegyek és az Északi-Jegestenger közt, pedig ezek egymástól 3000 kilométer távolságra vannak.

A belső-ázsiai hegyóriások, a Hindu-kus, Pamir, Tien-san és Altáj óriásai közt csak keskeny mélyedések vezetnek át a másik, óriási területű síkságra, a Mongol-pusztákra és a Gobi-sivatagra. A legfontosabb mélyedés Dzsungária a Tien-san és az Altáj-hegység közt s ez világtörténelmi nevezetességű út, ez teszi lehetővé, hogy néptörzsek a Csendes-óceán partjáról, folyton üldöztetve eljuthattak a magyar medencébe is, meg hogy nagy hatalomra szert tett fejedelmek a Bajkál-tó déli oldalán elterülő pusztákról a Muhi-pusztáig éreztessék gyilkos hatalmukat, másrészt meg a kínai nagy falon áttörve, Kína trónusát is elfoglalják. Mégis, ez a keleti síkság, a Mongol-puszták és Gobi-sivatag most kevésbé érdekelnek bennünket.

A Kaspi-tó körül elterülő síkság, tehát Dél-Oroszország, vagy Szármáciai síkság, meg a Turáni-alföld nyugatról keletre fokozatosan szárazabb és szárazabb. Legszárazabb a terület a síkság délkeleti sarkában, azon a tájon, ahol az Amu-darja folyó kilép a hegyek közül a síkságra. A Pamir völgyeiben egészen sivatagos az éghajlat, például a pamiri orosz postaállomáson évenként csak 59 mm eső szokott hullani, Tudjuk, hogy a mérsékelt égövön mindig sivatag van ott, ahol a csapadék évi összege 200 mm-en alul marad. A 200-400 mm csapadékmennyiség már elegendő füves puszták keletkezésére, de ahol 400 mm-en alul marad az évi csapadék mennyisége, ott nem lehet másként földet művelni, csak mesterséges öntözéssel és nem lehet másként állatot tenyészteni, csak folyton változtatott legelőkkel, tehát sátoros pásztor életmóddal. Az ilyen területeket nevezzük füves-pusztáknak vagy steppéknek. A steppe szót a német tudományos irodalom vette át az orosz sztyep szóból, de az oroszok sztyepnek nevezik a búzatermő rónaságokat is, általában minden fátlan sík-

ságot. Ezért nem az orosz sztyep szót, hanem a német steppe szót vette át a nemzetközi irodalom s ezen a szón kizárólag füves pusztát értünk, olyant, amelyiken csak mesterséges öntözéssel lehet földet művelni. Ezek a vidékek érdekelnek bennünket legjobban, ilyen a Turáni-alföld legnagyobb része. Az esőmennyiség az egész alföldön sehol sem több 400 mm-nél, tehát sehol sem lehet öntözés nélkül földet művelni, annál kevésbbé, mert hisz éppen a nyár szokott itt a legszárazabb lenni, s tavasszal és ősszel esik le az a kevés eső.

Legjellemzőbb talán Szamarkand éghajlata. Nem is hinné az ember, hogy ez a hatalmas oázis, a rettenetes Tamerlan székhelye 671 m. magasan van a tenger szintje fölött, tehát már olyan magas, ahol nálunk a szőlő már nem terem s a földművelés is nagyon szegényes. Szamarkandban évente összesen csak mintegy 316 mm. eső szokott esni (Budapestben 600-700 mm.), ez is néhány heves záporban, mert Szamarkandban az esős napok száma évenként csak 13 szokott lenni! Még sanyarúbb Bokhara helyzete, mivel messzebb van a hegyektől. Itt a csapadék évi mennyisége csak 135 mm szokott lenni, tehát már sivatagi éghajlaton vagyunk. Bokharában szétöntözik a Szcrafsan folyó utolsó cseppjei is, aztán kezdődik a rettenetes, napégette pusztaság, helyenkint valóságos sivatag. A nagy folyók medréből apadáskor kifújja a szél a homokot s messze beteregeti futóhomokkal a pusztaságot.

Az Amu-darja folyóból származik a Kara-kum, vagy „fekete-homok” sivatag homokja, a Szir-darjából a Kizilkum vagy „vörös-homok” sivatag rozdsaszínű futóhomokja. A Csu folyó adja az Ak-kum, meg a Mujun-kum homokját. Leginkább az északkeleti téli szél fújja ki a homokot, mert ilyenkor van a folyóknak legalacsonyabb vízállása.

Az ilyen területen bizony még legeltetni sem lehet. Régente csak tevekaravánok tudtak átkelni rajtuk s ezért az egyes oáziscsoportokat jól elválasztották egymástól. Ezért alakultak külön „országokká” az oáziscsoportok, mint Kiva, Bokhara, Fergana, Baktria (az ókorban az Amu-darja felső síksági folyása mentén) azután Mérv, az

Afganisztán felől jövő Murgab végén, mert Mervben a Murgab vízének utolsó cseppjét is szétöntözik.

A hegyek lábához közelebb mindenfelé több az eső és azért nem ilyen lakatlan sivatagok, hanem legeltetésre alkalmas füves puszták vannak. A legnagyobb kiterjedésűek délen vannak, Perzsia északi határhegyei lába körüli. Ez a turkmén-tatároknak igazi hazája, a perzsák szomorúságára, mert ezek a tatárok nagyon sokat háborgatják gyilkos, rabló betöréseikkel a békés perzsiái oázisokat. A másik, még nagyobb füves pusztát terület a sivatagoktól északra van. Ez az Akmolinszki- és Turgai fennsík, a kirgizek igazi hazája. Ez az igazi típusa a füves-pusztáknak! Itt mozog a sátoros pásztornép szüntelen nyugtalanságban, itt van az a térszín, ahol a népek áttolnak, hogy az Ural és Kaspi-tó közt nyíló, széles kapun át a dél-orosz puszták felé vonuljanak s Európát fenyegezzék!

Ezeken a határtalan füvespusztákon a téli és tavaszi esőzés hatására gyönyörűen kizöldül a fű, kivirágzik sok hagymás növény. Ezek idevalók, mert hagymájukban sok vizet raktároznak esős időben s aztán ezzel táplálják leveleiket és virágjukat a száraz időszakban. A leggyakoribb köztük a tulipán, persze ez nem olyan pompás növény, mint a mi kertészetünk remekei, hanem igénytelen, kis, kékszínű, de egészen tulipánalakú virág s mivel igen nagymennyiségben lepi el a mezőket, kétségtelen, hogy díszítő motívumnak a turáni pásztornépek felhasználták.

A rengeteg fű tengerében itt-ott szikes foltok, esetleg kóros növények telepei okoznak némi változatosságot. A szikes és sós foltok egészen más növények kedves otthonai, ezek csak ilyen sós helyeken díszlenek, azért halofilis vagy halofita = sókedvelő növényeknek nevezzük őket. A talaj minősége meglepő változatosságokat hoz létre. Egyszer csak örömmel pillantjuk meg Alföldünk ismerős mezei virágait, a pipacsot, a szarkalábat, a kis tatickát, a zsályát, fehér ürmöt, a nefeletset, a vadrezedát meg az ökörfarkkórót. Sok idegen, ismeretlen is van köztük, de kétségtelen, hogy innen vándoroltak ezek pusztáról pusztára egészen hazánkig. Ki ne ismerné a rózsaszínű szalmavirágot, vagy vasvirágot (*Xeranthemum*), gyönyörű, csillagalakú, virágai soha el nem hervadnak, olyan szára-

zak, mint a szalma, mert ehhez a roppant száraz vidékhez alkalmazkodtak s valóságos szomjazóművészek.

Ahol a nagyobb fűvek hosszú gyökere eléri a tartós talajvíz-szintet, ott ezek szorítják ki a kisebbeket. Különösen a *Lasiagrostis* nevű, sokszor embermagas fű nagy területeken nyomott el minden más szerényebb termetű fűvet. A mélyebb, de állandó talajvíz-szintet már csak néhány, pusztákhoz és sivatagokhoz edzett bokor sokszor 10-15 méter hosszú gyökere éri el. Leggyakoribb a Turáni-alföld jellemző bokra, a szakszaul (*Haloxylon ammodendron*) meg a tamariszkusz. Különösen az előbbi rendkívül hasznos, mert aránylag vastag és kemény, nagyon lassan növé faja kitűnő fűtőanyag és nagyszerű homokkötő.

Nagyon szép tavasszal ez a változatos mező! Minden siet virággani, illatozni. Helyenkint hófehér, másutt arany-sárga növénytelepülések óriási foltjaiban ragyog a pipacs égőpiros virága s ehhez a színpompához nagyon kedves háttérül szolgál a rengeteg kék virág és a fűvek smaragd-zöldje. Temérdek lepke, szitakötő s mindenféle más bogár zümmög, libeg a végtelen szőnyeg csodaszép virágain. Néha sajnos, a sáskák is megjelennek olyan hihetetlen tömegben, hogy irtásukra a bennszülöttek nem is gondolhatnak.

A gyönyörű, virágos pusztá nyáron kiszárad. A fű elsárgul, a hagymás növények élete összezsugorodik a föld alá, a levegő tele lesz porral. Kék eget nem látni, csak fakó sárga homályt köröskörül. A folyók még nyár elején árvizet hömpölygettek, hozták Je a hegyóriások olvadó havát, de aztán ezek is leapadnak s augusztus és szeptember kegyetlen száraz forróság időszaka. Néha-néha megjelenik a puszták réme, a burán, felhőnyi portömegekkel sötétíti el az eget s menekül előle minden jótét lélek sátrakba, kunyhókba, a legelésző állatok is sokszor megvadulva nyargalnak, menedéket hiába keresve.

Ősszel megint néhány esős nap, inkább néhány heves záporosó üdíti fel a mezőket s a legelésző állatok fölfrisülnek. Most már nem olyan gyorsan párolog el a víz, mert igen hideg éjszakák következnek, bőséges harmat szokta pótolni az esőt is. Télen az éjszakák mindig derül-

tek és kegyetlen hidegek. Akárhányszor lemegy a hőmérő éjjelenként -20 fokra is. A sátorokban fűtenek, a kirgiz vastag paplanruhába, esetleg prémes bundába öltözik.

Ezen a területen nem lehet másként megélni, csak sátoros pásztorkodással. A sátor eredetileg török szó (a mai török nyelvben csatır), de a magyar nyelvnek kialakulása óta tartozéka, mint annyi más – sok száz – török eredetű szó. Ezeket a pásztorokat a német irodalomban „nomád”-pásztoroknak szokás nevezni, de ez helytelen, mert „nomasz” (gen. nomadosz) görög szó, annyit tesz, mint pásztor, tehát nem fejezi ki az itt élő pásztoroknak igazi életmódját. Sőt a német szobatudósok még a kóborló népeket is nomádoknak nevezik, például az északamerikai ősi indiánusokat. Pedig hát ezek már csak azért sem lehetnek „nomádok” azaz pásztorok, mert a pulykán kívül semmiféle háziállatot sem ismertek.

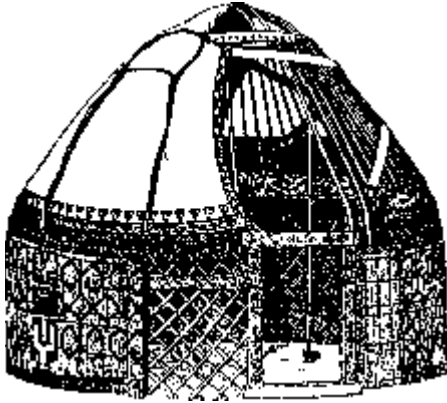
Dobjuk ki tehát nyelvünkéből ezt a csúnyán megcsontított, idegen nomád szót s nevezzük ezeket sátoros pásztoroknak, mert elvégre életmódjuknak legjellemzőbb szükséglete a sátor. Ezek a pásztorok ugyanis nem telepedhetnek le állandóan, hanem kénytelenek a legelőt folyton változtatni, mivel az ilyen pusztá egy évben csak egyszer, legfeljebb késő ősszel megegyeszer zöldül ki, de ahol egyszer az állat lelegette a gyér fűvet és beszennyezte a legelőt, ott többet abban az évben, vagy legalább is abban az évszakban a legelő ki nem zöldül. A magyar nyelv megőrizte ennek a ténynek emlékét, abban a szállóigében, hogy „a fű sem zöldül ki nyomán”. Ez azt jelenti, hogy a sátoros pásztornak legveszedelmesebb, pusztító ellensége az az idegen horda, amelyik átvonult az ő legelőterületén, mert ott ugyan a legelő jogos tulajdonosa meg nem maradhat, más legelőre kell költöznie.

A költözködés tehát az ő legfontosabb foglalkozásuk. Ezért a sátor úgy készül, hogy azt igen könnyű szétszedni, tevé és ló hátára pakkolni, aztán gyorsan továbbállni.

A megfelelő helyen megint igen gyorsan megy a sátor „felütése”. A sátor fala ugyanis ollóskötésű farács, össze lehet csapni, mint azokat az ijesztgető gyermekjátékokat, amelyek többszörös olló módjára nyithatók és csukhatók.

Valamikor virágcserepekre is alkalmaztak ilyen tágítható és szűkíthető, díszes kis farácsot.

A kerek fal mintegy embernyi magas, erre támaszkodnak a tető póznái. Ezek könnyű, kis póznák, felső végük keréknagyságú koszorúfa lyukaiba nyílik, alsó végüket pedig a rácsfalhoz kötik szíjakkal. A sátoros pásztornépek „kötele” a szíj, kötél helyett mindenre ezt használják, azért megtanulták azt szépen díszíteni. A lószerszám is csak szíjkból van s ennek hagyományán használják még ma is, még gyepplőnek is majdnem kizárólag a szíjjat, holott erre talán a kenderkötél jobban megfelelné.

Kirgiz sátor szerkezete, Almásy György szerint. Leírását l. a szövegben. A falakat burkoló gyékénytakarón látni a „kacsARINGÓS” díszítést. „Kacska” török szó, annyi mint kecske, tulajdonképpen a havasi juh (Ovis poli), „ring” annyit tesz mint szarv, törökül, tehát kacsARING = kecskeszarv.

A koszorúfa fenn, a sátor tetején arra való, hogy nyilas maradhasson a füst kieresztésére. Mert bizony a sátorban tüzelni kell, egyrészt főzés, sütés, másrészt melegítés okából. Persze fűtőanyagnak a szárított trágyát, a tiszket használják leginkább.

A sátor könnyű favázat aztán nemezzel takarják. Tehát megint nem növényi rostokból, hanem gyapjúból készült, vastag ponyvával. A nemez – németül Filz – szövés nélkül, a gyapjú összeverésével készül, ezzel foglalkoztak nálunk a csapók. Veszprémben hajdan sokan voltak s a Csapószeren laktak.

A nemezt igen hideg vidéken, például a Mongol-pusztákon bőrökkel helyettesítik, vagy fődik, mert ott bizony a hőmérő gyakran, hosszú időre is leszáll -50 fok tájára.

A sátoros pásztorok sokszor dúsgazdag emberek és sátraik tele vannak gyönyörű szőnyegekkel, tulipántos, réz veretű ládákkal, azokban őriznek mindenféle drága ruhaneműt, ékszert, edényeket. Gyönyörű derékaljak, vánkások tornyosulnak a ládákon s bizony egy-egy ilyen sátor belseje, minden felszerelésével együtt, egész vagyont ér. A dúsgazdag kirgiznek több sátra van, családjá és cselédjei számára s egész kis sáortábor, az úgynevezett aul körül letelepednek az állatok. A legtöbb persze egyszerű felszerelésű, meglehetősen igénytelen. Ilyen pásztorok aztán többben laknak egy-egy aulban, hogy jobban védekezhessenek rablótámadások ellen s maguk is nagyobb hatalmat jelentenek az oázislakókkal szemben.

Mert a folyók mentén, a forrásoknál, meg esetleg a mesterségesen készült vízszintes kutaknál, úgynevezett karézeknél vagy foggaráknál egészen más élet folyik. Ott laknak a kertészek, földművelők s keserves gonddal és munkával öntözik földjüket. A legtöbben a folyók mellett települtek le. Ha a folyó alsószakasz jellegű, vagyis zátonyos, elfajult, akkor a folyó vizét szét lehet öntözni csatornákkal. De ha a folyó kanyarog, tehát középszakasz jellegű, akkor nem lehet szétvezetni, hanem a vizet ki kell emelni. Ilyen folyón duzzasztó-gátat sem lehet építeni, mert a folyó előttené egész környezetét. A kiemelés nehéz munka, ezért csak ott vannak igazán nagy oázisok, ahol a folyók törmelékűpükön folynak, tehát alsószakasz jellegűek.

Ilyen helyen van minden nagyobb oázis. Az öntöző-csatornákra az árik-akszakal vigyáz, ő szabályozza a vízelosztást is, mert bizony nagyon takarékoskodni kell, minden csepp vizet lefoglaltak már. A kellőleg öntözött kertekben nagyszerűen terem a búza, a zöldség, a dinnye, a szőlő, a gyümölcs, orosz befolyásra a gyapot is, meg sok mindenféle mérsékelt égővi és földközi-tengervidéki termesztmény.

A gazdag oázis és a szomszédos pásztorok persze érintkeznek egymással. A pásztor a harciasabb, erőszakos-

sabb. Rendszeren valamelyik sátoros pásztortörzs parancsolt (azelőtt!) az oázisok lakóinak, az uralkodó, a kán mindig pásztor volt, igaz, hogy pompás palotája lehetett az oázis gyönyörű kertjei között. De hogy még uralkodó korában is megvan a sátora, az kétségtelen. Nem kell másra hivatkoznom, csak Marco Polo leírására. Szépen elmondja, hogy Kublai-kán, a mongol fejedelmi családból származó kínai császár miként ment el mindig vadászni díszes sátraival, tekintélyes udvarával, ki a pusztákra, mintegy „haza”. Szép élet is az odakinn, távol a civilizáció minden nyűgétől, a létfenntartásért küzdő, letelepült nép nyüzsgő tevékenységétől.

Az oázisok kánjának hatalmas hadserege van, persze a puszták fiaiból. Ezekkel megvédelmezi az oázislakókat, de viszont adófizetésre is kényszeríti őket. Ha a fejedelem egészen elvárosiasodott, akkor az oázis népe lesz a parancsoló, az úr és fékentartja a nyugtalan pásztorokat. Bertartja a legeltetés rendjét, fuvaroztat velük, a legeltetett állatok javarésze az oázislakók tulajdona s fogadott, fizetett pásztorok legeltetik a sok barmot.

Ilyenkor gazdagság, jólét, békesség fejlődik ki az oázisokon és a pusztákon s nagyon felszaporodik a nép. Minden csepp öntözővizet felhasználnak, minden talpalatnyi legelő le van foglalva s ugyancsak nagy gondot okoz a rend fenntartása.

Ha ilyenkor néhány szerencsétlen, aszályos esztendő következik egymás után, vagy valami más természeti csapás éri, akár a legelőket, akár az öntözött kerteket, akkor készen van a veszedelem!

Az éhező oázisnép vizet követel, a pásztornak ezrével hull el a marhája, az elégedetlenség véres polgárháborúban robbanhat ki s még nagyobb lesz a pusztulás. A szomszéd népek hasonló sorsban vannak, kénytelenek rabolni, fosztogatni, tönkremennek az öntözőművek, földönfutóvá válik sok ezer és ezer család. A pásztorok sem maradhatnak békében, nekik is szükségük van legelőre s erőszakoskodnak, végre lehetetlenné válik a helyzet s az egész nép fölkerekedik és jobb hazát keresni indul. Persze a pásztorok az „úttörők”. Az úton talált népeket is tönkreteszik, azok is kénytelenek hozzájuk csatlakozni s valóságos hóm-

pölygő áradattá válik az ilyen *népvándorlás!* Egyetlen nagyeszű és erélyes uralkodó megakadályozhatta volna, néhány elpuhult, dégénérait fejedelem alatt könnyen végzetessé fajulhatnak az állapotok.

Algériában a franciák gyakran fojtottak el ilyen „raid”-eket már csirájukban. Ott is az arab pásztorok, a beduinok (helyesebben bedavik) sokszor kényszerülnek erőszakoskodásra a legelők megromlása miatt s egyik oázist a másik után göngyölik föl, hogy valóságos néplavina legyen belőlük. Ma már a francia hatalom, modern fegyveres hatalmával könyörtelenül fenntartja a szuverenitást s az ilyen pusztító veszedelmeket csirájában elfojtja.

Érdekesen bontakozik ki például a hunok, vagy a kínaiak szerint hiung-nuk hullámozása, a kínai nagy faltól visszaveretve s Európára gördülve. Az avarokat is a Csendes-óceán partjáról kergetik s menekülve vonulnak végig egész Belső-Ázsián, majd Dél-Oroszországon s végül hazánkban állapodnak meg. Legnyugatibb földváruk a római Vindobona romjaiban van, innen származik a város magyar neve Bécs, mert becs, bács, pécs, becs avar gyűrűt jelent, pl. Nagybecskerek nevében is fölismerjük. Ugyanezt jelenti a győr név is, azt hiszem, azért mondjuk „pécsett, győrtt”, és nem úgy látjuk el helyhatározó raggal mint pl. Pest, vagy Szeged, vagy Debrecen nevét (Pesten, Szegeden, Debrecenben stb. *)

A puszták élete tehát rendkívül labilis. A sok-sok ezer év óta, amióta a Turáni-alföldön a kerteket öntözik s az állatokat legeltetik, sok ilyen katasztrófa történhetett s összevissza keveredtek a népek. Nagyon feltűnő, hogy Mezopotámiában is, meg a Turáni-alföldön is mennyi apró néptörredék él együtt. Megtűrik egymást, mert egyesíti őket mohamedánus vallásuk. Az ő műveltségük állapotában a vallás sokkal fontosabb egyesítő és elválasztó tényező, mint a nyelv. A Turáni-alföldön Almásy György**) szerint a következő népek laknak:

*) Ez csak feltevés, nyelvészeink dolga a kérdést eldönteni. Annyi bizonyos, hogy „Bécsben” mondjuk és nem Beesett.

**) *Vándorutam Ázsia szívébe*, 72. old. Az egész világirodalomban a legkitűnőbb könyv a *Turáni-alföldről*.

1. *Letelepült oázislakók:* szártok, tadzsikok, galcsák, özbegek, arabok, kuramák, tarandzsik, dangánok, oroszok.

2. *Sátoros pásztorok:* kirgizek, pásztorkodó özbegek, furkmenek, kipcsakok, kara-kalpakok, kalmükök, targautok.

3. *Szétszórva élnek* mindenféle más népek, mint cigányok, zsidók, indusok, perzsák, svábok stb. stb.

Ezek közül a turkmen, kara-kalpak, kirgiz, kipcsak és özbek pásztorok török népek, ugyancsak törökök a letelepült özbegek, a szártok és a tarandzsik. Nem törökök, hanem irániak a tadzsik és galcsa népek, kínaiak a dangánok, csak mivel mohamedánusok, azért kellett hazájukat elhagyniuk és végül irániak a szárt-kalpakok. Mongolok a kalmükök, szemiták az arabok, de ezek kevesen vannak. A kalmüköknek nagy tömege átkerült már a Kaspi-tó nyugati partjára.

A kirgizek és még néhány tatár törzs lakik legmeszebb északon. Itt érintkezésben vannak a finn-ugor népcsaláddhoz tartozó osztyákokkal és vogulokkal. Ma ez a két finn-ugor nép a szibiriai őserdőbe, a taigákba szorítva, vadászattal, halászattal és prémvadászattal tengeti életét, de gazdag nyelvük azt mutatja, hogy láttak ők szebb világot is, voltak ők is ott, ahol ezrével legelészik az állat s gyönyörűen zöldéinek az oázisok. Teljesen lezüllött, hitvány utódai ezek olyan, hajdan sátoros pásztoréletet élt népeknek, amelyeket valamelyik ázsiai felfordulás tett tönkre s maradékaikat kiűzte ide, az erdőbe. Török népek is jutottak ilyen sorsra. A jakutok mindenesetre türk népek s éppen olyan nyomorultul élnek a taigákban, mint a vogulok vagy osztyákok.

Semmi kétségünk sem lehet aziránt, hogy a földművelők közt is voltak finn-ugor népek s ott érintkeztek árja-népekkel is, mert nyelvükben igen lényeges árja szavakat találunk. Így például a magyar nyelvben is a számnevek közül a nyolc, kilenc, tíz árjaeredetű (Gomböcz Zoltán megállapítása).

Kétségtelen, hogy ezen a területen laktak azok a finn-ugor és török-tatár eredetű népek, amelyek azután kiüldözötve, együtt vándoroltak, helyesebben hányódtak ki a Volga vidékére s ott egyesültek magyar néppé. Mert a

magyar nyelv szabályai ugyan minden kétséget kizárólag finn-ugor eredetűek, de szavaink igen nagy része és ammellett népünk ősi szellemi vagyona török eredetű. Ez pedig csakis úgy lehetett, hogy két nép egybeolvadt s mind-egyik népnek szellemi vagyonából gazdagodott az új, talán sokféle néptörédekből összetevődött, új nép. Amint az angol nyelv az ősi brit, gael nyelv, a germán és latin nyelvek összeolvadásából alakult, akként keletkezett a magyar nyelv és magyar nép is a pusztákra kivetett, főleg finn-ugor és török-tatár népek keveredéséből.

Pröhle Vilmos úgy fejezte ki, hogy a magyar nép finn-ugor anyától és török-tatár apától született. Nyelvét anyjától örökölte, de egyébként egészen apjára ütött.

Semmiesetre sem tehetjük föl, hogy az a finn-ugor nép, amely a magyarnak „anya”-nyelvét adta, az prémvadász és halász nép lett légyen, mint a mai osztyákok. Prémvadászok nem hagyják el az erdőket s nem vándorolnak a pusztákon. Ez geográfiai abszurdum. A prémvadászérettel foglalkozók mindig leszorított, lehengerelt népek, az erdők csak menedékül szolgálnak. Olyan nép, amely a történelemben nagy szerepet játszó nemzet szülőjévé lehet, csak sűrűn lakott, gazdag területről származhat, akár mint sátoros pásztor, akár mint öntöző kertész. Mivel a mi finn-ugor nyelvelemeink árja hatást is tartalmaznak, tehát a mi ős finn-ugor anyanépünk csakis letelepült, öntöző kertész lehetett!

II. FEJEZET.

A MAGYAR NÉP ÉS NEMZET KIALAKULÁSA

Láttuk tehát, hogy azok a népek, amelyeknek egybeolvadásával a magyar nép kialakult, a Turáni-alföld pusztáin éltek s onnan, kerültek elő a Volga síkságaira. Amikor az oázisok és füves puszták vidékén volt őshazájukból kiüldözték őket, vagy kénytelenek voltak kimenekülni, akkor még nem voltak „magyarok”. Akkor még többféle nép egybeverődött sokasága lehetett, mint ahogy a legtöbb nép kialakult Európában. Bíz itt minden nép keverék, tiszta fajt kimutatni teljes lehetetlenség.

Hóman Bálint a „Magyar történet” című nagyszerű munkában részletesen foglalkozik a magyarság kialakulásának történetével. Szerinte a magyarok kialakulása már Ázsiában megkezdődik úgy, hogy valami prémvadász, finn-ugor népet az ogur-törökök egyik törzse meghódítja, valahol a kirgiz puszták és a szibiriai őserdők határán, aztán ennek az elmaradt, alacsonyműveltségű ugor népnek magasabb műveltséget hoz, de viszont ő maga elveszti nyelvét s az ugor nép nyelvét veszi át. Példa erre a különös nyelvátvételle a bolgárok története. A bolgárok átvették a meghódított szlávok nyelvét.

Hogy az oguroktól leigázott ugorok igen alacsony műveltségű népek voltak, ezt bizonyítani lehet – Hóman szerint – a mi nyelvünkben levő finn-ugor eredetű szavaknak sokaságával. Tudniillik a mi finn-ugor szavaink legnagyobb része halászatra, vadászatra s gyűjtögetésre vonatkozik. Az állattenyésztésre és földművelésre vonatkozó szavaink mind török eredetűek, tehát ebből az következnek, hogy ilyen szavak az ugor nép nyelvében *nem* voltak. Ezt ilyen határozottan állítani bajos, mert meg is lehet fordítani a dolgot: azért nem pusztult ki a nyelvből, mert a török nyelvben nem voltak meg ezek a szavak. A vadászat nemcsak a szibiriai őserdőkben, hanem a Turáni-alföldön is általánosan elterjedt foglalkozás. Ha a prémvadászok szavai megmaradtak volna, miért éppen a prém, meg a gerezna *nem* ugor szavak? A lőfegyvereket nemcsak vadászok, hanem harcosok is használják, tehát ezek nem mondanak semmit. Sőt, ha fontosságot tulajdonítunk a szavaknak, akkor a „juh” szó teljesen ellentmond a halász-prémvadász elméletnek, mert ezek a népek juhot *nem* tenyészhetnek. *)

A nyelvi érveket tehát nem használhatjuk föl annak megállapítására, hogy milyen foglalkozású volt az az ő ugor nép, amelyikből a törökkel való keveredés után a

*) *Hogy mennyire bajos a szavakból valamelyik nép eredetére következtetni, azt mutatja a következő eset. Az elefánt neve minden szláv nyelvben „szlom”. Nem kölcsönvett, tiszta szláv szó. Ebből arra kellene következtetni, hogy a szlávok olyan országból származnak, ahol az elefánt él. Ezt igazán bajos elképzelni, még ha a mammutra gondolunk is. (Melich János úr szíves közlése.)*

magyar származott. Az a feltevés azonban, hogy ez az ugor nép a mai osztyákokhoz és vogulokhoz hasonló életmódot folytatott volna, az ellen igen súlyos érveket kell felhozunk.

Először is a szibíriai taigák vagy őserdők szomorú világában csak igen gyér népesség élhet meg. A halászat kétségtelenül ma is éppen olyan bőséges zsákmánnyal szolgál, mint évezredekkel ezelőtt, tehát az osztyákok megélhetésének lehetősége legalább is ugyanakkora, mint volt, de inkább jobb ma, mint akkor, mert békekességben és biztonságban élnek, mert európai halászeszközeik és szerszámaik is vannak. És mégsem tudnak jobban elszaporodni ezen az óriási területen, hisz az osztyákok majdnem fél Európa nagyságú területen, a vogulokkal és szamojédekkel együtt nem lehetnek többen, mint 40-42 ezer ember! Valóban, gyakorlati értelemben lakatlannak kell mondanunk a területet s mindig ilyen is volt. A prémvadászat ugyan tetemesen kiadósabb volt hajdan, mint ma, de tekintettel gyarló vadászeszközeikre, azelőtt sem igen foglalkoztathatott több embert, mint ma.

Ilyen népességből nemzetalapító, népvándorló horda soha ki nem alakulhat.

Hogy milyen visszavonult, rejtőző életmódot éltek ezek a prémvadászok, arra vonatkozólag érdemes elolvasni Ibn Batula arab földrajztudós és író érdekes munkáját, ő körülbelül Róbert Károly királyunk uralkodásának idején utazott a dél-orosz síkságon, akkor a kipcsák-tatórok országában. Feljutott egészen Bolgaráig, a hajdani Bolgár-ország fővárosáig, a mai kis Bolgari falu helyén. Ez a kis falu a Kama torkolatán kissé alul, a Volga partján van, éppen az 55. fok szélességen. A két nagy folyó egyesülése kétségtelenül jelentős helyé avatja, nem csoda, ha itt főváros fejlődött ki.

Bolgarával az arabok nagy kereskedést folytathattak, mert itt sok arab pénzt találtak a romok között, a sírkövek fölíratain pedig sok arab írást. Ezt a vidéket már Ibn Fozlán is leírta, azért Ibn Batuta szeretett volna messze északra túlmenni rajta, a Sötétség országa felé. Ezt az országot Bolgarából negyven nap alatt lehet elérni, de csak kutyákkal vontatott szánokon. Csak gazdag prémkereske-

dők járhatnak arra, mert egyszerre több száz kis szánkóval és élelmiszerral jól megrakodva kell nekiindulni, sőt még ivóvizet és tüzelőt is kell magukkal vinni. Mert arra felé nincs fa, nincs kő és nem lakik senki. Ezt Ibn Batuta a prémkereskedők bemondása alapján írhatta. Ezek pedig valószínűleg túloztak, mint a kereskedők mindig, ha árujukat azzal akarták drágítani, hogy kiszínezték a rettenetes nehézségeket, amelyekkel az árut beszerezték. Mert Bolgarától északra akkor is laktak sátoros pásztorok, hisz azon a vidéken találta meg Julianusz barát a magyarokat, meg ma ott laknak a baskírok.

Mindenesetre igen gyéren lakott, pusztá vidék volt. Ezen kellett átutazni, hogy elérjék a prémvadászok földjét. Akik ott jártak, azt mondják, hogy sohasem látták az ottlakókat, hanem a csereárut egy bizonyos helyen kirakják, aztán elmennek onnan. A láthatatlan bennszülöttek odarakják melléje, amit hajlandók érte cserébe adni. Ha a kereskedő elviszi a kínált árut, akkor a bennszülöttek is láthatatlanul elviszik, amit érte kaptak. Bizonyára prémkereskedésről van szó.

Ha az arab leírást minden esetre kiszínezettnek és túloznak kell is gondolnunk, mégis annyi kétségtelenül kiviláglik belőle, hogy a prémvadászok nagyon félenken, visszavonultan éldegélnek s kietlen hazájukban csakis a prémvadászat szerzi meg a megélhetés szükségleteit.

Ilyen nyomorúságos életmódú népekből nem sarjadhathat ki nemzetalkotó horda, sőt ellenkezőleg, az ilyen életmódot folytató népek csakis a jobb világból való kiszorítás esetén juthatnak ennyire.

Ha feltesszük, hogy a mi őseink főzöme, az ugor nyelven beszélő nép nem az őserdőkben, hanem a pusztákon lakott, akár mint öntöző földműves, akár mint sátoros pásztor, akkor nincs semmi nehézség abban, hogy a tőlük származó szavak egy része a prémvadászattal és a halászattal függ össze, mert hisz ezeknek is okvetetlenül szüksége volt prémekre. Az Akmolinszki- és Turgai-síkságokon csikorgó hideg tél van s egy-egy téli burán, vagyis szélvész -40, -50 fok hidegekkel járhat, tehát okvetetlenül szükség van a bundára és a sátoroknak bőrrel való befedésére. Az utóbbit a legeltetett állatok bőréből is megszerezhetik,

a meleg bundának is kitűnő anyaga a juh-gerezna, de nagy kereslet van mindig értékesebb prémek iránt is, mert ezekből sokkal jobb, sokkal szebb és melegebb bundákat, prém-szegélyeket stb. lehetett készíteni. Így tehát a *prémkereskedés* mindenestre nevezetes foglalkozás volt ezen a vidéken. Azok a letelepült oázislakók, vagy esetleg a sátoros pásztorok mindig foglalkozhattak prémkereskedéssel, tehát megtanulhatták a *prém-vadászoktól* a vadászat szakszavait. A halászat mindenütt általános az egész Földön, tehát erről nem is kell külön megemlékeznünk.

Egyszóval minden érv ammellett szól, hogy a magyarok nyelvét adó finn-ugor törzs nem volt prémvadász, hanem esetleg prémkereskedéssel is foglalkozó, mindenestre sokkal magasabb műveltségű és magasabb civilizációjú nép.

Hogy ezt a népet a folytonos mozgalmak kiszorították ősi lakhelyükből, az már egészen valószínű, mert ezen a síkon mindig egymást váltogatták a népek. Bizonyosan sok nép véglegesen eltűnt onnan, akár elmenekülés, akár kiirtás, akár más népbe való teljes beolvadás következtében. Talán éppen a mi ősanya-népünk is valami nagy katasztrófa következtében kénytelen volt innen elmene-külni. Egy kis töredékük jutott el, teljesen letörve, megfogyva, menekülve az őserdőkbe s ott próbálta fenntartani magát. Más részük pedig a népvándorlások rendes útjára lépett és Európa felé húzódott, más, menekülő török népekkel együtt.

Lehet, hogy ezek a Turáni-alföldön élő, művelt ugor népek sámánisztikus vallásúak voltak, hisz akkor még egész Belső-Ázsiában ez volt a „valjás”! Csak a mohamedanizmus emelte őket föl az egy isten hitvallásáig! A buddhizmus eddig nem igen terjedt s az is sokkal későbbi. Ezért azok a szavak, szokások és mondások, amelyek finn-ugor eredetű ősanánk nyelvéből ránk maradtak, egyáltalában semmiféle jögről sem bizonyítják azt, hogy olyan műveltségbeli állapotban sínylődtek volna, mint a mai taiga-lakók. Erről szó sem lehet! Hisz az állítólag magasabb műveltségű törökökkel való egybeolvadás után sem igen változott meg vallási felfogásuk, nem volt az sem más, mint kissé fejlettebb sámánizmus, sőt ennek emlékei még ma is temérdek nyomon él népünk folklórjában (szel-

lemi vagyonában). Babonáink, jövendöléseink, kuruzslásaink túlnyomókig onnan származnak, ezeket még a keresztény vallás minden szigora sem volt képes kiirtani.

A török néppel való keveredés nem jelenti ennek a népnek ugrásszerű előrehaladását a műveltségben. Mindenesetre haladást jelent és fejlődést, mint minden idegen elem fölvétele. De nagy fokozatbeli különbség a két nép között nem lehetett, mert teljesen kizárt dolognak kell tartanunk, hogy a magasabb – állítólag lényegesen magasabb műveltségű török népek a náluk sokkal alacsonyabb műveltségű népek nyelvét vegyék át s csak szavaik egy részét tartsák meg. Erre példát a történelemből nem ismerünk természettudományos szempontból pedig lehetetlennek kell mondanunk.

Az igen sok példával mutatható ki, hogy valamelyik hódító nép, rendesen sátoros pásztor, vagy tengerjáró nép meghódít békés, kevésbé harcias természetű, nagy néptömegeket, aztán beleolvad és elvész, de elvész mindenestől, nyelvével és szavaival együtt. A hódító mongolok és a mandzsuk egész Kínát meghódították, úgyszólván maroknyi erővel a százmilliókkal szemben s aztán beleolvadtak a kínaiakba, úgy hogy nyomuk sem maradt. Hány hódító türk és mongol nép igázta le Indiát s mind beleveszett ebbe a javíthatatlanul passzív néptömegbe.

A normannok Dél-Itáliát meghódították s mindenestől belevestek az olaszokba.

De viszont az is lehet, hogy a hódító oktrojálja rá nyelvét a meghódítottakra s legfeljebb néhány szó, kifejezés marad meg a meghódított nép nyelvéből. A japániak meghódították a szigeteket s teljesen elnyomták az őslakosság nyelvét, bár kétségtelen, hogy antropológiai szempontból nem tudták megváltoztatni a népet, olyan kevesen voltak. A hódító japáni kétségtelenül a számurai típus őse valami török-tatár nép volt, antropológiailag a koreai és tunguz népekhez hasonló. A mai japáni nép ettől az embertípustól fundamentaliter különbözik.

Ha a finn-ugor és türk őszülők közül a finn-ugor lett volna a hódító és a türk a meghódított, akkor teljesen érthető volna, hogy a keverék megtartja a hódító nyelvét és a meghódítottból szavakat vesz át. De ebben az esetben a

finn-ugornak kellett erősebbnek, hatalmasabbnak, műveltebbnek lennie.

Hódításról nem igen lehet szó, csakis békés együttélésről, a közös hányattatás és közös veszedelmek egyesítik őket s műveltségükben nem mennyiségbeli, hanem csakis minőségbeli különbségek lehettek. Hogy a finn-ugor nyelv maradt a győztes, ebből minden valószínűség szerint az következik, hogy a finn-ugor nép között nagyobb számú volt a földműves, különösen iparos és kereskedő elem, mondhatjuk az „értelmiség” a harciasabb, hódítóbb türk pásztorokkal szemben.

Mindez csak lehetőség. A valóságot teljes pontossággal valószínűleg sohasem fogjuk megtudni, mert nagyon kevés az archeológiai és történelmi adat, a nyelveket meg csak a legnagyobb óvatossággal szabad ilyen célra felhasználni. A történelem nem természettudomány, nincsenek matematikai módszerei, tehát a múlt eseményeit sohasem lehet többé hűen rekonstruálni. Hisz tudjuk, hogy szemünk előtt lejátszódó eseményeket is annyiféleképpen mondják el, ahányan látták.

De a földrajz, mint természettudomány, szigorúbb eszközökkel dolgozik s ennek tanítása alapján határozottan kimondhatjuk, hogy ősanyánk, a finn-ugor néptörzs prémvadász, a mai osztyákokhoz hasonló nép nem lehetett és nem is volt!

Az a török nép, amelyiket ősapánknak mondhatunk, nyelvészeink pontos megállapításai szerint a legnyugatibb törökség, az ogur törökség volt. Ennek a finn-ugorral való keveredése már mint *onogur*, *ungur*, *ungr* nép ismeretes a Volga síkságán. Ez a nép is, mint a bolgárok is prémkereskedésük miatt lehettek nagyon érdekesek a bizánciumi írók előtt, mert ezt sokszor kiemelik. De ezek *prémkereskedők* és nem *prémvadászok!* A közvetítő kereskedelem sokkal magasabb műveltséget feltételez, mint akár a pásztorokodás, akár a földművelés. A kereskedő nép rendszeren sokkal műveltebb, mint azok a népek, amelyek közt kereskedik (görögök, punok, arabok, kínaiak stb.) s ez a kereskedő elem a finn-ugor nyelvű az onogur-keverékben. De a kereskedőt a vadással összetéveszteni nem szabad s ez nagyon zavarólag hat!

Annyi bizonyos, hogy ezt a finn-ugor és ogur-török népkeveréket már onogur név alatt körülbelül időszámításunk kezdetén a dél-orosz pusztákon találjuk, még pedig a Kaukázus északi lába előtt, a Kuban folyó vízvidékén és talán innen északra is elterjedtek a Don és Volga közt elterülő, óriási síkságokon. Azok ott künn a síkon alighanem elsodrótak a népvándorlások áradatában, de egyrészük minden esetre megmenekült az Ural nyugati lábánál, ott, ahol ma a baskírok laknak, mert Julianusz barát itt minden kétséget kizárólag megtalálta őket a 13. század elején.

Az onogurok (tíz ogur néptörzs) itt érintkezésbe kerültek kaukázusi népekkel, mert ezeknek hatása meglátszik nyelvünkön és néprajzunkon. A kabard-törökök nyelve mindenesetre hatott nyelvünkre, ezt hangsúlyozta különösen boldogult Bálint Gábor nyelvészünk s élte végéig nyelvünket a kabard nyelv származékának, vagy közeli rokonának tartotta.

A Kuban-folyó vízvidékén évszázadokon át aránylag nyugodtan fejlődtek, mert délről a Kaukázus áthághatatlan erdőrengeteget és havas hegyóriásai, nyugatra az Azov-tenger, vagy Meotisz mocsarai határolták, keleten pedig a Kaspi-tó megakadályozta, hogy az Ázsia belsejéből közvetlenül előrerohanó néparadatok egyenesen a nyakukba szakadjanak. Valóságos, védett „öböl”-ben voltak itt, a népvándorlások legviharosabb főröföetegei innen északra hőmpölyögtek keresztül nyugat felé.

Az onogurok később már magyar néven szerepelnek, tehát nincs semmi kétségünk, hogy itt nemcsak néppé, hanem nemzetté is alakultak. Nagyon csodálatos és meg nem magyarázott dolog, hogy ittartózkodásuk ideje alatt nem vették föl sem a kereszténységet, sem az izlam, sem a zsidó vallást. Nagyon szépen fejlődött vallásuk lehetett, rendszeres hierarchiával, mert különben lehetetlenség lett volna be nem hódolni az akkor már erősen terjedő kereszténység és mohamedanizmus tanításainak, vagy akkor csodálatosan elterjedő zsidó vallásnak. Hisz közelükben volt a Volga deltáján, talán a mai Asztrachán helyén a zsidó kazárok fővárosa. Érdekes, hogy ennek a török nép-

nek jórésze felvette a zsidó vallást, másrésze pedig a mohamedánizmust.

Magas műveltség terjedt el akkor már ezen a tájon. A hunok és más ázsiai, leginkább török népek folytonos, tömeges áramlása Ázsiából megtöltötte ezt a vidéket sűrű lakossággal (a viszonyokhoz képest) és nagyon elterjedt a földművelés, kereskedelem és ipar. A történelem leginkább csak a háborús, hódító eseményekről tud számot adni, de kétségtelen, hogy a folyton mozgó, hullámzó hódítók seregeit nem lehet „népvándorlók”-nak nevezni. Ezeken a határtalan síkságokon imperiumok alakulnak, aztán szappanbuborék módjára, megint nyomtalanul eltűnnek. A hunok óriási birodalma, majd. a kazárok, bolgárok, avarok birodalma mind csak egy-egy uralkodó hatalmas egyéniségének alkotásai, s csak addig maradnak fenn, amíg az uralkodó él, vagy legjobb esetben, ha szerencsésen jó utódai következnek. Az óriási területen az uralkodó szuverenitását csak úgy tudja fenntartani, ha családtagjait alkirályoknak teszi meg az egyes országrészekben. A nagy, államalkotó uralkodó halála után éppen ez a megosztottság okozza aztán a birodalom vesztét.

Ahol nincsenek geográfiai határok, ott kezdetleges időkben nem is keletkezhetnek konszolidált államok. Szudán példája fényesen megvilágítja ezt a geográfiai tényt. Ott is egymásután alakulnak birodalmak egy-egy embergyilkos szörnyeteg vaskeze alatt, de aztán a zsarnok halála után, szétpukkan az egész.

Ezért olyan bonyolult ennek a vidéknek története a népvándorlások idejében. Ezek a nyugtalanságok okozzák, hogy a békés, földművelő és pásztorkodó népek mind meszszebb nyugatra szorulnak, mert ott az erdős bércekkel körülvett medencékben nyugalomra találhattak. A puszták népeinek leghatalmasabb eszköze volt a szuverenitás fenntartására a *ló*. Ló nélkül lehetetlen volt nagy távolságokra hatni, hadat viselni stb. Ezért intézkedtek a bizanciumi császárok gyakran akként, hogy a legyőzött népnok elszedték lovaikat. Ezzel lefegyverezte, a pusztákon valósággal tehetetlenségre kényszerítette őket.

Ha valaki ennek a kornak történetét olvassa, igazán megzavarodhatik. Az a zűrzavar, az a folyton új népek, új

uralkodások feltűnése, majd végleges eltűnése a lelkiismeretes történetkutatót igazán zavarba hozhatja. De lehetetlenség, hogy ebben a feneketlen felfordulásban, zűrzavarban mindig az egész nép részt vett volna. Legnagyobb része a mozgalmaknak harcias hódítás és csatározás, de a nép maga művelte földjét, legeltette nyáját, készítette a bronz-, majd vasfegyvereket, kereskedett prémekkel, ékszerekkel, fegyverekkel, gyönyörű bőrárakkal, hisz a bolgároktól származik a bagaria.

De a nyugthatatlanság elől sokszor kénytelenek egész törzsek elmenekülni s biztosabb hazába költözni. Ezeket azonban mindig pótolják újabb jövevények s a letűnt birodalmak helyett megint újakat alapítanak újabb jövevények !

Honnan jönnek ezek? Miért jönnek ki Ázsia belsejéből?

Ennek okát találjuk meg a puszták labilis életében. Erős uralkodó rendet tud fenntartani a pusztákon és az oázisokban is. Ilyenkor elszaporodik a nép, tele lesz minden kertészekkel és pásztorokkal. Aztán a dinasztia bukásával, vagy valami nagyobb szabású elemi csapás következtében földönfutóvá válik sok nép s kénytelen kimenedni a pusztákról.

A kínai Han-dinasztia időszámításunk kezdete előtt és után néhány évszázadig ura volt egész Pusztá-Ázsiának s csodálatos rendet tudott fenntartani. Rendszeresen jöttek a selyemhordó karavánok a Római-Birodalomba s a császár katonái még a Kaspi-tó keleti partján is rendet tartottak.

Ez volt Belső-Ázsia békés fejlődésének fénykora. A Han-dinasztia dégenérait, lehanyatlott, Belső-Ázsiában felbomlott a rend s évszázadokon át menekültek ki onnan a népek, egyik szorítva a másikat. Legelőre nyomódtak a Szármáciai-síkságon lakó gót-germán népek, ezek jelentek meg a Római-Birodalom határain, aztán jöttek a török népek, hunok, avarok vezetése alatt mindenféle ázsiai nép s lassankint megtöltötték Északnyugat-Európa nagy, de akkor még gyéren lakott medencéit s agyonnyomták a Római-birodalom nyugati felét. A Kelet-Római birodalom még soká ellenállt a folytonos háborgatásnak, de nem lé-

vén jó földrajzi egység, nem fejlődött ki benne az igazi nacionalismus s lassankint összezsugorodott, majd végül az utolsó ázsiai, türk hódítók, az ozmánli-törökök végleg megsemmisítették.

Bizanciumnak az volt a szerencséje, hogy a népek hullámai a Kárpátokban megütközve, mindig északnyugatnak tértek ki, a lengyel-német síkságon át. Csak amikor ott már minden tele volt, akkor nyomultak Kis-Ázsián keresztül is nyugat felé s ekkor omlott reá az utolsó ázsiai hullám a szerencsétlen Bizancium fejére.

Földrajzi körülmények okozták tehát a népeknek ezt a vándorlását, földrajzi okok idézték elő azt az áttekinthetetlenül zűrzavaros történetet/amit népvándorlások korának nevezünk. Nem Ázsia belsejének kiszáradása okozta a népek kiáramlását, hanem a puszták életének kényesen labilis volta. Kiszáradásról szó sem lehet. Belső-Ázsiának sohasem volt sűrűbb népessége mint ma, erre nézve semmiféle bizonyítékunk nincs, sőt Stein Aurél rendkívül pontos és lelkiismeretes megállapításai kétségtelenül beigazolták, hogy a Kelet-Turkesztáni medence romban heverő oázisait nem az éghajlat megváltozása, hanem történelmi események, vagy természeti katasztrófák miatt hagyták el.

A kiszáradás (deszikkáció) elméletét teljesen ki kell küszöbölnünk. Ha még olyan megmagyarázhatatlannak látszanak is bizonyos jelenségek, ne gondoljunk éghajlatváltozásra, hanem valami másra, amit esetleg egyelőre nem tudunk, de majd kiderül.

Igen jellemző erre nézve Kelet-Turkesztánban Loulan romhely esete. Ez a romhely a Lop-nor tótól északra szörnyű sivatagban van, távol minden folyótól és forrástól. Stein Aurél eleinte maga is arra gondolt, hogy a klíma megváltozása nélkül lehetetlenség megmagyarázni, hogy miért volt itt oázis. Később a romok közt talált okmányok alapján kétségtelenül kiderült, hogy ez a romcsoport nem is volt oázis, hanem kínai katonai állomás a selyemhordó karavánút védelmére s a katonákat mindennap tevéken szállított friss vízzel látták el.

Most Beludzsisztánban talált Stein Aurél olyan nyomokat, amelyeket az éghajlat megváltozása, szárazra fordulása nélkül nem lehet megmagyarázni. Teljesen nyu-

godt vagyok afelől, hogy ez a föltevés is annyi soknak a sor-sára jut: megdől az újabb, részletesebb tanulmányok alapján.

Mindezek alapján már most érthetjük, miért kellett az onoguroknak, a magyarok őseinek Ázsia pusztáiról kivándorolni, miért maradtak meg joidéig a Meotisz-mocsarain túl, mintegy rejtekhelyen s miért kellett onnan később mégis elvándorolniuk, megint nyugat felé (és soha, egyik sem ment vissza kelet felé, legfeljebb az uralkodó és megvert serege, de a nép nem!).

A magyar nép kénytelen volt elhagyni őshazáját s nyugat felé haladva beleütközött a Kárpátok keleti lejtőibe. Régebben is megtörtént ez népvándorlókkal, de akkor még volt mód északnyugatra kitérni. A magyarok ideköltözése idején ez már majdnem lehetetlen volt, azért tétován megálltak itt Etelközben. Itt alakult a magyar nép konszolidált fejedelemséggé. Álmos és Árpád megválasztásával, a vérszerződéssel szorosan egymáshoz kapcsolódtak a törzsek s megszűnván a törzsek közt minden torzsalkodás, nevezetes nagy hatalom lett a magyar nemzet. Álmos azon a jogon lett fejedelem, hogy Atilla leszármazottja. Eszerint tehát nem volt onogur eredetű, hanem más török népből származott, de bizonyosan magyar nyelven is beszélt. Sok ilyen más török előkelőség lehetett köztük s ezek török nyelven beszéltek, azért mondják a bizanciumi írók, hogy a magyarok két nyelven is beszélnek. Mindenesetre nagyon jellemző a síkságbeli, nyugtalan népekre, hogy ennyiféle keveredéssel, ennyiféle egybeolvadással alakulnak ki.

Etelközben már tudatos politikát folytatnak a magyarok, kikémelelik, megismerik a magyar medencét s tudatosan törekszenek arra, hogy a bolgárokkal és németekkel szemben is elfoglalhassák a védhető Magyar-medencét. Az ottlakó, egymásközt folyton marakodó, alacsony műveltségű szláv törzsek nem okozhattak nehézséget, csak a bolgárok hatalmát kellett megtörni.

Az előzetes harcok és készülődések közt éri a magyarságot újabb nagy veszedelem keletről. A besenyők okoznak pusztulást és veszedelmet nyugat felé való nyomódásuk közben. Most már nem lehetett többé a Magyar-medencébe

való vándorlást halasztani s Árpád népe fölkerelkedve, átkel a Kárpátokon s megjelenik az Alföldön és Erdélyben, mint ellenállhatatlan, szépen rendezett szervezetű, a szlávoknál sokkal magasabb műveltségű hódító.

Etelközből az Alföld felé vándorló nép útja nem lehetett más, mint a párhuzamos folyók, a Dnyeper, Dnyeszter és Pruth közt elterülő, vízvásztó hátságok, mert a folyók völgye szűk, rendkívül kanyargós, meredek oldalú, a folyók mellékvölgyei pedig igen sűrű rácsozatban, párhuzamosan futnak le s mind mélyen, 50-60 m mélyen be vannak vágódva. A vízvásztó hátságokon fekszik Podolia és Besszarábia, ezeken vonultak északnyugatra s Lemberg és Sztaniszlau közt egyesülhettek, mert itt már szélesek a völgysíkok, nincsenek mély bevágások. Erről a vidékről pedig a Vereckei-hágó a legkönnyebben járható, legrövidebb út az Alföld felé.

Itt érték el tehát az „ígéret földjét” s itt találták meg végleges hazájukat annyi évszázados bizonytalanság után.

III. FEJEZET

A MAGYAR-MEDENCE A TÖRTÉNELEM ELŐTTI IDŐKBEN

Nagyon furcsa világ volt akkor Európában, amikor az ember ott először megjelent. Az úgynevezett „interglaciális” vagy jégkorszakok közt volt korszak csodálatos állatvilága uralkodott akkor Európában. A növények már majdnem ugyanazok voltak mint ma, de az állatok nagyon különböztek a maiaktól.

Elmúlt az első jégkorszak nagyon hideg, szomorú világával, hosszú évezredek alatt fölengedett a fagyos világ. Az Alpok óriási gleccserei visszahúzódtak talán a mainál is kisebb területre. Észak-Európáról letakaródott az első jégkorszak jégtakarója, pedig déli széle ott volt a Kárpátok északi lábánál. A Kárpátokban is gleccser-óriások öltögették jégnyelvüket a medencék síkságai felé s bizony mindez eltűnt, meleg idő váltotta föl a sok évezredest.

Európa nagy részét, *meg* a hazánkat körülvevő hegye-

ket sűrű erdő borította be, Alföldünkön száraz, füves pusztán kezdett megindulni a Duna, Tisza. Egyes darabokból fokozatosan alakult ki a Duna összefüggő, nagy, állandóvizű folyammá.

A pusztán legfeltűnőbb állat volt a mammut, az ősbövény meg az orrszarvú, igen sok volt a pusztai marmota stb. Az erdők ura volt a nagyszerű barlangi medve s az ő szörnyű fogai elől menekült a rótszarvas. Kistermetű oroszlán üvöltött bele az erdők csöndjébe, a róka, farkas, hiéna vadászgattak szanaszét.

A hegyek közt az egyik mézsköszikla magasan nyíló barlangjából egyszer csak füst szállt föl, különös szag töltötte meg a vidéket.

Az állatok félénken szimatoltak, valami aggodalmas balsejtelem vett rajtuk erőt. Ilyen szimatot ők még sohasem éreztek. A tüztől féltek, hisz villámcsapások következtében talán láttak is már tüzet, de valami más, valami félelmes szag terjeng a levegőben.

Bizony! Féljetek és reszketetek! A legborzasztóbb fenevad, az ember jelent meg köztetek! Ha tudták volna az állatok, hogy mi az az ember, akkor rágcsálók, kérődzők és ragadozók, emlősök és madarak, hüllők és csúszómászók mind egyesültek volna, hogy kiirtsák ezt a szörnyeteget az utolsó csecsemőig. Mert ennek a két lábra tápázkodott, mindenevő, de mindig vérengző ragadozónak borzasztó fegyvere van! Borzasztóbb minden agyarnál, minden karomnál, minden szarvnál és méregfognál: ennek a szörnyetegnek *esze* van! Ez gondolkozni tud, a természet erőit tudja befogni fegyvernek és pajzsaknak!

Első, szörnyű fegyvere a tűz! Két fadarab összedörzsölésével tüzet tud gyújtani! Milyen nagy úr lett ezzel a kezében! A barlangból kifüstöli annak évezredek gazdáját, a barlangi medvét, mert hisz izomerővel, foggal, karommal nem birkózhat meg vele! A tűzzel éjjel világitani tud s elriasztja az ólálkodó vadállatokat.

A barlangi ember még nem a mai ember, nem a Homo sapiens, mint ahogy antropológusaink mondják, hanem a Homo primigenius, az őseMBER. Ennek szemöldökdudorodása áthúzódik az orra fölött is, úgy hogy arcának roppant vad, gorillaszerű tekintete van, állán pedig nincsen olyan

előugrás, mint a mai emberek, hanem állkapcsa elől simán hátracsapódik. Sokkal izmosabb, szőröstestű, rövidlábú és hosszúkarú alak lehetett, de mindenesetre már ember volt!

Hazánk területén ennek az interglaciális ősembernek maradványait két helyen találták meg. Az egyik lelet Horvátországból, Zágráb mellől került ki, az úgynevezett Husnyakovó-hegy lejtőjén levő nagy kőfülkéből, Krapina falutól északnyugatra. Legalább 10 ember csontmaradványait lelték meg, kőeszközökkel együtt s meg lehetett állapítani, hogy az úgynevezett chelles-i típusú emberek voltak, vagyis a legrégebb ismert emberféle Európában. Ki tudná megmondani, hogy honnan került ide? Valószínű, hogy az ember Ázsiában alakult ki emberré évmilliókon át történt fejlődés útján s onnan vándorolt el mindenfelé. Az első jégkorszakban forró égövi szülőhelyét nem igen hagyhatta el, de az interglaciális időben talán éppen a túlságos meleg elől szivároghva jutott hidegebb vidékekre.

Ebből az interglaciális időből, de valamivel későbbi korszakból származik az az ősember, amelynek maradványait a Heves-vármegyei Cserépfalu mellett nyíló Subalyuk-barlangban találtak a múlt évben. Ennek is sok csontja, eszközei, tűzhelye stb. minden előkerült. A barlangot a nevezetes lelet nagy tudományos értékére való tekintettel Mussolini-barlangnak nevezték el.

Ez az ősember emberevő volt, tehát gonoszabb minden vadálltnál, mert saját fajtáját is felfalja. Ezt tudtommal a disznón kívül más állat nem teszi meg. Vadászott a mammutra is, erre az iromba nagy, de nem ragadozó, hanem békés, növényevő természetű állatra is, úgy ahogyan az afrikai négerék vadásztak az elefántra már akkor is, amikor az európai fegyvereket nem ismerték, tehát nem is használták.

Az Európába tévedt ősemberre azonban sok-sok ezredév után nagyon rossz idők jártak. Lassankint ismét lehűlt a földi légkör s beköszöntött a második jégkorszak.

Az ilyenféle éghajlatváltozás mindig igen lassú folyamat. Svédországban a kitűnő tudós Gérard de Geer báró, hosszú, évtizedekre szóló mérésekkel és tanulmányokkal, az önkéntes munkatársak egész seregének segítségével kimutatta, hogy az utolsó jégkorszak jégtakarójának déli

széle Svédország legdélibb részétől a mai gleccserek vidékéig mintegy 10.000 esztendő alatt húzódott vissza. Ez teljesen megbízható, konkrét számadat, az egyetlen, amelyik nagyobb geológiai korszak időtartamára világot vet. De ebből már nagyon sokra lehet következtetni. Ha a jég Svédország déli szélétől a mai hóhatárig 10.000 év alatt húzódott vissza, akkor az utolsó jégkorszak jégtakarójának legmesszebb délre kimutatott kiterjedéséből, tehát Berlin vidékéről a mai hóhatárig mintegy 100.000 év alatt húzódott vissza.

Mármost aztán csak valószínűségekről beszélhetünk. Valószínű, hogy nem messze járunk az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy az utolsó eljegesedés kezdetétől legnagyobb kifejlődéséig 100.000 esztendő múlt el, aztán 100.000 évig a jégtakaró a legnagyobb kiterjedése körül ingadozott és végül a harmadik százezer év alatt visszahúzódott mai méreteire.

Ha például most megint jégkorszak következne be, akkor minden 100 esztendőben mondjuk egytized fokot hűlne le a levegő. Ezt kimutatni nem lehetne, még a leggondosabb észleletekkel sem, mert egyik év melegebb, a másik hidegebb, tehát az évi középhőmérséklet folyton ingadozik, elég tekintélyes határok közt. Például Budapest évi közepes hőmérséklete 3 egész fokon belül ingadozik, lehet 1.5 fokkal melegebb, vagy 1.5 fokkal hidegebb, mint a sok esztendőből számított átlag. Ilyen ingadozások közt 0.1 foknyi változást lehetetlen fölismerni. Majd ha ezer esztendeje folynak már a kifogástalanul egyforma felállítási hőmérőkön végzett leolvasások, akkor talán már majd sikerülne kimutatni az 1 foknyi változást. De még ez is nagyon gyors. A jégkorszakok és interglaciális korszakok hőmérsékletének változásait úgy kell képzelnünk, hogy ez a változás 100.000 esztendő alatt tett ki 10 fokot. Mert ha a levegő Európában átlag 10 fokkal lehűlne, bizony igen szigorú jégkorszak köszöntene ránk. Ez pedig 1000 év alatt jelent 0.1 fokot. Ennyit pedig még ezer esztendeig folyó, finom észlelésekkel sem lehet kimutatni.

Egyszóval az az ősember, aki a Mussolini-barlangban falta föl elejtett ellenségét, az valami 200.000 esztendővel ezelőtt élt. Kőeszközöket készített, kagylós törésű kövek-

ből, például obszidiánból, kvarcitból, kemény homokkőből stb. pattogtatta le a szilánkokat. Még csontból és fából készült eszközei is voltak, de mind nagyon kezdetlegesek.

A II. jégkorszak emberének nyomait is megtaláltuk hazánkban, még pedig először a Szeleta-barlangban Diósgyőr mellett. Onnan a solutréi típusú kőszerszámok nagy tömege került elő. De vannak más leleteink is. Az ősember ebben az időben a rénszarvasra is vadászott hazánkban. Az Alföldön csúnya, hideg, füves puszta volt, talán, olyan, mint most a hideg mongol puszták. Ott legelészett rajta a mammut s kikaparta a hó alól fű, moha és zuzmó táplálékát.

A solutréi típusú kőszerszámokat készítő ősember legmagasabb műveltségű csoportja éppen hazánkban fejlődött ki, ki tudná ma már megmondani, miért.

Ismét elmúlt 100.000 esztendő, kiderült a határ, elmúlt a jégkorszak s hazánk lassankint mai arculatát öltötte föl. Az a csúnya, vad tekintetű ősember, a *Homo primigenius* kivészett, valószínűleg kiirtotta az utána Ázsia felől benyomuló, fejlettebb embertípus, a *Homo sapiens*.

Ez már sokkal többet tudott. Ez már megcsiszolta kőszerszámait, szépen díszítette is, tudott cserépedényt is készíteni. Az emberi művelődésnek azt a korszakát, amelyben az ember csiszolatlan kőszerszámokat használt, *paleolitos* kőkorszaknak nevezzük. A csiszolt kőszerszámok kora a *neolitos* kőkorszak. Még ma is élnek olyan népek, amelyek neolitos kőkorszakukat élik, mint pl. az ausztráliai őslakók, a délamerikai indiánusok nagyrésze, aztán az eszkimók, busmanok (Dél-Afrikában), a pápuák stb. A neolitos kőkorszak tehát még nem pusztult ki egészen a Földről, mutatva és kétségtelenül bizonyítva, hogy nemrégén kezdődött a bronz- és a vaskorszak. Érdekes, hogy bronzkorszakban élő népek nem ismeretesek a Földön, vagyis a neolitos korszak tudása és embere meghódította az egész Földet, mert paleolitos kultúra nincs sehol, de a bronzkor műveltsége szűk elterjedésű volt, csakis Európa, Ázsia és Afrika ma is művelt népeire terjedt ki. A bronzot nem ismerték Belső-Afrikában, Ausztráliában és egész Amerikában. Nem terjedhetett el, mert a bronz készítésé-

hez szükséges rezet és ónt nem lehet mindenütt találni, de követ igen.

Valóban Egyiptom, Mezopotámia és India legrégebb műveltségének idejéből még kőeszközök maradtak reánk. A bronz-korszak csak Krisztus előtt néhány ezer esztendővel kezdődik s eltart Homérosz idejéig. Az Iliász és Odüsszeia hősei még bronzfegyverekkel verekszenek.

A neolitos kőkorszak emlékei megszámlálhatatlanok hazánkban. Sajnos, még több emlékünknél volna a múzeumokban felhalmozva, ha a magyar embernek nem volna egy furcsa babonája. A szépen csiszolt kőbaltákat sokszor találták a földeken, sokszor kivetette az eke, vagy a földásás. A nép az ilyen csodálatos követ mennykőnek tartja. Azt hiszi, hogy villámcapással kerülnek a földre. S ha az ember az épülő ház fundamentumába ilyen „mennykővet” falaz be, akkor abba a házba nem csap bele a mennykő, vagy ahogy ő mondja, a ménkü. Így aztán nagyon sok, szép csiszolt kőfejsze lehet elásva a régi házak alapfalaiban. Ma már, azt hiszem, ez a szokás megszűnt, de a föld népe nem szívesen, beszél az ilyesmiről s eltitkolja, ha megteszi.

A bronz-korszak hazánkban már nagyszerűen fejlődött műveltséget hozott létre. Valóban csodálkoznunk kell rajta, hogy milyen sűrű lakosság, milyen magas műveltség lehetett akkor itt. A legszebb tanulságot meríthetjük például az írott kö déli oldalán, a Vas-vármegyében, fekvő Velem-Szent-Vid leleteiből.

A gondos ásatások itt egész bronzkori várost fedeztek föl. A nép legnagyobb része részben a földbe vájt, de oldalt mégis fallal kerített és kúpalakban, hosszú dorongokkal fedett kunyhókban lakott. A város nevezetes, talán „világhírű” volt bronzöntő műhelyéről. Kétségtelenül sokszázestendős fejlődés után lett ez a telep ilyen nevezetes iparvárossá. Hogy éppen ezen a helyen fejlődött ki, annak az az oka, hogy itt a síkság és a hegyvidék érintkeznek s a hegyekből itt nevezetes út vezetett ki a síkságra. Az ilyen helyet vásárhelynek nevezzük s minden folyó alföldi nyílásában meg is találjuk (Miskolc, Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyvárad, Arad és különösen Budapest). Vásárhely csak akkor fejtheti ki nagy földrajzi energiáját, ha

van vásár, vagyis ha a két különböző termelésű területen elég sűrűn lakik a nép, hogy nagy legyen a kínálat is, meg a kereslet is.

Az előállított bronztárgyakhoz különböző összetételű bronzokat használtak. Saját szerszámaik arzénes bronzból készültek, mert ez nagyon kemény. Nagyon szép fegyverek, eszközök, edények és ékszerek készültek itt s nagyon messziről hordták össze a bronztöredékeket, mert azokat újra beolvasztották, drága volt a bronz. Még skandináviai eredetű bronzdarabokat is találtak, összetételükből elég biztosan lehet erre következtetni. A bronzöntő tégelynek agyagjában grafit is van, ezt is messziről hozták.

Egyszóval élénk kereskedelem és ipar centruma volt Velem-Szent-Vid, azért védhető helyre, a hegyoldalból kiugró hegyorra települtek s bizonyosan védőbástyákkal is ellátták.

Hazánkban még temérdek más helyen is találtak bronzkori eszközöket és különösen urnasírokat. A kőkorszakbeli embereket úgy temették el, hogy a sírba összehúzott lábbal, összefogott karral, oldalt fektették, mint ahogy az emberek legnagyobb része aludni szokott. Ezt nevezik, nem egészen helyesen, „zsugorított temetkezésnek”. Ez jellemzi a kőkorszakot. A bronz-korszakban elégették a hullát, hamvait nagy agyagedényekbe, úgynevezett urnákba gyűjtötték s úgy temették el. Ez mindenesetre megváltozott vallási felfogásra vall, de minthogy nagyon sok ilyen urnatemetőt találtak már hazánkban s mivel ezeknek az urnatemetőknek helyén van rendszeren a mai temető is, azért azt mondhatjuk, hogy az a bronzkori műveltségben élő nép folytonosan fennmaradt és más népekkel keveredett, vagy más népek hódítása alá került, de legalább is teljesen sohasem pusztultak ki, hanem csak átalakultak

A sok lelet sűrű népességre vall. Ázsiai eredetük kétségtelen, de többet nem igen tudunk róluk. Az ő korukban lehet, hogy hazánk éghajlata – de csakis hazánké – a Kárpátok nagyobb magassága miatt szárazabb volt. A begyeken átkelő szél ugyanis mindig kiszárad, úgy mondjuk, hogy főn jellegű lesz, tehát eső nem igen juthat a magas hegyekkel körülvett medencébe. A Kárpátok közepes gerincmagassága Sztankovits Ödön számítása szerint

1230 méter*). Könnyű kiszámítani, hogy ennek a közepes gerincmagasságnak csak néhány száz méterrel kellene többnek lennie s máris olyan száraz volna a magyar medence, hogy mesterséges öntözés nélkül nem lehetne földet művelni. Talán valami még sokkal régibb kor hagyománya volt, vagy Ázsiából olyan nép menekült ide, amely megszokta az oázisokban földjeinek mesterséges öntözését, de annyi bizonyos, hogy Alföldünk szélén Jásznagykún-Szolnok-, Heves- és Borsod-vármegyék területén a bronzkorszakban mesterségesen öntözték a földeket. Ennek az öntöző földművelésnek maradványa az úgynevezett Csörszárka. A Csörsz szláv szó, annyit tesz, hogy ördög, tehát az előttünk ott lakó ó-szláv népek már nem tudták mire való, csak annyi bizonyos, hogy nagyszerű munkának látták és nem nevezték sáncnak, hanem ároknak, mert hisz az egyszerű földműves ember is észreveheti, hogy nem védősánc árka ez, hanem vízvezető árok. Könnyű ezt a helyszínén felismerni, mert az árok legnagyobb részén a földhányás az árok mindkét partján egyformán megvan, továbbá, mert az árok határozott esésben fut egy-egy fővízer felé. A Tárna síkságán minden kétséget kizárólag úgynevezett övcsatorna, arra való, hogy a vizeket összefogja s egy mederben vezesse végig a valószínűleg öntözött földek között. Mezőkövesd fölött a katonai térképen is látható, szétágazó árokrendszer valódi öntözőcsatornák maradványa. Azon a ponton, ahonnan az árkok szétsugárzani látszanak, temérdek bronzkori cserepet, égetett agyagtapaszt találtunk, minden kétségen kívül igazolva, hogy itt volt a „modulus”, a vízelosztó zsilipszerkezet.

Talán sok-sok ezer évvel ezelőtt készült, amikor még igazán szükség lehetett rá s a bronzkorban idevándorolt, ázsiai oázis-kertészek csak fenntartották, de később lehetett látni, hogy semmi szükség sincs az öntözésre, terem ez az áldott föld annélkül is.

Nagyon érdekesek a bronzkor emlékei Erdélyben. Marosújvárról 11 métermázsa bronzot szállítottunk be az

*) *Földrajzi Közlemények, 1901, 335. old.*

Erdélyi Nemzeti Múzeumba, tanúsítva, hogy a bronzkorban olt nagyszabású öntő-műhely volt.

Még érdekesebb az a sok-sok halastó-maradvány, amit tanítványaim segítségével kezdtünk térképezni az Erdélyi-medencében.

Az Erdélyi-medencét keleten a Keleti-Kárpátok, délen a Déli-Kárpátok, nyugaton a tágabb értelemben vett Bihar-hegyvidék határolják körül. Elzárt miocén-kori beltenger volt ez, csak keskeny szoroson át közlekedett a nyílt Magyar-tengerrel. Ez a tengerszoros a mai Fehér-Kőrös völgyét kötötte össze a Maros völgyével (akkor még itt szó sem lehetett völgyről), Déva táján. Későbbi vulkánok torlaszolták el ezt a Dardanellákhoz hasonló tengerszorost.

Az Erdélyi-beltengerben agyagrétegek rakódtak le, ezek a mai tenger szintje fölé mintegy 600 méter magas fennsíkká tették a medence fenekét. Ebbe vágódtak bele később a folyók és patakok völgyei.

A völgyek tehát szívós, képlékeny agyagba, az úgynevezett mezőségi agyagba mélyednek bele. Az agyaglejtők folyton suvadnak, csúszkálnak, só virágzik ki egyes helyeken. Az esővíz gyorsan lefut, források meg nemigen fakadnak. Emmiatt a földeket nagyon nehéz megművelni, mert a talaj nagyon gyorsan szárad, hisz nem issza be az esővizet. Éppen, amikor kellene az eső, tavasszal, akkor nincs.

A bronzkori ember segített rajta. Minden kis pataknak, vízmosásnak a völgyét keresztgátakkal osztotta darabokra, úgy hogy minden gát mögött hosszú, keskeny, sekély tó keletkezett. Ezekben a tavakban halat tenyésztettek, mert hisz nagyon sok bronzkori hálósúlyt szedtek innen össze. De a víz itatóul is szolgált s ezért az állattenyésztés sokkal könnyebb volt, mint ma. Sőt megtalálták olyan kis malmoknak a maradványait is, amelyeket az egyik tóból a másikba átzuhogó, kevés víz hajtott. Talán öröltek, vagy talán ványoltak v.elük, nem lehet megmondani.

Tanítványaim seregével megkezdtük ezeknek a ma már teljesen lecsapolt halas-tavaknak a térképezését, hisz a duzzasztó-gátak, vagy erdélyiesen dűgások könnyen föl-

ismerhetők. Abban a völgyben, amelyben Kolozsvárról Torda felé vezet le a vasút, az úgynevezett Virágos-völgyben tizenkét tó maradványát találtuk meg. Brassó mögött, az úgynevezett Rakodó-völgyben szintén 12 tó volt egymás fölött, a Cenk déli lábánál, tehát a várostól délre.

De hisz minden völgy tele volt velük. Csak a nagyobb folyókkal nem bírtak, a Maros, két Küküllő, Szamos stb. völgyében természetesen ilyen dűgások nincsenek, hanem különösen az aszó-völgyekben, tehát azokban, amelyekben csak ideiglenesen folyik a víz.

Néhány ilyen duzzasztott tó még ma is megvan, ilyen a Cegei-tó, Záhi-tó stb., mert ezeknek dűgását modern módszerekkel megemelték. De a legnagyobb részük elpusztult. Föliszapolódtak, vagy a gátjukat megmagasítani nem tudván, lecsapolták az elposványosodottakat. így aztán most minden mellékvölgynek csodálatosan széles völgytalpa van, vastag tavi rétegek töltik meg. Mennyi régészeti leletet lehetne ezekben a rétegekben találni.

A tavak igen nagy része még meg volt a fejedelmek korában is. Sztripszky Hiador okleveles adatokat keresett össze a tavakra vonatkozólag s közölt munkájában valami 250 tóról tudott beszámolni. Okleveles adat természetesen csak kevés tóról maradt fenn, mert hisz oklevelünk is kevés maradt, meg aztán csak akkor beszélnek róluk az oklevelek, ha valami hivatalos eljárás tárgyai voltak, például örökösödés, ajándékozás, pörösködés vagy valami szerencsétlenség alapján.

A rómaiak idejében mindenesetre lehetett még néhány ezer ilyen halas-tó Erdélyben. A halas-tó latin neve piscina, tehát ha a magyarok itt találták a rómaiak utódait, azok mindenesetre piscinának nevezték őket s mi magyarok eltanultuk tőlük. Ámde a román nyelvben a halas-tó román neve halasién, a román nyelv nem is merte a piscina szót, sőt a halastavakkal csakis akkor ismerkedett meg a román nép, amikor azok már régen magyar nevűek voltak. Vájjon melyik a régibb nép Erdélyben?

A bronzkori magas műveltségnek még más emlékei is megmaradtak. Művelték a sóbányákat, mert kősóra mindig szükségük volt. A máramaros-vármegyei, királyvölgyi

sóbányákban találtak épen megmaradt részleteket, ki is emelték s benn láthatók a Földtani Intézetben, Budapesten.

A szabadon álló kősósziklára a föléje helyezett vályúból vizet csurgattak. A vályú lyukjain át a víz szabályos közökben rácsurgott a kősóra s a sósziklán párhuzamos vályúkat mosott ki. A vályúk közt megmaradt gerinceket aztán a képmellékletünkön látható sulyokkal letördelték. Persze ennek nem kellett a felszínen történnie, lenn, valami bányauregben is elvégezhették. (L. a képmellékleten!)

Ez is arra vall, hogy pezsgő élet, elég sűrű lakosság volt itt, nem csoda, ha a rómaiak csak nehéz harcok árán tudták őket leigázni.

Å legérdekesebb bronzkori emlékek tartom Erdélyben azt a sok-sok terraszos kertnyomot, amit majdnem minden lejtõn láthatunk. Nem falazták ki ezeket a terraszos, úgynevezett függõ-kerteket, hanem csak gyepes, meredek lejtõkkel határolták, de így is elérték, hogy vízszintes parcellákon szántotiak, vetettek és ezek sokkal jobban meg is fogták az esõvizet Erre ugyanis ezen a nagyon száraz éghajlaton s agyagos talajon komoly szükség van. Kalotaszeg környékén, a megmaradt tiszta magyarság vidékén látni õket legjobban. Megvannak a szászoklakta területeken is. A legszebbeket lehet látni Torockó mellett, a Székelykõ oldalában, mert ezek falazottak.

A medencét ellepõ románok, sajnos, nem tartották fenn ezeket a lépcsõs-földeket, hanem keresztül át rajtuk, meredek lejtõn művelik a földet, úgy kapálják fõ természetményükei. a kukoricát, vagy ahogy Erdélyben nevezik, a „törökbúzát”. Azért nevezik így, mert a törökök elõl, a Balkánról menekült s nálunk menedéket talált románok hozták maglikkal a török idõkben.

Mindebbõl látszik, hogy hazánk területén, a Dunántúlon, Alföldön és Erdélyben egyaránt magas műveltség volt a bronzkorban s ezt a műveltséget tették tönkre a vaskor elejének nyugtalanságai. De mégis fennmaradt a nép, legnagyobbbrészt kelták nyugaton és talán agathürzusok keleten, vagy ezek utódai a dákok s ezeket hódították meg a rómaiak.

Új kor, fényes kor derül a Dunántúlra a római impérium idején!

IV. FEJEZET

A MAGYAR-MEDENCE A RÓMAIAK IDEJÉBEN

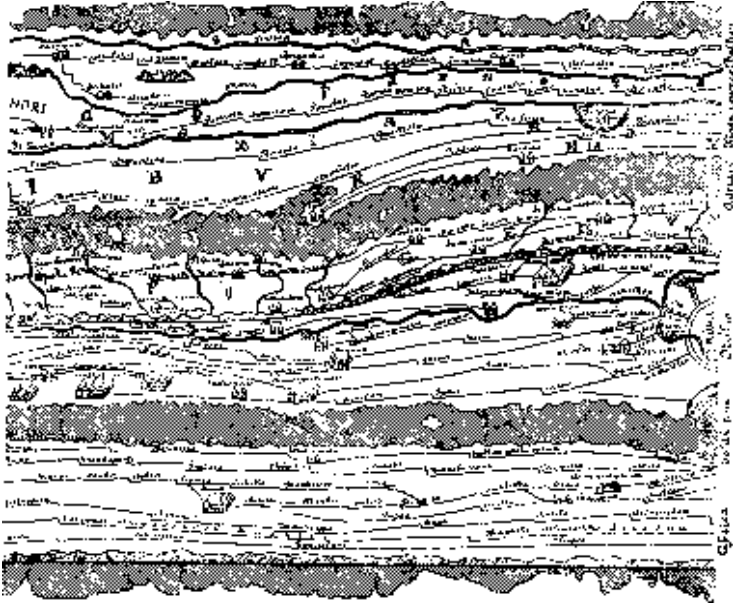
Pannóniának nevezzük a ma Dunántúlt és Horvátországnak vele összefüggő részét a Dráva és Száva közt. Ezt a területet a rómaiak körülbelül időszámításunk kezdetén kezdték meghódítani, Augustus császár idejében, de csak körülbelül Kr. u. 10-ben terjesztették ki hatalmukat az egész Dunántúlra a Dunáig s ekkor alakították provinciává. Kelta törzseket kellett leigázni, de nem irtották ki őket, hanem megfékeztek és a római közigazgatást kényszerítették rájuk. Körülbelül 400 évig voltak urak a rómaiak Pannóniában s nagyon fontos tartománynak tartották, mert hisz eleinte a nyugat felé tolongó, Azsia felől vándorló népek éppen Pannónián keresztül veszélyeztették legfélelmeesebben a Római-Birodalmat. Emmiatt Pannóniát jól megrakták katonákkal s a Duna mentén végig táborokat (castrumokat) létesítettek.

A Római-Birodalom a Gibraltártól az Eufráteszig, Skóciától a Szaharáig terjedt ki s temérdek mindenféle népet hódított meg. Ebben a birodalomban Róma fennhatóságát csak úgy lehetett fenntartani, hogy Rómából, mint centrumból, kitűnően épített utak vezettek a határokig, különösen a táborhelyekig. Az utak mértföldkövekkel voltak megjelölve s a légiók – mindig csak gyalogos katonák – „marsrutáját” meghatározták.

Annyira fontos tartomány volt Pannónia, hogy a római császárok sokszor tartózkodtak itt, különösen a fővárosban Carnuntumban, sőt több császár pannóniai születésű volt, mert a pannóniai légiók akarták császárrá választani (Claudius, Aurelianus és Probus).

Pannónia földrajzi képéről a római írók nagyon keveset írnak. Néhány odavetett följegyzés mégis sokat mond. Még többet mondanak a római leletek. Különösen nagyon sajnálatos, hogy jó térkép nem maradt fenn a rómaiak idejéből, hisz a római császárok csakis olyan térképeket kívántak, amelyeket inkább itinerariumoknak, út-térképeknek nevezhetünk. Ezeket nem topografiailag helyesen, hanem inkább csak statisztikailag ábrázolták az utakat.

Egy ilyen úttérkép jó állapotban maradt reánk. Ez a Peutinger-féle tábla. Celtes úr találta 1500 körül s átadta kora kitűnő műgyűjtőjének, Peutinger Konrádnak, I. Miksa császár kedvelt, amatőr régészének. Ő adta ki első másolatát, azért nevezik Peutinger-tábláknak. Az eredeti

A Peutinger-tábla részlete. Római útmutató-térkép vázlatos másolata.

Az útdarabok hossza az eredeti térképen mindenütt számokkal adva tűnik föl, ezeket a számokat a másolatról elhagytuk, több cifrasággal együtt. A felső sáv mutatja Pannónia útjait.

térkép 12 táblán volt s az egész Római-Birodalom összes, épített útjainak hálózatát tartalmazta. Celtes úr 11-et talált meg belőlük s ezek jelenleg a bécsi udvari könyvtárban vannak. Kétségtelenül eredeti, római minták után a 13. században készült másolat. Minden római hivatalban lehetett ilyen térkép, ahogy most nálunk is ott látjuk a legtöbb hivatalban az ország közigazgatásának, vagy közlekedésének, esetleg az illető megyének térképét. Természetesen sokkal nagyobb méretűek és részletesebbek lehet-

tek. Ez az aránylag kicsiny térkép talán az utazó tisztviselők útmutatója volt. Az egyes helyek közt levő távolságok római mértföldekben mindenütt fel vannak tüntetve s az egyes helyek jelentőségét különféle ábrázolások mutatják.

Sajnos, a Peutinger-féle táblákon Pannóniáról csak nagyon kevés följegyzést láthatunk. Legrészletesebb az az út, amely Carnuntumból, Pannónia fővárosából, a mai Hamburg közelében, a Duna déli partján vezetett Komáromon át a mai Óbudára, Aquincumhoz s onnan déire. a Duna mentén a Drávaig. Sokkal vázlatosabb az az út, amelyik Poetovioból, a mai Pettauból, a Dráva mellett Sabarián, Szombathelyen át vezetett Carnuntumba. Több utat a Dunántúlon nem tüntet föl, csak megint a Dráva és Száva közén. Horvátország területén a Sirmium (Mitrovica) felé vezető utat.

Ez a térkép is, meg a római írók leírásai is sokkal kevesebbet mondanak, mint amennyit a régiség-leletekből lehet és kell következtetni. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a rómaiak idejében a Dunántúl igen magas műveltségű, szépen rendezett ország volt, sűrű, gazdag lakossággal.

Az ország fővárosa, Carnuntum a Duna déli partján, Hainburg mellett volt. A római város épületeinek nagyrészt később lebontották s Hainburgot építették föl belőle. Nevezetes, nagy város lehetett, mert ez volt a dunai hadihajók főállomása, idevezetett az értékes borostyánkővet szállító karavánok útja is. Ez az út a Balti-tenger partjáról Szilézián át a Jablunkai-hágóra vezetett s a Vág-völgyén lefelé eljutott Pozsonyig s ott a Duna partját egy darabig fölfelé követve, eljutott Carnuntum elé s ott ment át a Dunán. Mindenesetre ez lehetett a legnevezetesebb karaván-út.

Abban az időben ugyanis még a Morva-kapun átvezető út nem lehetett elég biztonságban, az ott lakó népeket a rómaiak még nem tudták pacifikálni. A Felvidék népeivel azonban hosszú időközön át békés, mondhatnám szerződéses viszonyban voltak s a karaván-úton bátran lehetett közlekedni.

A Bécsi-medence a legnyugatabbra előretolt római

gyarmat volt s benne két nevezetes hely keletkezett. Mindkettő ott, ahol a Dunán át lehetett kelni, mert a folyam csak egy ágban folyik. Ahol ugyanis a folyó alsószakasz jellegű, tehát elvadult, zátonyos, szerteszét ágazik, ott az átkelés igen nehéz. Az árut többször kell ki- és behajózni, vagy pedig a hajóval a szigeteket, zátonyokat hosszú és a hajózásra nézve veszélyes utakon kerülgetni.

A Duna egy ágban folyik a mai Bécs fölött, aztán meg Dévénynél. Közül átkelőhely ma nincs, a rómaiak idejében még kevésbé lehetett. Bécs helyén volt a rómaiak idejében Vindobona városka, katonai táborhely. Nyugat felé a katonai út a város és kolónia védelme érdekében elment egész a mai St. Pöltenig. Ott volt az előőrség. Dél felé Baden melegforrásai mellett is út vezetett el, valószínűleg aztán áttért az Ebenfurthi kapun keresztül a mai Sopron (Scarabantia) felé.

A másik jó átkelőhelyen volt Carnuntum. Szép nagy, provinciális város, bizonyosan palotákkal, templomokkal és színházakkal berendezve, mert hisz például Marcus Aurélius császár három évig tartózkodott benne. A legfontosabb közlekedő-út innen délre szintén Scarabantiába (Sopronba), onnan Sabarián (Szombathelyen) át Poetovioiban (Pettau) a Dráva mellett, majd innen délnyugatra Cili és Laibach (Celeia és Emona) városokon át Itáliába. Ezen az úton vitték Rómába a borostyánt, de ezen az úton jöttek állandóan a katonák, a segédlegiök, hogy az ország határait védelmezzék, különösen a mai Morvaországban lakó markomannok ellen.

A negyedik út végre az, amit a Peutinger-tábla is feltüntet, Carnuntumból a Duna dél] partjával párhuzamosan, de természetesen nem éppen a parton vezetett Győr és Óbuda felé.

Nagyon fontos védővonal volt ez, itt kellett a Római Birodalmat a legveszedelmesebb barbár betörések ellen védelmezni. Ezért sorban nevezetes helyek voltak itt. A római út nyomait a mai Szigetközön találjuk meg Győr felé. Ez csak úgy képzelhető, hogy a Dunának déli fattyúága, a Mosoni-Duna akkor még nem volt meg. Általában minden ilyen történelmi kérdés tanulmányozásakor sohasem szabad elfelednünk, hogy ezer év alatt a folyó futása okvetet-

lenül megváltozott. Hidrológiai lehetetlenség, hogy a római időkben a Duna éppen olyan lett volna, mint ma! Ellenkezőleg! Azóta okvetetlenül változások történtek rajta. A szigetközt délről határoló, hatalmasan kanyargó fattyúág egészen fiatalnak látszik és semmi nehézség sincs abban, hogy föltegyük, miszerint a rómaiak idejében ez a fattyúág még nem volt meg. A római út mindenesetre árvízmentes magaslatokat, terraszokat keresett s ezért Carnuntumból kiindulva, a pliocénkori fennsíkon, az úgynevezett Pándorfalvi fennsíkon vezetett kelet felé. A fennsíkon egészen magában álló, minden épülettől nagyon messze, kinn a szabadban áll egy római kapu impozáns építménye. Mi minden pusztulhatott el mellőle, milyen nagyszerű lehetett itt akkor a világ!

A római út aztán leszállt a Lajta síkságára s *mindenesetre árvízmentes térszínen* haladt a mai Mosón vidékén Győrbe. Itt torkol ma a Rába a Győri-Dunába, tehát a folyam déli fattyúágába. A legutóbbi évszázadban itt annyi változás és változtatás történt, hogy képtelenek vagyunk képzeletben visszaállítani az akkori helyzetet. Csak annyi bizonyos, hogy Arrabona római városka azon a terraszszigeten épült, amelyen ma a Belváros van, közepén a Széchenyi-tér. Itt volt-e a tábor (castrum) vagy itt volt a város, nehéz volna eldönteni, de az a hihetőbb, hogy régi város volt itt, kelta telep, mert a Duna, Rába és Marcal mocsarai, árterei kitűnő védelmet nyújtottak neki. A tábor valószínűleg a mai vagon- és gépgyár s az állatvásártér felé volt, mert ez árvízmentes, alacsony terrasz. De semmi lehetetlen sincs benne, hogy a mai várostól északra, a szigeten volt, mert akkor a Dunának ez a fattyúága nem így folyt, mint ma, vagy talán nem is volt meg.

Arrabona nevet az Arrabo, ma Rába folyótól nyerte, tehát a folyó nevében fennmaradt a római elnevezés. Némétül a várost is Raabnak hívják, de magyarul az elpusztult római város helyén épült „avar gyűrű” neve után nevezük Győrnek.

Innen az út megint az árvízmentes magaslatok szélén Ószöny felé vitt. Ószöny a régi Komárommal szemben megint nevezetes átkelőhely volt, mert itt az elfajult Duna minden mellékága és mellékfolyója egyesül a Dunával,

tehát a legfontosabb utak itt mennek át rajta. Ezt az átkelőhelyet védelmezte Komárom vára az újkorban, de ezt védelmezte a római Brigetio is. A város csak municipium volt ugyan, de mégis város, volt benne a régi, bennszülöttektől épített város és aztán a római tábor mellé települt „canabae”, „kunyhók”-nak nevezett városrész, ebben laktak a katonákkal jött iparosok, komédiások stb. Az ilyen városrész csak eleinte érdemelte meg a „canabae” nevet, később egészen szolid, római város lett belőlük.

A brigetioi tábor helye még könnyen fölismerhető Ószönytől keletre. A város barbár neve arra vall, hogy már a rómaiak előtt jelentős hely lehetett.

Brigetioból az út megint a Duna partján vezetett Esztergom vidékéig, mert hisz a folyó partját védelmezni kellett.

Esztergom igen jól megerősített római város és vár volt, Salva néven. Később nagy műveltsége és jelentősége következtében Hadrianus császár az Aelia melléknevet és római jogot adott a városnak. A megerősített város a mai Víziváros helyén volt, fenn, a főtemplom helyén, a hegyen állt a vár s állítólag négy hatalmas tornya volt. Érdekes, hogy a hely védelmére mauritániai lovasokat (Equites Mauri) rendeltek ide. A hegyre épített tornyok, meg a rómaiaknál szokatlan lovaskatonák olyanféleképpen értelmezhetők, hogy a tornyokból a túlsó partokat kémlelték s a lovasok a hírszolgálatot teljesítették.

Esztergomnál mindenesetre kettéágazott. Az egyik út a Vörösvári-völgyön át egyenesen levezetett a ma Óbuda, akkor Aquincum felé, a másik pedig a Duna partján körülkerülgetve, Szentendréhez, majd Aquincumhoz jutott. Az előbbi utat római mértföldkövek alapján biztosan megállapíthatjuk. Az utóbbinak okvetetlenül léteznie kellett, mert a Dunán való átkelést végig figyelemmel kellett kísérni, különben katasztrófális meglepetések érhettek volna a római seregeket. Ha valahol veszedelem mutatkozott, oda okvetetlenül gyorsan katonaságot kellett vezényelni, már pedig ez csak a jó római utakon volt lehetséges. Pilismarót táján volt is valami római eredetű rom. Szentendre is római tábor volt, sőt neve is fennmaradt: Utcisia castra.

Harmadik út lehetett az, amelyik Brigetioból Tatán és Bicskén keresztül vezetett Budaörsre, onnan Kelenföldre s ott találkozott a Balaton felől jövő úttal s így jutott kerülővel Aquincumba. Ennek is vannak római. Kétségtelen, hogy ez az út a közben épült telepek, községek kedvéért épült s talán azért is, hogy a Sirmium (Mitrovica) felől, a Száva partjáról Mursán (Eszéken) át, tehát a Dráván keresztül a Duna partján vezető útba rövidebben kapcsolódják bele. Ez az út Dunaföldváron és Dunapentelén (Intercisa) keresztül a mai Tétényhez (Floriana) vezetett, ott bekapcsolódott a Balatoni-útba. Ha Intercisa felé hirtelen katonaságot kellett küldeni, akkor Brigetioból a tatai úton, Floriánán át legrövidebben lehetett sereget indítani.

A Duna mentét tehát igen fontos római út kísérte, megakva táborokkal (Vindobona, Carnuntum, Arrabona, Brigetio, Salva, Utcisia castra, Aquincum, Floriana, Intercisa es Mursa). Ezt a védővonalat Róma felől utakkal kellett sugarasan ellátni. Az elsőt, Poetovioból Sabarián át Garnuntumba már említettük. Kétségtelen a Poetovioból a Dráva déli partján Mursába vezető út is, de meg kellett lennie annak az átlós útnak is, amelyik Poetovioból Aquincumba vezetett. Ennek az útnak azt a darabját, amelyik Keszthelytől Tétényig vezet a Balaton északi partján, azt jól ismerjük, de Keszthely és Poetovio közt az útnak semmi nyoma sincs. Ez nem azt jelenti, hogy nem volt, csak annyit, hogy teljesen elpusztult, ámde lehetetlen, hogy a Róma felől Poetovion át Aquincumba menetelő sereg akkorát kerüljön, hogy Sabaria felé menjen!

Keszthely helyén volt Mogentianae, igen nevezetes útsomózó hely. Sokáig vitatkoztak ennek a városnak fekvéséről, némelyek valahová Devecser vidékére, mások Nagykanizsa vidékére tették, mert a római leírások nem elegendők a hely pontos megjelölésére. A Keszthelytől délre levő Fenék-puszta mellett végzett ásások azonban olyan nagyarányú római telepet, nagy házak, fürdők alapfalait, sírokat és régiségeket hoztak napvilágra, hogy ma már a régészek általában ideteszik Mogentianaet. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy különösen a Veszprém közeiben levő Baláca-puszta mellett talált, nagyszerű római

épületek föltárása kétségtelenné tette, hogy igen sok olyan római város és telep volt a Dunántúlon, amelyről a római irodalom egyáltalában említést sem tesz. Semmi lehetőség sincs abban, hogy a Fenék-pusztán fölösött szép romok nem Mogentianae romjai, hanem valami más, ismeretlen római városé és Mogentianae mégsem ott volt.

A földrajzi érvek azonban mégis Fenék-pusztta mellett döntenek. A rómaiak idején ugyanis a Balaton déli partján a nagykiterjedésű berkek, a tóból túrzásokkal levágott lagúnák a közlekedést nagyon megnehezítették s a déli parton nem vezetett római út. Fenék-pusztánál összeszorul a vízterület, a Kis-Balaton vize itt szűk szoroson átömlik a Balatonba s északról is, délről is ezt a szorost földhátak közelítik meg, tehát könnyű ide utat vezetni s a Kis-Balaton nyilasát áthidalni.

A Kis-Balaton igen nagy tó volt még akkor, elnyúlt nyugat felé Hidvégen túl is és az alsó Zala-völgyet is előntötte, hisz Zalavár tóba épült, hajókikötője volt. A nyílt víz körülbelül Zalaapátiig fölterjedt, tehát itt nem lehetett átmenni. A Poetovio felől jövő út, meg a Sopianae (Pécs) felől jövő út tehát valahol Balatonszentgyörgy táján találkoztak s együtt ment át az út a nagy fenéki hídon Mogentianae városba s aztán megint ketté, vagy esetleg háromfelé oszlott. Az egyik út Sabariába (Szombathelyre), a másik Veszprémbe vezetett s azon keresztül Székesfehérváron át Aquincumba. Ez az út nagyon szépen követhető. Átment Keszthelyen, ott is volt római telep, aztán a Balaton északi partján, régi, ősi falvak közt. Ezek a kőkorszak óta itt voltak, az emberek félig földbeásott putrikban lak-h>k bennük. A kőkorszakbeli telepek megmaradtak a bronzkorban is, sőt akkor nagyon megsaporodtak, aztán valószínű, hogy a rómaiak idejében is megmaradtak, talán csak ősi, ismeretlen lakosságukat váltották föl lassankint, minden katasztrófa nélkül kelták s ezek hódoltak meg a római hatalom előtt. Ilyen csodálatos putrifá^ut ástak föl Keszthelytől északkeletre, az úgynevezett Apátdombon.

Balatongyöröknél az út északra fordult Ederics, majd Lesencetomaj felé, mert akkor Edericsről nem lehetett egyenesen átmenni Szigligetre, mert talán még a Balaton

nyílt vize nyúlt be messze, egészen Tapolca alá, úgy hogy Szigliget halmai, meg a Szent György-hegy szigetek voltak, hisz ma is nagyon vizenyős az óriási rétság s abban az időben a Sió nem volt még meg, vagy nagyon is kevés vizet vezetett, tehát a Balatonnak igen magas vízállásai voltak. Az Ederics és Szigliget közt épített modern út több vízvezető árkot, a Lesence meg a Tapolca patakok árkait hidalja át. Ezek a hidak a múlt század végén minduntalan elsüllyedtek a feneketlen dágványban, pedig cölöpökkel is megalapozták őket.

Az út tehát Lesencetomajon és Tapolcán át a gyönyörű Kapolcsi-völgybe kanyarodott be s azon föl, Nagyvázsónynál jutott a Veszprémi-fennsíkra. A mai nagy országút mentén érte a Vámos és Fájsz falvak közt levő Baláca-pusztá mellett felfedezett nagy várost, aztán úgy haladt Hajmáskér felé. Hogy milyen úton, azt ma már megmondani bajos, de lehet, hogy Szentkirályszabadján, Literen és Sóllyon át, mert Szentkirályszabadja mellett, az úgynevezett Romkút forrásnál római tóduzzasztó gát van, elég épségben.

Fontos azonban tudnunk, hogy Devecserből is vezetett út a Bakony déli lábánál Jutás és Rátót felé, s Hajmáskér Iáján csatlakozott az előbbihez. Ennek az útnak egy darabja még egészen szépen fölismerhető, Rátóttól keletre és nyugatra. Sok római, szép épület maradványait is kiásták itt.

Hajmáskértől keletre öskü és Várpalota közt széles mélyedés van. Alacsony dolomit gerinc húzódik el Vilonyától Péten át Várpalota felé. Ez rekeszti el a Sóllyi, ösküi és a Kikeri-medencéket. A Kikeri-medence vize a dolomiton át vezető, festoies kis sziklaszoroson folyik le Pétfürdő felé. Ezt a lefolyást a rómaiak nagyszerű fallal elgátolták s a Bakonyból jövő vizeket tóvá duzzasztották. Több helyen tették ezt, ahol kevés volt a víz s ahol valószínűleg még a bronzkorból származó halastavakat találtak, mert ezek a rómaiak idejében már feltöltődtek. A Kikeri-tó duzzasztógátja pompás faragottkő-építmény, szépen látszanak rajta a zsiliptáblák leeresztésére szolgáló rovátékok. Ha nem volna más emlékünk a rómaiak idejéből, ez az egy is eleget mond arról, hogy milyen nagyszerű civilizáció, milyen

magas műveltség volt akkor Pannóniában. Olyan gyönyörű mozaik-padlózatokat, mint amilyeneket Balácapuszta villáiból emeltek ki, olyan gyönyörű, pompeiiival vetekedő falfestmények, mint amilyeneknek töredékei kerültek elő ugyanonnan, még ma sem készülnek ezen a vidéken. Technikai eszközeink – vasút, út, híd stb. – tökéletesebbek ugyan, mint a rómaiak idejében voltak, de a civilizáció és a kultúra nem olyan magas. Ahány római házat kiástak a Dunántúlon, azok mindegyikében ott van a fürdőszoba.

Keressetek a múlt század végén épült, dunántúli házakban fürdőszobát!

Halastavak, vízvezetékek, fürdők, pompásan kövezett utak mindenfelé. Nagyszerű amfiteátrumok, birkózóhelyiségek, vásárcsarnokok, gyönyörűen faragott sírkövek, szarkofágusok vagy kőkoporsók, gyönyörű kis bronz-szobrocskák, szépen díszített, finom agyagedények, olajmécsesek, ékszerek, dobozok ... olyan hatalmas műveltségről beszélnek, amit nemcsak mi, de sok tekintetben egész Európa nem ért még utol.

De kövessük a római utat tovább A Kikeri-tó medencéjét az út részben délkeleten, ezen a gáton át került meg, de van nyoma a medence északi szélén vezető útnak is. Mindkettő Várpalota, majd Inota és Székesfehérvár felé vezetett s onnan aztán a mai főútvonal mentén Floriánába (Tétény) s onnan Aquincumba.

Aquincum a mi büszkeségünk. Itálián kívül nem találunk Európában római város-romot olyan terjedelemben és olyan épségben, mint Aquincum. Ezt szerencsés körülményeknek lehet köszönni. A római tábor, odatelepedett a mai Óbuda északi végéhez, a Duna partjára. Régészeink hiába kutatták a tábor helyét, eddig nem találták meg. Kuzsinszky Bálint az óbudai hajógyári szigeten gondolja s azt hiszi, hogy akkor az még nem volt sziget. Ez tévedés. Az óbudai sziget típusos zátony s nem volt sohasem a szárazföld tartozéka, sőt a Margitsziget elég jól ismert levándorlásának sebességéből következtetve, a rómaiak idejében egyáltalában nem is volt ott.

A tábor Óbuda északi végén volt, tőle északon is volt város, az, amit kiástak az Aquincumi-Múzeum körül, de

délre is volt város, a mai Óbuda helyén, hisz innen is nagyszerű épületek romjai kerültek elő, de sajnós, csak töredékekben, mert hisz a középkori és újkori várost ennnek helyére építették. Kuzsinszky szerint a mai Óbuda helyén volt a „canabae”, vagyis a légiókkal együtt jött római iparosok, vendéglősök stb. városrésze s az északi romtelep lett volna az eredeti Aquincum vagy Acinko kelta város. Sajnos, ez geográfiai képtelenség, mert a kiásott romváros ártéren van, oda a bronzkorban s a Kr. előtti évszázadokban települni nem lehetett. A régi város mindenesetre Óbuda helyén volt, árvízmentes magaslaton. Ez volt a nagyobb és szebb, mert hisz a nagyszerű vízvezeték a mai, úgynevezett Római-fürdő forrásainak vizét Óbudára vezette. Kétségtelen, hogy ellátták vele a castrumot is, meg az ősi Acinkum várost is.

A rómaiaknak Pannoniából való kivonulása után valószínűleg rengeteg pusztítás érte ezt a vidéket is. De Óbuda újra fölépült, az Árpád-házi királyok idejében nevezetes hely volt. Az építéssel mindenesetre a római romok legnagyobb részét elpusztították.

A népvándorlások idejében azonban a Dunából Bé kasmegyer táján fattyúág szakadt ki, a hegyek lábánál folyt s éppen a római castrum helyén ömlött vissza a Dunába. Ez a fattyúág semmisítette meg a castrum nyomait, átszakította a vízvezeték pillérsorát s elválasztotta Óbudától azt a római városrészt, amelyet aztán a Papföldön, a mai Acquincumi-Múzeum körül kiástak. Itt volt az amphiteatrum is, tekintélyes nézőközönség befogadására. A gazdag aquincumi, nem római eredetű polgároknak is lefoglalt, névvel ellátott ülőhelyük volt.

Aquincum romjai között megint meggyőződhetünk a római műveltség és civilizáció nagyszerűségéről. Az utcák kövel burkolva, sármentesek voltak. Az utak mellett víz- és szennyvízvezető csatornák húzódtak, tehát a kis város csatornázva volt. Száz esztendővel ezelőtt lámpással kellett keresnünk hazánkban azt a kisvárost, amelyik csatornázva volt! Temérdek fürdőházat, vásárcsarnokot, templomokat látunk itt. A mai Óbudán ugyan hiába keresnénk olyan gyönyörű mozaikpadlót, mint amilyenek-

nek itt maradványait találjuk. A maradványok a szörnyű pusztulás után mindenesetre nagyon kis percentjét teszik ki annak, ami volt és mégis milyen nagyszerűek!

Ez a romtelep szerencsére megmaradt, éppen a békás-megyeri fattyúág kifejlődése miatt, mert hisz ide nem építettek középkori várost. Ez volt a szerencse, így legalább megmaradtak a romok s minden leírásnál élénkebben beszélnek.

Hogy a rómaiak milyen nagy munkát végeztek a Dunántúl, annak egyik fényes példája a Balaton lecsapolása. Kétségtelen, hogy a Balaton túlmagasan megárad, ha a Sió zsilipjét elzárjuk s néhány esős év következik egymás után. 1916-ban elöntötte a keszthelyi parti sétateret, pedig a Sió zsilipje teljesen nyitva zúdította le a vizet a Sió-völgybe s ott nagy kárt csinált. Ha nem lett volna nyitva a zsilip, akkor minden fürdőhelyünket tönkretette volna, különösen Balatonfüreden és Földváron okozott volna rengeteg kárt. A rómaiak idejében a Sió nyílása eldugult, hisz ha nem volna ott a két hosszú móló, ma is ez lenne a sorsa a lefolyásnak, mert a homok a parti túrzásokon utazik Aliga felől Siófok felé s egyetlen tartós vihar keltette hullámvérés elég volna a kifolyás elzárására. Megénekelte ezt Mária Terézia kitűnő mérnöke, Krieger Sámuel is, mert leírja, hogy a 4000 napszámmal megnyitott Siónyilást egyetlen nagy vihar megint éppen úgy elhomokolta, mint volt.

A rómaiak tehát megnyitották a Sió nyílását. A csatorna feje ott volt, ahol ma a sióvölgyi vasút kiágazik a Délivasút vonalából. A vasút építésekor megtalálták a római hidfőépítményt, találtak cölöpöket is, tehát széles, nagy nyilast ástak. Valószínűleg ők ásták ki a Sió völgyét Városhidvégtől északra, az enyingi Kabóka-patak torkolatán felül, az úgynevezett Kavicsos-domb északi lábánál mert itt alighanem vízválasztó-gát volt a Balaton és a Kabóka vizei közt. A Kabóka a főfolyó, a Sióberkek eredetileg a Balaton tartozékai voltak s csak a rómaiak vezették itt le a vizet., Irodalmi emléke is van ennek a nagy munkának, de a hídfő és ez a leásás kétségtelené teszi, hogy itt a rómaiak igen nagy munkát végeztek, sajnos, valószínűleg eredménytelenül.

Szükség volt erre a munkára, mert a tó partján körös körül sűrűn voltak római telepek, hisz három múzeumot is megtöltenék az innen kikerült, római leletek!

Ugy látszik, hogy éppen a Balaton vidékét szerették legjobban, itt volt a legsűrűbb lakosság. Mindenesetre rendkívül feltűnő a Baláca-puszta mellett lelt, valóságos kastélyok romjainak fölfedezése. Egyetlen betű nincs az egész római irodalomban erről a helyről. Hegytetőkre nem szerettek építkezni a kényelmes rómaiak, azért Veszprém helyén nem volt római, jelentékeny telep. Mindenesetre laktak ott is, különben a honfoglalás után nem emelkedett volna olyan gyorsan olyan nevezetes jelentőségre, hogy püspökséget kapott, sőt a veszprémi püspök a királyné püspöke, ő koronázza meg.

Az a csodálatosan magas műveltség, amit a rómaiak telepítettek a Dunántúlra, a népvándorlások minden vérzivatarja közt sem veszett ki teljesen, csak meghódolt, hol a germán vándorlóknak, majd az avaroknak, de hogy mégis fennmaradt részben, azt abból láthatjuk, hogy a honfoglaló magyarság itt találta a legsűrűbb népességet, a legrendezettebb civilizációt, mert a legtöbb honfoglaló család itt kapta meg ősi fészket a Dunántúlon, különösen Veszprém, Zala és Fehér vármegyékben, a rómaiak idejében legsűrűbben lakott területeken.

A római légiókat ugyan kivonták Pannóniából s a római polgárok túlnyomó többsége is velük ment. De azért voltak sokan, akik az őslakossággal olyan szoros kapcsolatba kerültek, hogy nem hagyhatták már itt szülőföldjüket s inkább meghódoltak a barbároknak.

Természetes, hogy sokkal kevesebb emlékünk maradt *Erdélyben*. Hisz itt a rómaiak nem 400, hanem csak mintegy 150 évig voltak urak, tehát sokkal kevesebbet alkottak és sokkal kevesebben is telepedtek le. Római épületekről alig tudunk Erdélyben. A római utak hadi célokból megépültek, de rómaiak nemigen települtek erre a folyton veszélyeztetett, a rómaiaknak nem nagyon tetsző, zord hegyvidékre.

Zilahtól kissé keletre, a mai Mojgrád falu helyén volt Porolissum római katonai állomás. Itt az erdőben még nagyon jól látható a római, kikövezett útnak jókora da-

rabja. Az a különös, hogy az itt lakó románok magukat a rómaiak leszármazottjainak tartják s „római” nyelvük valóban a latin nyelvnek erős dialektusa, megspékelve 75 százalék szláv szóval, ezek a római utódok ezt a helyet mégsem nevezik ősi, latin nevén Porolissumnak, hanem a román nyelvben egészen idegen szláv szóval Mojgrádnak mondják!

De ha ők a rómaiak utódai, akkor miért nem nevezik Tordát Potaissának, hisz kétségkívül ez volt a latin neve s ehelyett a magyar név eltorzításával Turdának nevezik. Kolozsvár római neve Napoca volt. A mai város alapjait alighanem már a bronzkorban lerakták s határvédő volt a medence földműves népe is a vad, hegyi népek közt. Ezt a szerepét megtartotta a magyarok idejében is. A magyarok az ilyen völgyelzáró várost a kereszténylatinság szókincséből véve, clausa, vagy kolozs (Dalmáciában Kiissza) néven nevezték. Kolozsvár tehát magyar szó, annyit jelent, mint záróvár. Ezt a nevet adták neki, mert amikor idetelepedtek, a Napoca név már kiveszett. A Dunántúlon maradtak még római elnevezések (Arrabo = Rába, Siscia = Sziszek, Sirmium = Szerem, Poetovio = Pettau stb.) de itt nem maradt fenn semmi. Innen a római nép és római műveltség teljesen kiveszett. A sokkal később, a törökök elől menekülő vad románok aztán a magyar név elferdítésével Cluj néven tisztelik meg állítólagos őseik Napoca városát. Ugyanez az eset Apulummal. Ezt mi magyarok az erdélyi „helytartó” *gyula* fővárosaként Gyulafehérvárnak nevezzük. A rómaiak utódai nem őrizték meg az Apulum nevet, hanem magyar név lefordításául Alba Júliának nevezik. Persze a fordítás is egészen hamis, mert ezt magyarra úgy kellene visszafordítani, hogy Fehér Juliska.

A legmulatságosabb a dákok eredeti fővárosának elnevezése. Ez Szarmizegetúza volt Hunyad vármegyében, Hát-szegtől délnyugatra, annak a völgynek nyilasában, amely a Temés völgyébe átvezető Vaskapu-hágóra vezet föl.

Ezen a helyen sok rom van s ezek alapján az ottlevő falut mi magyarok Várhelynek nevezzük. Szarmizegetúza elfoglalása után a rómaiak elnevezték Ulpia-Trajana néven, a dicsőségesen hódító római császár nevére. A ró-

maiak ittmaradt utódai bizonyosan megtartották ezt az elnevezést. Hogy lehet mégis, hogy a ma ottlakó románok Gredistye szláv névvel tisztelik meg? Teljesen érthetetlen volna, ha a románok csakugyan a rómaiak utódai lennének.

Trajanus császár hadjáratainak nagyszerű emléke a Kazán-szoros déli sziklafalába vésett hadiút, a Trajanus-útja. Római emléktábla is megjelöli. Sőt Turnu-Severinnel szemben hídfő-maradványokat is találtak, sőt a Vaskapusellőket hajócsatornával akarták megkerülni, ennek is nyomai vannak. De mindez teljesen kiesett a rómaiak kezéből a népvándorlások viharában.

Ha a Dunántúl csak romok, néhány név és talán sok római vér is maradt meg, a nyelv teljesen kiveszett. Avar, majd szláv, aztán magyar nyelven beszélnek ott s a latin nyelv csak az egyház liturgikus nyelvében maradt meg. A középkori magyar hivatalos latin nyelv nem a római utódoktól származik.

Annál lehetetlenebb, hogy Erdélyben fennmaradtak volna. Nem! Nem is szabad olyant gondolnunk, hogy a Hóra, Kloska, Axentye meg Avram Jancu a római „civis romanusok” vagy a római vitéz katonák utódai lennének. Ez a legnagyobb történelmi hazugság!

V. FEJEZET

A MAGYAR MEDENCE A NÉPVÁNDORLÁSOK IDEJÉBEN

Az emberi művelődés történetének legszörnyűbb zuhanását jelenti a római légiók kivonulása Pannóniából. Az utolsó császári rendelet 380 szeptember 8-án kelt Sirmiumban, ezután a rómaiak átengedték Pannóniát a gótoknak, hogy békén maradjanak. Ezek csak Pannónia nyugati részét dúlták föl, de a többi részben megmaradt a római műveltség és közigazgatás. Az 5. században a hunok foglalják el egész hazánkat, de egyáltalán nem hihető, hogy mindent feldúltak volna és mindenkit legyilkoltak volna. Sőt ellenkezőleg. Nekik szükségük volt munkáskezerekre, hogy a földet megműveljék, a barmokat legeltessék és a szükséges ipari munkákat elvégezzék. Csak így volt lehetséges,

hogy Atilla (vagy Attila, nem tudni, melyik helyesebb) itt választotta ki székhelyét.

Mielőtt a hunok elfoglalták volna hazánkat, sok mindenféle nép hajszolódott rajta keresztül, közülük csak a gótok, gepidák és langobardok átvonulásáról tudunk többet. Rémes pusztulások kísérhették a barbár, germán eredetű népségek véres útját. Mindazáltal Atilla kétségtelenül elég sűrű lakosságot és műveltséget talált itt, különben nem ide tette volna székhelyét.

Dehát hol volt Atilla székhelye? Akkor az egész nyugati keresztény világ csak réműlettel említette nevét, de egyiknek sem jutott eszébe pontosan megmondani, hol volt a székhelye. Priscus Rhetor, »a bizanciumi császár kiküldöttje elmondja ugyan utazását s leírja Atilla hevenyészett, leginkább fából épített fővárosát, de leírásából lehetetlenség kivenni, hogy hol volt. Minthogy a földrajzi energiák érvényesülése ebben az egyáltalában nem néptelen birodalomban is lehetséges volt, tehát némi biztonsággal lehet okoskodnunk.

Attilának szüksége volt az Alföldre, hogy a vele jött temérdek sátoros pásztornép pusztai életmódját folytathassa. A sok százezer lónak legelő kellett s ezt az erdőtlen Alföldön megtalálta. Viszont a katonák és népség élelmezése végett földműves területre is szüksége volt. Ezt megtalálta a még mindig sűrű lakosságú, elég művelt Pannóniában. Mint hatalmas, nagyigényű uralkodónak szüksége volt a rómaiak idejéből fennmaradt építményekre és városi berendezésekre. Az Alföldön római eredetű városok nem voltak, mert a rómaiak ezt a nyugtalan, sátoros pásztorokkal benépesült síkságot nem igényelték, sőt balkáni birtokaik védelmére állítólag sáncokat is építettek a Bácskában és a Temesközben, az akkori Moesia superiorban. Ezeket a nagyszerű sáncokat ma is megbámulhatjuk például a Deliblati-pusztá vidékén. A kínai nagy fal halvány, kicsinyes párjai ezek, de hivatásukat nem igen tudták teljesíteni. Pannóniát jól védelmezte a Duna, de Dáciát ilyen védőművekkel kellett az Alföldön nyugtalankodó szarmata-jazigok ellen védelmezni.

Atilla érdeklődése nyugatra fordult, mert hisz keleten már minden birtokában volt s onnan veszedelem nem

fenyegette. Ezért minden valószínűség szerint a Duna jobbpartján, Pannóniában kell keresnünk Atilla székhelyét, de a Duna partján, vagy közel hozzá. Két hely kínálkozik Atilla székhelyének: az egyik Aquincum környéke, a másik Sopianae (Pécs) környéke. Pécs környékén, néhány törökös eredetű helynév pl. Karasica folyónév, aztán meg az ormánsági nép nyelvjárása törökös befolyásra vall, de ez inkább az avaroknak tulajdonítandó. Ebből nem következik, hogy itt lett volna Atilla székhelye. Atilla rövid uralma alatt (434-453) igen nagyot változtatott Európa képén, de éppen nem volt az a pusztító barbár, akinek lefestik. Gondoljuk csak meg, hogy amikor döntő csatára indult Galliába, a galliai keresztény városokat megkímélte. Nem bántotta Lutetiát (Párizs), nem dúlta föl Aurelianumot (Orléans), pedig öt hétig ostromolta, Tricassi (Troyes) Szent Lupus, Catalaunum (Chalons) Szent Alpinus püspök kérésére szintén bántatlan maradt. Rómát sem bántotta és nem pusztította el, pedig megtehetette volna. Elvégezték azt helyette a vandálok, ez az igazán barbár germán nép. Tudjuk, hogy a legdurvább germán fattyú (Godegisel vandál király törvénytelen fia) 455 június 2-án megjelent Róma előtt, elfoglalta s június 15-24-éig, tehát 10 napon át dúlatta, raboltatta s minden kincsét elhordva, 60.000 fogollyal tért vissza afrikai hazájába. Ezzel vége volt Rómának. Pompás épületei romokban, lakossága kiveszett, hatalma megszűnt. Nyomorúság és barbárság lett a büntetése ennek a népnek, mert nem tudott egyetérteni s az egyéni érdekeket többre tartotta, mint hazája szeretetét. Atillának volt annyi műveltsége s Aëtius barátjától, később nemesen viselkedő ellenfelétől nagyon jól tudta, hogy micsoda nagyszerű, világtörténelmi szerepet töltött be Róma s hogy mennyire emelte a műveltséget és jólétet mindazokon a területeken, amelyeket a Birodalomhoz csatolt. Ha császárai mind olyan derék emberek lettek volna, mint Trajanus vagy Marcus Aurélius, akkor bizony Róma még ma is állna, zökkenés nélkül mentünk volna át az újkorba s az Európai Egyesült Államok alakulatában nyugalom és boldogság lett volna a sorsunk. De hitvány emberek hitvány cselekedetei szétrombolták a Birodalmat s vandálok vadállati kegyetlensége valósággal kivégezte.

Nem igaz, hogy Atila azért nem ment be Rómába, mert ott a pestis dühöngött. Nem igaz, hogy megijesztették őt. Műveltsége és Róma nagyságának tisztelete tartották őt vissza ettől a romboló munkától. Raffaello gyönyörű fal-kepe (stanzája) a Vaticanóban helyesen ábrázolja a jelenetet. Atila elé járul a pápa s Atila égi jelenetet lát. Igen, lelki szemei előtt megjelent mindaz, amit Aëtius ifjúkori barátja mondott el neki Rómáról s ez visszatartja a pusztítástól. Valóban szellemi, eszmei hatalom riasztotta őt vissza. Aëtius, a legnemesebb római sem fogadta el a császárságot, mert hazája érdekét tartotta szem előtt.

Ezt a nemeslelkűséget talán megint turáni barátja ébresztette föl benne. Mert a turáni népeket minden durvaságuk és kíméletlenségük mellett is igen lovagias, nemes, úri gondolkozásúnak kell mondanunk a vandálokkal, gótokkal, germánokkal és különösen a bizanciumi ravasz görögökkel szemben.

Amikor a hunok nagy fejedelme, a leghatalmasabb uralkodók egyike, akit a világtörténelem ismer, meghalt, a hun nép sem maradt meg egységben, hanem szerteszakadozott. Hisz „hun” név alatt foglaltak össze minden a Atillának meghódolt, török nyelven, vagy törökkel vegyített nyelven beszélő népet, sőt még a meghódított indogermán népek is büszkén nevezték magukat hunoknak. Atila hadseregében csak a vezetés, a testőrség és a terrorcsapatok, tehát azok voltak hunok, akik a behódolt népekből összeverődött százezreket fegyelmezték és harcba vezették.

Amint a hunok közt kitört az egyenetlenség, vége volt a hatalomnak. Nem „turáni átok” ez, hanem minden, a geográfiai törvények ellenére túlterjedt birodalomnak közös sorsa. Nagy Sándor, Atila, Dzsingisz-kán, Napoleon stb. mind így végezték. Sőt a Római Birodalomnak is ez volt a végzete.

Szomorúság olvasni a „népvándorlások” kesze-kúsza történetét. Hazánk területén valamivel talán egyszerűbben játszódott le. Atila halála után két germán nép uralkodott hazánk fölött. Nyugaton a langobardok, keleten a gepidák. Ha barátságban maradnak, Magyarország germán népek hazája lett volna, de nem fértek össze, a langobardok véres

csatában (567) megverték a gepidákat s azok szétszóródtak. De megint ne gondoljuk, hogy a földet túró, vasat kovácsoló, állatot legeltető nép veszett ki. Szó sincs róla! Az uralkodó, hódító nép veszette el hatalmát s az immobilis nép maradt a helyén. Sokat nem lehetett tőlük rabolni.

A langobardok uralma sem tartott sokáig. Újra feltornyosult egy ázsiai, turáni hullám s vészterhesen közeledett Európa felé. A kínaiak a Csendes-óceán partján nyugtalankodó avarokat végigkergették Belső-Ázsián s azok magukkal ragadva megint sokféle, földönfutóvá lett öntöző kertészt és sátoros pásztornépet, megsokasodva, megerősödvé jelentek meg a Kárpátok alján.

A langobardok ennek a nyomásnak engedve, kivonultak Pannóniából s átengedték az avaroknak olyan naiv kikötéssel, hogy ha a langobardoknak nem tetszenék új hazájuk, Észak-Itália, akkor az avarok kötelesek nekik visszaadni Pannóniát – 200 éven belül.

Békés úton foglalták el tehát az avarok a Magyar-medencét, ők nem okoztak kárt, hanem a langobardok germán durvasággal, volt szállásaikat felgyújtották s a gazdag embereket velük vándorolni kényszerítették.

Az avar uralom hazánkban gyökeret vert, megerősödött s itt is maradtak legyengült utódaik s beleolvadtak a magyarságba. 567-ben verték meg a langobardokkal szövetségbe a gepidákat s elfoglalták Erdélyt és az Alföldet, 568-ban pedig a kiköltöző langobardok helyére Pannóniába is betelepedtek. Uralmuk körülbelül 795-ig tartott, tehát tovább, mint 200 évig, de aztán lassan elvesztették hatalmukat a lassan beszivárgó szlávok fölött s Nagy Károly óriásbirodalmával szemben. Át is tértek a kereszténységre, de nem veszték ki. Egyideig a bolgárok foglalták el helyüket az Alföldön, míg végre megérkeztek felszabadítóik, a velük rokon nyelven beszélő, velük együtt hun-utódoknak tartott magyarok.

Mindzeket a lovas, turáni népek, hunok, avarok, bolgárok, nem igen mehettek tovább hazánknál, mert nem találtak olyan erdőtlen legelőterületeket, ahol sátoros pásztortételeiket folytathatták volna. Ausztriát, Germániát, Gallia nagy részét erdők fedik, a magas hegyekben sincs mit

keresniök. A Kárpátok és a Karszt közé, mintegy zugba kerültek s innen tovább nyugatra nem költözködhettek. Itt le kellett települniük s két nyomás alá kerültek. Nyugatról a már „megtelt” területek szorították őket vissza a vitás Dunántúlról, keletről pedig a további ázsiai kivándorlók nyomták őket, mint ahogy az avarok szétverték a gepidákat és kiszorították a langobardokat.

Alföldünk éghajlata ugyanis olyan, hogy növényzete típusos *mérsékelt égövi szavanna*. Szavannának nevezzük az olyan területet, amelyen több a növényzet mint a füves pusztán vagy steppen, de zárt erdőség nem borítja.

A szavannán csak ott vannak fák, ahol a hiányzó csapadékot valami más forrásból eredő víz pótolja. A folyók partját valóban erdősáv, az úgynevezett galeriaerdők kísérik. A folyó partján és zátonyain sűrű erdő sötétlik s aki a folyón utazik, meg lesz győződve arról, hogy erdőben jár. De ha kiköt és behatol a parti fák közé, néhány lépés után, néha néhány száz lépés után nagy meglepetésére kijut az erdőből a pusztára. Magas fű, esetleg bozót közé kerül, de aztán határtalan pusztá következik, apró bokrokkal, itt-ott egy-egy facsoporttal fölékesítve. A folyó elhagyott fattyúágait, vagy a kanyargós folyók levetélt kanyarulatait, az úgynevezett morotvákat szintén sűrű erdő borítja, mélységes árnyat vetve a morotva csöndes, fekete vizére.

Az ilyen terület kitűnő legelő. Földet lehet rajta művelni Öntözés nélkül is, de a termés nem biztos, különösen pedig bizonytalan a termesztés a folyók árterén, mert ott minden évben elönti a víz a mezőket. Az ilyen helyek azonban legelőnek kitűnőek, mert árvíz idején a víz elől el kell ugyan menekülni, de az árvíz elvonulta után annál dúsabban nő a fű, annál üdebb lesz a növényzet.

Földművelésre nem voltak alkalmasak a futóhomok-területek sem, mert abban az időben a kezdetleges eszközökkel nem lehetett a homokot megkötve tartani, különösen, ha csak egy részét használjuk, más részén meg legeltetés folyik. A legelő állat ugyanis minduntalan megsérti a homokot takaró növényzetet s akkor a szél mingyárt kikezdi a homokot s hosszú szélbarázdát fúj ki rajta, elpusztítva minden földművelést, ami útjába akad. Futóhomok-területet csak szervezett, rendszeres munkával és a

legeltetés teljes megszüntetésével lehet földművelés alá fogni. Ma persze véderdők, gyümölcsösök, szőlők és helyenkint egyéb művelt földek borítják a futóhomokot, de milyen küzdelembe került a megkötés!

Csakis azok a homokterületek voltak alkalmasak földművelésre, amelyek olyan alacsonyan fekszenek a folyóhoz képest, hogy a talajvíz átjárja őket s magától is megkötődik. Ilyenek az úgynevezett *parti dűne* területek.

Alföldünkön a legnagyobb részben a parti dűne-terület van Tiszafüred és Szolnok közt a Tisza balpartján. A lepadó Tisza medréből a szél kifújja a homokot, hosszú gátat épít belőle a folyó partján. Ezt a növényzet rögtön meg is köti. úgy hogy nem vándorolhat tovább, hanem állandóan magasodik, minden kis vízállás idején. Jól látni lehet ilyen parti dűnét épülés közben, Tiszafüred vidékén. A folyó kanyarulatainak fejlődésével eltávozik a megépült dűnétől s újabb épül majd, vele párhuzamosan. A parti dűnének egész sorozatát látjuk Tiszaroff, Abádszalók, Tiszaigar és Tiszafüred környékén. Nagyszerű látványt nyújtanak a párhuzamos homokgerincek. Mindegyiket dús növényzet lepi el, sőt földészíti őket sok-sok kunhalom, mert ezek a homokgerincek árvízmentes magaslatok.

A parti dűnék az ártéren képződnek, tehát a hosszú, gerinc- vagy óriási sáncalakú buckák lába szinte állandóan vízben van. Ezért mindig dús rajtuk a növényzet s nem vándorolnak tovább. A Duna-Tisza közén, vagy a Nyírségen az Alföld eredeti, régi felszínének darabjain vagyunk, magasan az ártér fölött, itt tehát a Duna, illetőleg a Tisza medréből kifútt homok messze elvándorolt. Pest vármegyében a Dunából kifútt homok délkeleti irányban elérte már a Tiszát is. Három nagy rajban helyezkednek el ezek a buckák, észak-déli irányú sávokon. A legkeletibb sáv elérte már a Tiszát, ez van a legegyszerűsebb szemű, legjobban kiszitált, igazi futóhomokból. A második raj a vármegye középvonalán helyezkedik el északról délre, tehát Kecskeméten át húzódik Szabadka felé. Ennek már nincs olyan jól kiszitált, tiszta homokja, mint az előbbinek. A harmadik raj a Duna balpartján sorakozik, Budapesttől le egészen Kiskunhalasig, Jánoshalmáig. Ebben még apró kavicszemek is vannak, sok benne a csil-

lámlemezke, meg a por, úgy hogy látszik rajta, nem messze utazott.

A nyírségi futóhomok északról délre vándorolt s a szél hosszú barázdákat fűjt ki a halmok közt. Annyira kikaparta ezeket a barázdákat a szél, hogy felbukkant bennük a talajvíz, illetőleg az esővíz meggyűlik bennük s mocsaras tavak keletkeztek a buckák közt. Ha ezek a tavak kiszáradnak aszály idején, akkor a szél megint mélyít rajtuk egyet. Leccapolásuk már megtörtént, de nagy munka volt.

A kezdetleges időkben ezek a futóhomokterületek Pest-vármegyében meg a Nyírségen nem voltak alkalmasak földművelésre, de annál inkább legeltetésre, úgy hogy állandóan, mindig sátoros pásztornépek tartózkodtak rajtuk.

A szavannák és füves puszták jelenségei közé tartoznak a sós tavak, sós agyag-talajok. A mi Alföldünkön ezeket a szikes-tavak és szikes mezők képviselik. A folyók szabályozása és a mocsarak leccapolása előtt sokkal kevesebb volt a szikes talaj, mint ma, de akkor is voltak nagy területek ilyenek. Ezeken nem lehet földet művelni, de legelőnek nagyon jók.

Alföldünkön tehát egyedül a parti dűne területek voltak használhatók, kezdetleges időkben is letelepülésre és földművelésre. Azaz, hogy ez csak az Alföld belsejére vonatkozik. Az Alföld szélén, a hegyek lábához simuló törmeléklejtőkön szintén mindig lehetett földet művelni, mert a hegyekből származó csapadékvíz ezeket kellőképpen megöntözi, akár földalatti talajvíz-áramlásokkal, akár apró, földfelszíni patakokkal. Heves, Borsod, Zemplén, Ung, Bereg, Szatmár, Bihar és Arad vármegyékben gyönyörűen kifejlődött törmeléklejtő kíséri a hegyek lábát, ezen van mindenütt a legsűrűbb népesség és a legrégebb település és földművelés.

A Tiszafüred és Szolnok közt elhúzódó parti dűnevédék a legrégebb idők óta művelt, sűrűn lakott terület. Tiszafüred mellett a prehisztórikus (történelem előtti időkből való) halmok egész sora van. Az úgynevezett Ásott-halomból a kőkorszaktól kezdve a bronzkorszakon át folyton találunk emberi település-nyomokat, legalul valóságos kagylóhéjhalmot, mert a neolitikus kőkorszak embere nem

vetette meg a folyami, mocsári kagylókat sem, az volt az ő osztrigájuk.

Nagyszerűen elrejtőzött vidék volt ez, még a török időkben is. Keleten a Hortobágy óriási ártere, nyugaton a Tisza jobb partján elterülő, óriási poroszlói ártér vette körül. Árvíz idején valóságos sziget volt s csak csónakkal lehetett megközelíteni. Azért igen régi falvak maradtak meg itt, nem úgy, mint az Alföld többi részén, mert ott a török úgyszólván minden falut elpusztított.

Az Alföldön tehát sohasem volt zárt erdőség, hanem, amióta az ember Európában elszaporodott, mondjuk tehát a neolitos kőkorszak óta mindig szavanna volt. Ezen pedig mindig sátoros pásztornépek laktak. Ezt történelmi följegyzések alapján is tudjuk. A rómaiak ezért nem foglalták el és nem vették művelés alá az Alföldet. Pannónia és Dácia közt érintetlenül hagyták ezt a pásztorvidéket, de a pásztorok betörései, rablókalandjai ellen szigorúan védelmeztek határaikat. Az Alföld erdősítésének problémájával kapcsolatban merült föl az az állítás, hogy valamikor az Alföld erdős terület volt. Sohasem! Különben régen, ellep-ték volna a földművelők és a rómaiak éppen úgy meghódították volna, mint Pannóniát és Dáciát.

Galéria-erdők, ártéri füzesek, nyár faligetek, rekettyések mindig voltak a folyók mellett. A Dunát tölgyesek, nyárfaerdők, fűzfasűrűségek kísérik, a Tiszát már kevésbé, mert a szél a partokat mindig megbolygatta. A Duna ugyanis kavicsot hord, a Tisza meg igen finom homokot, ezért a szél sokkal könnyebben támadja, mint a Duna partjait.

Legeltetésre alkalmas füves szavannát találtak a pásztornépek a Kis-Alföldön is, meg Somogy vármegye futóhomok-területein, sőt a fehérvármegyei Mezőföldön is. A földművesek ugyan itt kis térre szorították a pásztorokat, de mégis megtelepülhettek a sátoros pásztorok itt is, amennyire a legelőt folyton változtató életmódjuk településnek nevezhető.

Csakhogy nagy különbség van a dél-orosz és turáni igazi steppék, meg a mi Alföldünk és Kis-Alföldünk szavannái közt! Itt nem szükséges a legelőt folyton változ-

tatni, aránylag kis területen temérdek marhát lehet tenyészteni. A földművelés nyomról-nyomra előrehaladhat s lassankint, a nép sűrűsödése, tehát békés viszonyok lfőzt elfoglalja a kevésbbé sivány homokterületeket, az árvízttől megvédtt folyóparti síkságokat s a pásztorokat mind beljebb és beljebb szoríthatja.

(Az Alföldön nem okvetetlenül szükséges a sátoros pásztorokodás a marhatenyésztéshez. Itt le lehet telepíteni a pásztorokat véglegesen, mert szilaj pásztorokodással, vagy rendszeres istállózó pásztorokodással kis területen is nagyarányú lehet a marhatenyésztés.

Ez az oka annak, hogy Szent István királyunknak sikerült a sátoros pásztorokat végleg helyhez kötni, letelepíteni. Az igazi füves pusztákon ez lehetetlenség.

A sátoros pásztornépek nagyon kevés emléket hagynak hátra, mert szilárd épületeik nincsenek, veszedelem idején mindenestül menekülnek. Csak temetkezésüknek marad emléke. Halottaikat ugyanis magasra fölhányt halmok alá temették. A sírhalom eredetileg a sámánisztikus vallási felfogásból származik.

A sámánisztikus felfogás szerint ugyanis a halott halála után ismét feltámadhat és kísérteni járhat. Árthat, vagy segíthet, de inkább féltek tőle. A kísértetektől való félelem ma is általános és kétségtelenül innen származik. Ezért a szibíriai ősnépek közt ott, ahol a sámánizmus hamisítatlanul még megmaradt, ott szokás a haldoklóba *belefajtani* a lelket. A halottat aztán eltemetik, melléje adnak mindenféle olyan tárgyat, amit életében szeretett és használt, hogy jól érezze magát odaát is. A sír fölé aztán jó nagy követ hengerítenek, hogy ki ne tudjon jönni! Csak maradjon ott, ahol van, ne rémítgesse a világot! Ahol kő nincs, ott földhányást halmoznak föléje, hogy jól megterheljék. Csak vissza ne járjon kísérteni!

A földhalom mellett aztán még áldozatokat mutatnak be, ápolják, díszítik, hogy mindig jóindulatban tartsák az elköltözöttet.

Később a mi sírhalunk, sírkövünk elvesztette ezt a jelentőségét s csak kegyeletet fejez ki. A sátoros pásztornépeknek is sokkal fejlettebb vallási felfogása lett, a halott

főlé emelt sírhalmok szintén inkább a kegyelet kifejezői, mint sámánisztikus óvintézkedés.

Különösen vezérek, törzsfők, sírja fölé emelnek magas halmokat. Ezeket a dél-orosz és turáni steppéken kurgánoknak nevezik. Néha még vályog-, vagy téglapületek is kerülnek rájuk, különösen Turánban, a műveltebb oázisvidékek körül.

Nálunk is így temették el nagy halottaikat s az ilyen halmokat aztán a nép kunhalmoknak nevezi. A név onnan származik, hogy a magyar nép csak a kunokat látta így temetkezni, a mi őseink „ősírhandjai” már akkor elfeledett, pogány emlékek voltak. A kunok típusos sátoros pásztor-népek voltak s egészen úgy temetkeztek, mint a hunok, avarok, magyarok annyi ezredéven át!

A ma kunhalmoknak nevezett, mesterséges halmoknak azonban csak egy része ilyen sátoros pásztor-temetkezés. Nagy részük prehistorikus halom, más részük meg őrhalom. Háborús veszedelmek idején a közeledő ellenség megfigyelésére kellett ilyen őrhalmokat emelni, mert ezeknek tetejéről messze el lehetett látni. Némelyik egészen fiatal építmény, a nép még emlékszik hivatására, valószínűleg a kuruc-időkből, mert az ilyeneket strázsa-dombnak szokta nevezni.

Az igazi kunhalmok, tehát sátoros pásztor törzsfők sírjainak fölsátása rendszeren csalódással jár. A holttest és a melléje temetett lóhulla is teljesen elporladtak. Némi fagerendázatnak nyomait lehet látni, de minden, minden, csontok, fák elporladtak, az ékszereket, fegyvereket meg úgy látszik, nem temették mindig melléjük, mert ritkán lehet ilyesmit találni. Nagy értéke volt akkor azoknak s a vitéz törzsfő ruházata és fegyverzete bizonyosan az utódra szállt s annak is elődjéhez hasonló vitézséget biztosított. Az utódokra szálló királyi jelvények, a bűvös kardok és fegyverek mondái stb. mind ezt bizonyítják.

Amikor a magyarok bejöttek hazánkba, akkor itt sátoros pásztorokat, földműveseket, iparosokat találtak, az Alföldön temérdek kunhalom fogadta őket, évezredes múlt pusztuló emlékei. Új világ, új korszak következett be, sokkal szebb és dicsőbb, mint a régi volt!

VI. FEJEZET

MAGYARORSZÁG A HONFOGLALÁS IDEJÉN

A hagyományok szerint Árpád a magyarok főzömével a Vereckei-hágón át jutott be a Magyar-medencébe s első pihenőjét a nehéz hegyi út után Munkácson tartotta. Ez valószínű is, mert csakugyan, amint már kifejtettük, a Dnyepri és Dnyeszter közt az út valóban idevezet, ha el akarjuk kerülni a szűk, kanyargós, bizonyosan nehezen járható völgyeket. Nincs azonban kizárva, hogy az erdélyi hágókon is jöttek át, csakogy ezek csalódtak, mert az Erdélyi-medence nem volt kedvükre való terület. Csupa dimb-domb, hegyoldal és mocsaras völgy. A régi, bronzkori halastavak nagyon akadályozhatták a közlekedést és továbbvonulást.

Örökre rejtély marad, hogy Erdélyben mit találtak. Valószínűleg olyan, lehanyagolt népet, amely még mindig fenntartotta a bronzkori földművelést és gazdálkodást, de nem volt megszilárdult államalakulásban tömörülve. A havasok pásztornépe nem érdekelte őket, csak a legeltetésre és földművelésre alkalmas medence-vidék, főképpen »Mezőség. Nagyon kevés nép lehetett itt, hisz szörnyű katasztrófákon mentek keresztül.

Az Alföldre bejutó főtömeg mindenesetre ott találta még az avaroknak azt a részét, amelyik a nyugati műveltséggel még kevés érintkezésbe került, hanem ősi, sátoros pásztoreletét folytatta. Ezeknek törzsfői bizonyosan felszabadítóként, rokonok gyanánt fogadták őket, hisz nyelvük is, hagyományaik is összekötötték őket.

Jöttek-e a magyarokkal földművesek? Nagyon valószínű, azt mondhatnám, hogy bizonyos, mert a földművelő szavaink, kifejezéseink az ogur-török nyelvből valók s mert kétségtelen, hogy az Alföld északi szélét, a hozzácsatlakozó, bájos medencéket és a Dunántúl nagy részét mindjárt földművelés alá fogták kétségtelenül magyarul beszélő népek. Ezt a helynevek minden kétségen kívül igazolják. A Dunántúlon olyan avarokat találtak, akik már szoros érintkezésben voltak a nyugati, nagy Frank-birodalommal, sőt nagy részben felvették a kereszténységet is.

Itt tehát mindenesetre letelepült, földet művelő népet találtak, de még nagyon gyér lakosságot.

Az Avar-birodalomnak ezt a nyugati, legtovább fennmaradt részét is ellepték már a szláv bevándorlók. Nem egyszerre, nem korszakalkotó esemény kapcsán, mint a magyarok, hanem fokozatos beszivárgással. Mi mindenféle nép zagyvaléka lehetett akkor itt! Azok a putrilakó őslakások később a keltákkal, majd a rómaiakkal keveredtek, aztán a népvándorlásokból töredezett hozzájuk sok mindenféle nép, majd a szlávok szivárogtak közéjük s olyan államalkotásra képtelen, sok nyelven beszélő zűrzavar volt itt, hogy nem volt nehéz a bejövő magyaroknak azonnal leigázni őket. A szlávok ugyan itt-ott kezdtek már megszilárdultabb államfélékben tömörülni, de ez nem volt seholsem elég szilárd, hogy sikeresen ellenállhatott volna.

A honfoglalás történelmének leírása nem a mi feladatunk, különben is nagyon zavarosak a reá vonatkozó irodalmi adatok. Minket csak az érdekel, hogy mindjárt kijelölték az egyes törzsek szállását s meghatározták a törzsek birtokának területét. Ezek a területek a Dunán túlön aránylag kicsinyek, az Alföldön nagyok, mert ott akkor még úgyszólván csakis pásztorkodás volt.

A törzseken belül az egyes nemzetségek szállását is kijelölték s különösen ezek voltak sokkal kisebbek a Dunántúlön, mint az Alföldön. A magyarokkal jött kabarok Heves és Borsod síksági részeit kapták szállásul s valószínűleg ezeknek utódai a palócok és mezőkövesdiek. A Dunántúl nyugati részén, meg az Erdélyben maradt avar törzseknek szintén kijelölték a szállását s az erdélyi avarokból lettek a székelyek, a dunántúliakból a göcseiek. A kél nép nyelvjárása is rokon, még regösénekeik is majdnem ugyanazok. Kétségtelen tehát, hogy eredetileg ugyanolyan nyelven beszélő nép volt, már pedig azt nem igen tehetjük föl, hogy a magyarokkal bejött, valami együtt vándorló törzset így szétszakítottak volna. Sokkal egyszerűbb az a föltevés, hogy itt talált népek voltak s mivel teljesen együttl éreztek a magyarokkal, tehát nem lehettek mások, mint az avarok. Hisz ezek a nagyon szorongatott törzsek felszabadítókat üdvözölték a magyarokban s mivel a magyar

törzsek közt is voltak türk nyelvet beszélők, meg a magyar vezérek is alighanem mind tudtak törökül is – ezt már említettük – tehát megértették egymást.

A szállásokat egymástól lakatlan területek választották el. A lakatlanságot részben természetes körülmények okoztak, mint például mocsarak, sivány futóhomok-területek, nagyon veszélyeztetett árterek stb. De mesterségesen is hagytak üres térségeket s hogy ezeket se egyik, se másik el ne foglalhassa, azért fejedelmi tulajdonoknak jelentették ki őket. Így a fejedelemnek óriási birtokai maradtak mindenfelé s ez tekintélyének és hatalmának fenntartása végett rendkívül nagyjelentőségű volt. Az ilyen elválasztó sávokat mindkét oldalon kijelölték, bekerítették valamilyen képpen s ezeket a védhető kerítéseket nevezték gyeplének, a rajta kívül levő, lakatlan részt gyeplüelvének. A legfontosabb gyeplük a külföld felé zárták el az országot s ezek erősen készültek s széles gyeplüelve húzódott előttük. Érdekes, hogy a későbbi vármegyék kialakulásában ezeknek a szállásoknak jelentősége volt.

A magyarok megtelepedésük után kalandozni kezdtek s ezeknek a kalandozásoknak világtörténelmi, korszakalkotó jelentősége volt. Erre eddig nem igen gondoltak. Ha ugyanis megismerjük azt a fölényt, amivel néhány ezer magyar lovas elbánt a nyugati országok katonaságával, bámulnunk kell rajta.

899-ben az egyik magyar sereg Észak-Itáliában kalandozott s szembe került Berengár, friauli örgróf, Itália királyának háromszorosan nagyobb, erős seregével. A magyarok békét kértek, minden zsákmányukat, sőt még a vezetékllovakat is felajánlották. De az elbizakodott Berengár harcra szánta el magát, a békeköveteket visszaküldte. Erre a magyarok, kétségbeesett vállalkozással, meglepetés-szerűen átúsztattak a Brentán s szeptember 24-én tönkrevették a lombardiai sereget, végigdúlták a Pótol délre fekvő területet s Berengárt megalázó feltételek mellett békére kényszerítették.

Ugyanilyen fölényes győzelmet arattak a bajorok fő lött 907 július 5-én, Ennsburg vára alatt. Ezzel tolták ki a gyeplüelvét egész Stájerországra és Alsó-Ausztriára. Ami

az Emisen túl volt, – Ober-Enns = Operencia – az már külföld volt.

Méltán fölvehetjük a kérdést, hogy 899-től egészen 937-ig, a szerencsétlen és végzetes lech-mezei ütközetig, miért kalandoztak annyit a magyar vitézek, nyugaton s miért tudtak kivívni annyi bámulatos győzelmet. Hisz Franciaországban is többször jártak s bekalandozták Itáliát a legdélibb csúcsáig. Mi volt ennek a célja és mi tette ezeket lehetővé?

Az okát a német történetírók s a későbbi magyar írók is a magyarok harcvágyában, zsákmányszerző törekvésében és pusztító vágyukban keresték. A németek inkább az aljas indulatoknak, a magyar történetírók a vitézkedésben való kedvtelésnek tudták be. Egyiknek sincs igaza. A magyar kalandozásoknak mindig az volt a célja, hogy a nyugati hatalmakat meggyöngítsék és határaikat ekként biztosítsák. Bámulatos, hogy milyen hűségesen kitartottak azokkal, akikkel békét kötöttek s rendszeren adófizetésre kényszerítettek. Soha az ilyen szövetséges földjén nem dúltak, soha meg nem szegték szavukat. Kalandozásaikra majdnem kivétel nélkül mindig akkor indultak, ha valamelyik szövetségesük erre kérte őket. A német uralkodók egy cseppet sem voltak békésebb természetűek, mint a magyarok. Egymásközt folyton civakodtak az uralomért s hazafiatlanságuknak és bosszúvágyuknak nincs fényesebb bizonyítéka, mint az, hogy képesek voltak a pogány, veszedelemben kegyetlen magyarokat rázúdítani ellenfelük országára.

Lehetetlen azt állítani, hogy amikor a német fejedelmek egymás közt dulakodtak, hogy akkor katonáik kevésbé kegyetlenek és kevésbé kíméletlenek lettek volna, mint a magyarok. Éppen úgy bántak egymással is! De mindenesetre legcsúnyább tőlük, hogy egymás országára zúdították a magyarokat, ezeket az idegen, kíméletlen pogány vitézeket. Szövetségeseik közül Arnulf bajor herceg háromízben (915, 917, 919), I. Berengár itáliai király szintén háromszor (919, 921, 924), Hugo itáliai király egyszer (926) és a csehek egyszer (924) hívták őket segítségül. Ha a magyarok ilyenkor szövetségesük országán keresztül-

vonultak, soha nem bántottak senkit és semmit. Mindjárt hajlandók voltak a békekötésre s aki velük előzékenyen és tisztességesen bánt, azt azonnal barátságukba fogadták. A magyarok lovagias, úri gondolkozásának jellemzésére legérdekesebb példa az, ami Arnulf bajor herceggel történt.

A 913. év szerencsétlen volt a magyarokra nézve. Egyik seregük Frankhon pusztítása után Svábföldön sietett haza, de Arnulf és nagybátyjainak egyesült serege teljesen tönkreverte őket, alig menekült meg valaki a csatából. A magyaroknak tehát elég okuk volt Arnulfra haragudni.

És mégis lám! 914-ben I. Konrád király megsokalva Arnulf függetlenségre való törekvését, hódolásra akarta őt kényszeríteni s hadbaszállt ellene. Döntő győzelmet is aratott, úgy hogy Arnulfnak és két nagybátyjának, Erchangernek és Bertholdnak menekülnie kellett. Hová menjenek? Természetesen a magyarokhoz! Egy évvel azelőtt az Inn mentén kegyetlenül megverték a magyarokat, állítólag csak harmincan menekültek a véres csatából és mégis tudták, hogy a magyarok megbecsülik még ellenségükben is a vitézséget s aljas bosszút nem állnak azért, mert a hazájukat védelmezték. Ment volna csak Olaszországba, majd ellátták volna ott a dolgát! De mi magyarok mindig ilyen lovagiasak vagyunk! Majd meglátjuk, hogy hogyan bánt az osztrák Ferdinánd a mongolok elől menekülő IV. Bélával.

Arnulfot a magyarok a legszívesebb vendégszeretettel fogadták s tisztelettel övezték hajdani vitéz ellenfelüket. Két évig tartózkodott nálunk, gyermekeivel együtt s megtanulta megbecsülni rettenthetetlen, de mindig lovagias, vitéz eleinket. Nagyon megtanulta becsülni a magyarokat, békét, barátságot kötött velük s Arnulf haláláig nem is bántották Bajorországot.

A magyaroknak ezekkel a harcokkal kétségtelenül az volt a messzelátó politikai célja, hogy a nyugatot megfélemlítsék és így nyugat felől a hon határait biztosítsák. Ezalatt kelet felé a határórség védelmezte őket s mivel

a hegyeken való átkelést könnyen meg tudták akadályozni, innen nem is támadott rájuk senki.

De most azt a kérdést kell még fölvetnünk, hogy mi-ként tudott sokszor maroknyi sereg egész Németországon át Franciaországba jutni, ott dűlni, zsákmányolni s rendesen baj nélkül hazatérni?

Ezt a tüneményes fölényt a ló használata biztosította. Tudjuk, hogy a római légiók mindig gyalogos katonák voltak, csak a vezérek ültek lóhátra, de azok sem használtak kengyelt. A pannóniai határok hírszolgálatának meggyorsítása végett rendeltek ugyan ide mauretániai lovasokat, de nem használták őket harcaikban, nagyobb mértékben.

A magyarok kitűnő lovasok voltak, a kengyelben föl-állva, visszafelé is tudtak lövöldözni. Ha volt is valami könnyű bőr- vagy láncpáncéljuk, ez olyan könnyű és hajlékony volt, hogy a mozgásban nem akadályozta őket. De különösen a kengyel és a kitűnő lószerszám tette őket arra képessé, hogy váratlanul jelenjenek meg ott, ahol az embernek fogalmuk sem lehetett még a magyarok közeledtéről. Semmiféle hírt sem lehetett gyorsabban küldeni, mint ahogy a magyarok megjelentek s rendesen csak visszatér-tükben tudtak nekik cselt vetni, vagy útjukat állni.

A *könnyű lovasság* használata ellenállhatatlanokká tette őket. Ennek az új fegyvernemnek használata véget vetett a római légiók mintájára szervezett gyalogság döntő szerepének. Megtanulták a németek is, franciák is, olaszok is és néhány évtized múlva már ott is könnyű lovasságot szerveznek mindenütt és ezzel sikerült is a magyarokat a Lech mezején döntőleg megverni.

Átalakult a katonaság és a hadviselés. A ló és kengyel használata általános lett s megkezdődött a lovon való küzdelmek, a lovas rohamok, a lovas tornák korszaka, megkezdődött a *lovagkor*. Kétségtelen, hogy ezt a magyaro-któl eltanult harcmodor és eszközök okozták. A francia nyelvben a *sabre* szó görbe huszárkardot jelent s a magyar *szablya* szóból származik. A lószerszám részleteinek elnevezését is a franciák nagyrészt a magyaroktól vették

át.)*) A magyar huszáruha ma is általános minden nemzet könnyű lovasságában. Ha a német császár, vagy akár a mecklenburgi nagyherceg igen szépen akar öltözködni, akkor magyar huszáruhát ölt fel. A huszár szó is tisztán a magyar nyelvből ment át minden más nyelvbe. De meg kell jegyeznünk, hogy a magyar könnyű lovasság nemcsak a kalandozások idején, hanem Mátyás király, majd a török háborúk idején is mintaképül szolgált s abban az időben terjedt el a sujtásos magyar huszárviselet mindenfelé a világon. Ebből származik a díszmagyar öltözet is. Pedig vannak olyan „tudósaink” is, akik a díszmagyart Grünbaum és Weiner találmányának jelentették ki.

Úgy látszik, hogy az elülgombolós kabát is magyar eredetű, mert eredetileg Európa északi népei a szvetterhez hasonló, ingszerű „kabátot” viseltek s van olyan pápai bulla, amely a cseheket szigorúan megintí, hogy ne hordják az illetlen, pogány magyar viseletet. De lovon nem igen lehet másként a kabátot használni. A római viselet is egészen más volt. Átalakítottuk tehát Európa öltözetét is. Sőt nagyon valószínű, hogy a fehérnemű viseletét is mi hoztuk be, mert mi jöttünk olyan éghajlat alól, ahol az egészen könnyű, fehérnemű-viselet és a nehéz meleg ruha minduntalan váltakozik, minthogy a hőmérséklet ingadozása igen erős és igen szeszélyes. Kora reggel vastag bőrködmönben kellett lóra ülni, de délben már olyan meleg volt, hogy a vászonruha is megtette. A ruhákat nem lehetett cserélni, hanem legalul volt a legkönnyebb fehérnemű, erre jött a melegebb nemezruha s tetejébe a legmelegebb nemez, vagy bőr felsőkabát. Szűrt használtak hűvös, esős időben, azért van a hátán a nagy négyszögletes lebernyeg, nagyon hidegben pedig a bunda jött a nemezruha tetejébe. Amint az idő nekimelegedett, azon módon szedték le magukról a felsőruhát s nagy melegben csak a vászonruha maradt rajtuk. Ennek az a nagy előnye a nemez- vagy a posztóruhával szemben, hogy könnyen mosható.

A műveltség és igények fejlődésével aztán ez az öltöz-

*) *Eckhardt Sándor úr szíves, szóbeli közlése szerint.*

ködő mód elterjedt egész Európában. Érdeemes volna ezt a kérdést behatóan tanulmányozni. A több réteg ruha használata mindenesetre a földrajzi együttes követelménye s nem volt rá szükség például Britanniában vagy Franciaországban, mert ott a hőmérséklet ingadozása csekély.

Svéd nyelvészek figyelmeztettek arra is, hogy az Európaszerte elterjedt hurrah! kiáltás a magyar kalandozók hajrá! kiáltásából származik. Nem feladatunk ezt eldönteni, de minden valószínűség mellette szól.

Általában a honfoglaló magyarokról a legnagyobb határozottsággal ki kell mondanunk, hogy a legműveltebbek voltak mindazok közt a törökös népek közt, amelyek a népvándorlás folyamán Európába jutottak. Kétségtelenül bizonyítja ezt politikai bölcsességük, szervezetségük, igazságérzetük, nemes, lovagias viselkedésük. Persze a német irodalomban borzasztónak írják le a magyarokat. De hisz pogányok voltak s rettenetesen félték tőlük, ezért mindenféle szörnyűséget rájuk fogtak. A nyereg alatt puhított nyershús evését még ma is fölmelegítik ellenségeink. Pedig ez világos tévedés. Amint a magyar gazda a ló hátán keletkezett sebet ma is úgy gyógyítja, hogy nyers húst tesz reá, így gyógyították a honfoglalók is a feltört sebeket. A szárított hús és tészta készítéséhez nagyon értettek s ilyen konzervált élelmet vittek magukkal harcaikban s az élelmiszeres zacskó, vagy tarisznya mindig ott függött a nyeregkápa mellett. Ez is nagyon függetlenné és gyors mozgásúvá tette őket. Ezt a tarisznyából elővett húsételt tévesztették össze a sebgyógyító nyershússal. Érthető, mert egyiket sem ismerték akkor Európában.

A magyar előkelőségek idehaza fényesen berendezett sátrakban laktak. Valóságos fényűzést fejtettek ki ebben. Keleti szőnyegek, gyönyörű tulipántos, rézveretű ládák, nagyszerű ágynemű, ékszerek, szép edények, arany-, ezüstholmi. Díszített, ízléses ruhát, sok ékszert hordtak. Az illatszer is ismeretes volt, hisz a kölni víznek eredeti neve „Eau de la reine de Hongrie” volt.

Mennyi dicsőség, mennyi korszakalkotó befolyás az emberi művelődés történetére s hogy elhomályosította mindezt a mi élhetetlen nemtörődömségünk és ellenségeink rosszakarata!

VII. FEJEZET

SZENT ISTVÁN MAGYARORSZÁGA

A magyarok ősvallása kétségtelenül sámánisztikus volt, kétségtelenül bizonyítja ezt a fehérlő-áldozat, a jóslások módja, a temetkezés módja és különösen Álmos megöletése, hogy hatalma és ereje, tudása és bölcsessége utódjára, Árpádra szálljon át. De az a sámánisztikus vallás fejlettebb volt már, magasabbrendű, mert valószínűleg az egyistent hívő keresztény, mohamedánus és zsidó vallásokkal érintkezett még őshazájában, a Kaukázus északi lábánál. Talán innen származik a magyarok türelme más vallásokkal szemben, talán a magyarok közt mai-akkor is voltak egyistent hívők, amikor a honfoglalás megtörtént.

Annyi bizonyos, hogy hazánk területén, az itt talált népeket vallásukban nem háborgatták. Ekkor már a Pannóniában élt szlávok és avarok keresztények voltak. Ezek től tanulták el a »szebb, magasabbrendű, mert optimisztikus keresztény vallást a megtelepülő magyarok is. Csak a pásztorok nem igen érintkeztek velük s ezek változatlanul megmaradtak pogányoknak. A pogánynak maradt magyarok sohasem fogtak volna fegyvert a keresztények ellen, ha a keresztény királyok közt nem akadt volna olyan, a magyar szent koronára érdemtelen uralkodó, mint Péter vagy Salamon, akik az országot hajlandók lettek volna német hűbérre alacsonyítani hatalmuk megóvása végett. Az ilyen hazaáruló, idegeneket nyakunkra tuszkoló uralkodók ellen lázadtak föl a pogányok. Nem vallásellenes, hanem idegenellenes lázadások voltak ezek, különösen Vata lázadása (1406) hisz Vata pogány serege a keresztény Endrét támogatni jött a gonosz Péter ellen! Szent Gellért püspök ennek a lázadásnak lett az áldozata. De ezek a pogány lázadók nem voltak olyan diluviális ősemberszörnyetegek, mint amilyenek a Gellérthegyen álló szobor lábánál fetregő alak mutatja. Hogy lehet, hogy egy nemzet saját vitéz őseit, az egész Európát rettegésben tartó, de mindig lovagias hőseit ilyen rút Hanyistóknak ábrázolja? Vájjon megtürnék-e a németek, hogy az ősgermáno-

kat ilyennek mutassák be? Pedig a vandálok durvábbak és alacsonyabb műveltségűek, kegyetlenebbek és kíméletlenebbek voltak, mint a magyarok! Soha! Ezt semmiféle nemzet büszkesége meg nem engedné, csak mi vagyunk olyan élheterlenek!

Szent István országát közigazgatási szempontból szervezte. A szervezet maga nem érdekel bennünket, csak a közigazgatás beosztása. Az országban mindenféle igen nagy területek tartoztak a király tulajdonjogába. Mindazok a területek, amelyeket nem szálltak meg előzőleg a törzsek. Az ilyen, mondjuk uratlan területek mind a király tulajdonai voltak s neki fizettek adót s neki állítottak katonaságot. A királyi birtokok felügyeletének középpontja mindig egy-egy vár – néha hegyi vár, de többször vizes területre épült, sáncokkal körülvett vár volt, bizonyosan régi avar, vagy szláv földvárakból kifejlesztve. Ezeknek a váraknak ispánja bizonyos, nem egészen pontosan körülhatárolt területet igazgatott. Ez volt a vár „határa” vagy „megyéje” ebből a „vár megyéje” kifejezésből lett a vármegye.

Csodálatos, hogy ezek a vármegyék mennyire alkalmazkodtak a földrajzi tájékokhoz. Mindegyik vármegye jól meghatározott földrajzi egység volt. Amelyik nem így alakult, az el is tűnt, szétesett, vagy más területekkel egyesült.

Szent István 39 vármegyét szervezett meg, mert hisz az ő idejében az Északnyugati és Északkeleti Felvidék meg Erdély keleti és déli hegyvidéke nem volt még gyakorlati értelemben lakott terület, vagy pedig a határőrszervezethez tartozott, mint a Székelyföld s az ilyenek nem kaptak vármegyei szervezetet.

Az eredeti 39 vármegye a következő volt s a következőképpen illeszkedik bele a földrajzi együttesbe:

1. *Esztergom vármegye.* A Dunazug-hegység fő szerkezeti völgye az úgynevezett Vörösvári-völgy. Ez Óbudáról Esztergomhoz vezet át. Széles, nagyszerű tektonikus (szerkezeti) árok, északkeleti oldalán a Nagy-Kevély meg a Pilis emelkednek, délnyugati oldalán pedig a Hármashatárhegy, a Nagyszénás és a Dorogi-hegy. A vasút megy

ma ezen a völgyön Óbudáról Esztergom felé. Északnyugati nyílása erősen kiszélesedik s összefolyik a tőle nyugatra nyíló Sáp-medencével. Széles síkság keletkezik így a Duna déli partján s ez elterjed egészen Süttőig. Süttőn túl nyugatra, Neszmélynél a Duna egészen a hegy lábához szorul s ezzel megszűnik a síkság. Kelet felé, Esztergomtól keletre szintén folytatódik ez a síkság egészen Dömösig, illetőleg a Visegrádi-szorosig. Ezek a síkságok és a reája nyíló medencék, különösen a Sáp-medence valóságosan el vannak zárva a külvilágtól, nem annyira a hegyekkel, mint inkább a hegyeket borító, gyakorlatilag lakatlan erdőrengetegekkel.

A vármegyének ez a déli része egészen könnyen értelmezhető földrajzi egység, teljesen jogosult - arra, hogy külön közigazgatással ellátott „vármegye” legyen. A Duna szigetei is egészen jogosan hozzá tartoznak. De hogy a Duna balpartján, az északi oldalon is nagy darab síkság tartozik hozzá, már eredetileg is, éppen úgy, mint Komáromhoz, ezt csak úgy magyarázhatjuk, hogy kezdetben ezek a területek gyepüelvék voltak, nagy részét pedig Huba törzse szállta meg, tehát nem tartoztak az innen északra levő Bars-vár megyéjéhez. Talán éppen Huba szállásbirtoka volt itt, Érsekújvár és Farnád közt, azért szögel össze itt négy vármegye: Esztergom, Komárom, Nyitra és Bars s Nyitrának is meg Komáromnak is különös kidudorodása van ezen a tájon, mintha később csatolták volna hozzájuk. Azért az ettől az óriási „uradalomtól” délre fekvő területet nem lehetett máshová, csak Esztergomhoz és Komáromhoz csatolni. A folyók itt nem szolgáltak megyehatárral, mert nem választottak el különböző természetű területeket. A Dunától délre fekvő síkság, Esztergom vármegye szívének területe, megművelése tekintetében semmiben sem különbözik a Kis-Alföld ideszögelő, keleti végződésétől. A Garam is csak kis darabon megyehatár, de általában a folyótól keletre húzódik, de ezt az áttérjedést nem lehet a folyó későbbi helyváltoztatásával magyarázni, mert a megyehatár elég magas dombvidéken vonul át.

2. *Visegrád, vagy Pilis vármegye* a Dunazúg-hegységnek keletre nyíló völgyeit, medenceit tartalmazza. Bu-

dának még semmi jelentősége sincs, fontosabb volt Visegrád, a Dimaszoros útjának elzárója. A király tartózkodóhelye Esztergom, Visegrád és Dömös. Dömösön éri az a szerencsétlenség I. Béla királyunkat (1063-ban), hogy összedőlt fölötté a ház, amelyben tartózkodott s emmiatt meghalt a németvezető Salamon király ellen vívott csatában. Visegrád és Buda később erős riválisok lettek, de hisz Budának elvitathatatlanul sokkal nagyobb földrajzi, helyzeti energiája van, mint Visegrádnak. Pilis vármegyéhez tartozott a Szentendrei-sziget is, hisz a szentendrei Dunág sokkal keskenyebb, sokkal kevesebb vizet szállító fattyúág.

3. *Komárom vármegyének* a Dunától délre fekvő darabja éppen olyan földrajzi egység, mint Esztergom vármegye déli darabja, de sokkal szélesebb, sokkal gazdagabb. Keleti határa a Gerecse-hegység, délkeleten a Vértes szép várakkal ékes pereme (Vitám-, Gesztes-, Gerecsér-, Szent Kereszt-, Csáki-vára stb.). Érdekes a vármegye nyugati határa. Győr-várával kellett osztoznia, mindegyik addig terjeszti hatalmát, ameddig a terület nem olyan nagy, hogy igazgatása irracionális legyen. A határ tehát a két vártól egyenlő távolságban, majdnem a délikör mentén jelöltetett ki, megint tekintet nélkül a Bakonyér folyására.

Komárom-vármegyének van egy furcsa keleti nyúlványa. Fél-szigetszerűen nyúlik be Esztergom, Fehér és Pilis vármegyék közé s ezzel a vármegyéhez csatolja a kis Germely- és Tarján-medencéket. Bizonyos, hogy ezek is a vármegyéktől mintegy független, ősi törzs-szállások voltak s később ahhoz a vármegyéhez csatolták, amelyekhez az uradalmak kívánták.

Komárom vármegyének a Dunától északra fekvő részéről ugyanazt kell mondanunk, mint Esztergom vármegyéről.

4. *Győr vármegye* típusosán racionális területű vármegye. Esztergom, Komárom mint dunai átkelőhelyek, nagy energiájú helyzetüknek köszönhetik jelentőségüket, Győr a Bába típusos átkelőhelye. „A Tata felől erre átnyúló, csodálatos kavics-terraszok itt összeszorítják a folvók árterét s a Rábától nyugatra Lébény és öttevény felől szintén árvízmentes magaslatok jönnek egész közel,

úgy hogy itt aránylag legkönnyebb volt átjutni a rengeteg ártéren. Innen délre a Rába, a Tóköz és a Hanság végtelen mocsár vidékére kerülénk.

Győrnek ez már magában is nagy földrajzi energiát kölcsönöz, de azonkívül valósággal sugarasan szögelnék ide össze a folyóközök, hisz itt futnak össze a Panzsó-ér, Bakony-ér, Marcal, Rába, Rábca, Mosonyi-dunaág, Öreg-Duna, Csiliz-ág, úgy hogy valóságos „duab”-ok szögelnék itt össze*): a Marcal-Rába síksága, a Tóköz, a Rába és Rábca közt, a Lébényi-hát, a Szigetköz, a Csilizköz, a Duna alluviumra, az említett Győr-Tatai terrasz és végül a pannonhalmi három halom, két nevezetes völgyével.

Ez a három halom: a Szemere, Csanak és Pannonhalmi alighanem az a három halom, ami a magyar címerben látható. Majd még beszélünk róluk.

Győr körül a racionális határig terjed ki a vármegye s alig van még megyénk, amelynek fővárosa annyira valóban fővárosa volna a megyének. Mint a pók a hálója közepén, úgy ül az ősi város a földrajzilag különböző területek centrumában.

5. *Mosón vármegye* kialakulása teljesen érthető. Az Öreg-Duna ezer zátonnyal szerteszedett, alsószakasz jellegű, teljesen elfajult medre az északkeleti határ. Itt a folyón való átkelés igen nehéz, azért jó határ. Nyugaton a Fertő-tó, a Lajta-hegység és a Hainburgi-hegység kitűnő határ, délről pedig a Hanság zárt el minden közlekedést. Az így körülzárt, háromszög alakú terület középpontjához közel van Mosón és Magyaróvár, a Lajta torkolata mellett, körülbelül Gyórhöz hasonló helyzetben. De a vármegye területe nagyrészt terméketlen, az átkelőhely jelentősége csekélyebb, azért nem is versenyezhetett sohasem Győrrel.

6. *Sopron vármegye* kétségtelenül két, egészen különböző beosztású területnek később történt egybecsatolásával keletkezett. Kapuvár a Repce és Kis-Rába vizenyős síkságán a hajdani gyeplő kapuja volt, nevezetes ütközetek színhelye. A Kapuvártól keletre fekvő terület temérdek apró falvával valamelyik nemzetségnek a szállása lehetett, nyu-

*) *Duabnak* nevezik Indiában a folyóközöket.

gatra pedig a gyepűelve még ma is felismerhető arról, hogy feltűnően kevés falu van rajta. Későbbi foglalás a Fertőn túl fekvő terület a hegyvidékkel együtt. Sőt ez csak maradványa a hajdan az Ennsig terjedő nagyszerű foglalásnak. A magyarokat ugyan viaszorították a Wechsel-, Rozália- és Lajta-hegységek vízválasztó vonalára, de a megmaradt terület védelmére erős vár épült azon a helyen, ahol az útvonalak természetesen csomósodnak. A Fertő-tó délnyugati sarka a hegyekhez szorítja az utakat s csak Sopronnál ágazhatnak megint szét. A hazánkba betörő ellenség alig kerülheti el Sopront s ezzel jelentősége máris tökéletesen értelmezve van.

De azonkívül igen különböző termelésű területek összeszőgelésénél, valóságos gazdasági centrum is. A megye nyugati és déli határa a hegyvidéken egészen természetes. Északon a Lajta-hegység, keleten a Fertő-tó szintén tökéletes határok. De kétségtelen, hogy Kapuvár és Csorna vidéke mint a Rába mocsaras ártere miatt sehová máshová nem csatolható terület, önállóságra képtelen lévén, természetesen csatlakozott Sopron vármegyéhez.

7. *Vas vármegye* területe, mintha geológus jelölte volna ki, olyan pontosan rajta fekszik az Alpok lábához illeszkedő kavics lejtőn. Természetes határa a Rába jobb partján húzódó magas Kemenes-hát volna. Ez is volt. Csak Karakó vármegye felosztásakor került hozzá a Rábán túl fekvő terület, az úgynevezett Kemenesalja.

A Rába és Mura közt fekvő, folyóktól összevagdalt, de elég ép fennsík, a vendek őshazája, mint máshová nem osztható terület került Vas vármegyéhez.

A vármegye eredeti királyi vára Vasvár volt, a Rába jobb partján, a Kemenes-hát meredek lejtőségnek lába előtt. De a központtól való távolsága, a Rábán való átkelés nehézsége nagyon megnehezítették a vármegye közigazgatását, azért került az át Szombathelyre, a római Saviariába, a Gyöngyös és Perint patakok mély árka közt, jól védhető helyen a megye gazdasági centrumában.

8. *Karakó vármegye* kitűnően indokolt területen volt, a Kemenes-hát és a Bakony közt. Vára ott állt. ahol ma

talán Tüskevár van, vagy talán Karakó falu őrzi a nevét. Efc Jánosházától keletre, a Marcal mellett van s a falu nyugati oldalán emelkedő Dankhegy nevű terrasznúlvány a régi földvár helye. Karakó-Szöröcsök falu innen keletre eredetileg Karakószeg volt s valószínűleg a várhoz tartozó várnép szállása volt.

9. *Veszprém vármegye* területe nehezen értelmezhető földrajzilag, mert három, egészen különböző fölépítésű területet foglal össze. Középe a Bakony nagykiterjedésű fennsíkja, északnyugaton a Kis-Alföld, délkeleten a Mezőföld jókora darabja tartozik hozzá. A vármegye eredeti fészke a Séd völgye, Veszprém körül. Hogy a Bakony ide tartozik, rengeteg erdősségével, az természetes. De a Kis-Alföld idetartozó darabja nem természetes úton került a vármegyéhez. Itt a volt Bakony vármegye és Karakó vármegye felosztásakor jutott Veszprém, valószínűleg püspökének nagy befolyása következtében ilyen, hozzá nem való területhez.

Ugyanígy kerülhetett a vármegyéhez az a furcsa délkeleti núlvány, amelyik a Balaton keleti végénél, a Mezőöldnek jókora részét teszi ki.

Ugyancsak földrajzellenes az, hogy Zala vármegyének keskeny núlványa Veszprém vármegyét elválasztja a Balatontól. Zala vármegyének Akaiinál kellene végződnie. Alighanem a tihanyi Apátság és a veszprémi Püspökség közt fölmerült ellentétek miatt kívánczozott ez a terület inkább Zala vármegyéhez. Veszprém nevét Szent István lengyel unokaöccsétől Beszprémtől kapta. Ez a szerencsétlen ember Szent Istvánhoz menekült s a király Veszprém várát adományozta neki.

10. *Fehér vármegye* területe egészen természetes. A Vértes és a Duna közt levő terület az övé s nyugati természetes határa a Sárvíz-Séd hajdan nagyon mocsaras, széles völgye lenne, a Sárrét mocsarával együtt. Mivel azonban a Sárvíz lapályának rétjei bizonyosan a nyugati partok tulajdonosainak birtokában voltak, ezek a birtokok is Fehér vármegyéhez csatlakoztak. Fehérvár a Sárrét keleti szélén, mocsárba épített földvár volt, de a város az árvízmentes magaslaton fejlődött ki. Helyzete azért nagyon energikus, mert itt nyílik ki a Móri-völgy a Mezőföldre. A

Móri-völgy a legtermészetesebb és legkönnyebb átjáró a Bakony és Vértes erdőrengetegei és meredek, sziklás lejtői közt, azért itt keletkezett a legfontosabb közlekedő út a Kis-Alföld és a Mezőföld, meg a hozzá csatlakozó somogyi és tolnai dombvidék közt. Az út Kisbérnél hagyja el a Kis-Alföldet, azért ide sok nevezetes út fut össze s innen együtt haladnak Móron át Székesfehérvárra. Ha a Dunán túl megtelepedett törzsfőit és egyéb urait tanácskozáásra kellett összehívni, az legtermészetesebben Székesfehérvárott volt megtartható, mert ide minden oldalról legkönnyebb volt odajutni. A hegyvidékről síkságra kinyíló völgyek nyílása mindig nevezetes földrajzi hely. Az ilyent vásárhelynek nevezzük (Miskolc, Nagyvárad, Arad, Budapest stb.) s ilyen Fehérvár is. Kétségtelenül ezért lett később koronázó főváros. Ezzel egyszersmint az is világossá lesz, hogy az első Árpád-házi királyok idején a Dunántúl volt hazánk legnépesebb és legműveltebb része.

11. *Tolna vármegye* Tolna földvéra körül fejlődött ki a Duna jobb partján. Itt nyílik ki a Dunára a Sárvíz széles, termékeny völgye, hatalmas kiterjedésű terraszaival s beleolvad a Duna jobbpartjának széles, alluviális síkságába. Ez a síkság összeszorul északon Dunaföldvárnál és délen Báltánál, mindkét helyen a Duna a hegyek lábát ostromolja. Pont ezeken a helyeken van a vármegye határa, tehát egészen Esztergom vármegye helyzetéhez hasonlít.

A Sárvíz völgyébe szakadó Kapos-völgy nagy része is a vármegyéhez tartozik, sőt azon a vármegye északnyugat felé messze kiterjed, nem egészen természetesen. De ezen a dombvidéken bajos olyan határokat húzni, amelyek egészen természetesek volnának. A hatalmas, észak-déli irányú határvonalak a legtermészetesebbek s ilyenforma vonal határolja Tolnát és Baranyát nyugat felől, Somogy vármegyével szemben.

12. *Somogy vármegye* centruma Somogyvár volt, Kaposvártól északra, körülbelül Kaposvár és Fonyód között középen. A fonyódi Nagyárok völgyének egyik oldalvölgyében, terraszszerű magaslat párkányán volt a földvár s jól védhető helyzetben uralkodott a környék fölött. Hatalma messze délre nem terjedt, mert a Kaposvár és Nagy-

kanizsa közt futó nevezetes úttól délre már vad futóhomok-terület kezdődött s valószínűleg itt maradt meg legtovább a pogányhitű, sátoros pásztornép. Alighanem Koppány vezér szállása szabta meg a vármegye határát Tolna vármegyével szemben. Az elfajult Dráva széles ártere jó határ volt délen, bár a megye délkeleten kis darabon átnyúlt a Dráván is (?).

A megye fejlődésével a főváros egészen természetesen, Kaposvárra helyeződött át, a megye különböző termelésű területeinek összeszögelésén, igazi vásárhelyen éjs gazdasági középponton.

13. *Zala vármegye*, Hóman szerint eredetileg Kolon megye Kolon várától vette nevét. Ez a vár a mai Kiskomárom vagy Komárváros vidékén lehetett. Ez mindenesetre igen alkalmas vidék földvár építésre, de földrajzilag alig érthető. Sokkal valószínűbb, hogy Nagykanizsa vidéke volt a vármegye kialakulásának fészke. Nagykanizsa ugyanis a Dráva és Mura összeszögelésénél annak az óriási szélbarázdának a déli nyílásában van, amelyiken a Principális-csatorna fut végig, hogy összekösse a Murát a Zalával. Ugyanide kényelmes bejáró nyílik abból a másik óriási szélbarázdából, amelyikben az alsó Zala fut s amelyiknek déli folytatásában, a Nagykanizsához átvezető nyílas közelében kellett lennie Kolon várának.

Az említett völgyek közé befoglalt dombvidékek természetesen ugyanide csatlakoztak, a határőrséggel megakartott Göcsej fennsíkjaival együtt. A vármegye később történt átalakulásai történelmi események következményei.

14. *Baranya vármegye* kialakulása egészen természetes abban a zugban, amely a Dráva és Duna közé nyúlik be s a Baranyai-hegyvidék széles, erdős hátságaival kitűnően elválik Somogy és Tolna területéből. Eredeti vára Baranyavár volt, Pécestől messze délkeletre, a Karasica-patak fordulójánál, a Vörösmarti-hegy nyugati vége alatt. Kitűnő hely mocsárba épített földvár részére. Gazdasági és földrajzi jelentőségében a kitűnő, jellegzetes vásárhelyen fekvő Pécs hamar felülmúlhatta. Eredetileg itt is mocsárvár volt, a mai várostól délre, bizonyosan az avarok idejéből. Gazdasági és politikai jelentősége miatt hamar Pécs lett a vármegye székhelye.

15. *A Dráván túl* Szent István csak két várat tett közigazgató hatóság székhelyévé és pedig az egyik volt *Pozsega*. A pompásan körülhatárolt medencében egészen természetesen alakult ki a vármegye s később kiterjedt a Drávaig.

16. *A másik vár volt Valkóvár*, ma Vukovar, a Duna szögleténél. A hozzátartozó Valkó vármegye a mai Szerem vármegye része lett. Eredetileg helyesen fogta össze a Duna-Dráva és a Száva közé foglalt síkságot.

17. *A Dunántúltól északra*, a Kis-Alföldön is kialakult a mai vármegye-sorozat. *Pozsony* vára mindenesetre az ókori település helyén épült s igen energikus földrajzi helyen fekszik. A Dunának ez a szorulata a legfontosabb kapuk egyike a dél-német medencék felől, tehát stratégiai szempontból igen nevezetes. De közlekedés szempontjából is elsőrangú hely. Itt van a Duna utolsó jó átkelőhelye egész Komáromig, tehát a tranzverzális utak is idefutnak össze s mivel a Dunán való átkelés nem mindig akadálytalan, tehát az árút itt raktározni kell, ezért nevezetes piac- és kereskedőváros. Azonkívül a különböző termelésű területek úgy szögelnek ide össze, mint a legyező levelei: a Csalólóköz, Mátyus-földre, Kis-Kárpátok és Morva-síkság. Ha körzövel kört húzunk a megye északkeleti határai mentén, úgy hogy a kör középpontja éppen Pozsonyban van, akkor majdnem pontosan kijelöltük a megye határát, közigazgatás szempontjából racionális távolságban.

De hisz jó határt keresni északkelet felé hiábavaló próbálkozás.

18. *Nyitra-vára* körül alakult ki először a kis Semtpe vármegye, egészen természetesen, a Nyitra alsó medencéjében (Nyitra és Nagytapolcsány közt) és a Nyitra alsó, a Vág völgyével egybeolvadó síkságával egészen Komárom határáig.

Ehhez a vármegyéhez csatlakozott később a Felső Nyitra-medence (Privigye körül), meg az a hulladék, ami Trencsén és Pozsony közt fennmaradt, mint régen is Nyitrának nevezett terület. Innen származik Nyitra vármegye furcsa ágasbogas alakja.

19. *Bars-vára* Léva mellett volt a Garam ár-terén, mini ingoványok közé foglalt földvár (Óbars és Újbars). Fenn-

hatósága egészen észszerűen terjed ki föl és le a Garam völgyére. A Zsitva felső völgye, meg a Nyitra felső völgyének kis darabja, földrajzilag nem indokolható függelékek.

20. *Hont-vára* Ipolyságtól délkeletre, az Ipoly árterén volt s az Ipoly s a Fetefolyó Selmec- és Korpona-patakok völgyei fölé terjesztette ki fennhatóságát. A vár feladata volt azt a szoros-utat védelmezni, amelyik a Börzsönyi-hegység és az Osztrovszki-hegység legdélnyugatibb nyúlványa közt a Nógrádi-medencébe bevezet. Most Ipolyság van ezen a helyen, mint nevezetes útsomózó hely, de csak stratégiai szempontból fontos, kereskedelmi jelentősége csekély. Hont-vára fennhatóságát a Nógrádi-medence északi felére is kiterjesztette, nem helyesen, de saját területének keleti szélén feküdvén, ez szinte kényszerűség volt. A megyét északon magas, abban az időben lakatlan erdőkkel fedett hegység zárja le, dél felé pedig az Ipoly völgyével természetszerűleg lenyúlt a Dunáig.

21. *Nógrád-vára* kivételesen nem földvár volt, hanem a középkori lovagvárakhoz hasonló, hegyi vár. A vár eredetileg majdnem az egész Nógrádi-medencét, tehát az Ipoly egész széles medencéjét az Osztrovszki-hegység és a Cserhát közt fennhatósága alatt tartotta. Határa keleten is, az Ipoly és a Rima közt emelkedő vízvázlatzó magaslatokon egészen természetes volt.

Történelmi események, rendszeren szomorú pártoskodások okozták a természetellenes változásokat. Nyugaton a medence egy része Honthoz került, délen meg a vármegye a Cserháton is túl nyúlt, le egészen Hatvan közéléig. Legbonyolultabb és érthetlenebb a megye keleti határa, Heves és Gömör vármegyékkel szemben. A Hatvanból Salgótarjánba vezető vasút és országút ötször metszi a vármegye határát, Nógrád, Gömör és Heves vármegyék hármasságánál pedig olyan a megyehatár, mint a fügefalevél, így tehát a történelmi események, az ember tökéletlensége sokat rontott a helyes, a földrajzi együttesen alapuló határokon, a közigazgatás nagy kárára.

22. *Gömör vármegye* a legtökéletesebb földrajzi egységek egyike. A Szepes-Gömöri-Érchegység és a Bükkhegység közt elterülő, hatalmas, fiatal harmadkori rétegekkel kitöltött, bájos medencét foglalja el. A Sajó és a jobboldali

mellékfolyói, a Murány és a Rima folynak benne s ezeknek mentén fölterjed a vármegye az Érchegység széles, rengeteg erdővel borított fennsíkjaira és később különösen a vasbányák egybetartozásának okáért még a Garam felső völgyét is hozzá csatolták, úgy hogy Gömör vármegye az Alacsony-Tátra gerincén Liptó vármegyével jutott érintkezésbe.

Gömör vára egészen a földrajzi együttesnek megfelelően a Sajó mellett volt ott, ahol a Murány a Sajóba torkol. Bizonyára Sajógömör előtt, a Sajó árterén volt, ott, ahol a Sajó kis fattyúága szigetet vesz körül. A külön medencében fekvő Rozsnyó csak azért nem lett külön vármegye fészke, mert medencéje nagyon kicsiny és gyér lakosságú.

23. *Meves-vára* (másként Újvár) a Tisza óriási árterének szélén, azon a földszoros-szerű homokos magaslaton feküdt, amelyik elválasztja a Tárna nagy árterét a Tisza árterétől. Valószínűleg ez is földvár volt, mocsarakkal körülvéve. Fennhatósága alá került a Mátra és Tisza közt fekvő síkságnak nagy darabja, de természetszerűleg hozzá csatlakozott a Tárna felső medencéje is a Mátra mögött, megjáz Eger völgye is. Az Eger völgye olyan keskeny s a hozzátartozó vidék olyan kicsi, hogy külön vármegyévé nem fejlődhetett, hanem Heves és Borsod vármegye osztozkodnak rajta. Hogy a vármegye székhelye Egerbe került, ennek Eger gazdasági fölénye (vásártér) s az ennek következtében idehelyezett érsekség volt az oka.

24. *Borsod-vára* Edelény mellett volt, a Bodva-folyó völgyének széles nyilasában, mert ez a vármegye a Sajó és Bodva völgyét természetesen foglalta egybe, az ide nyíló völgyekkel együtt. Heves vármegyével szemben határa éppen a vízválasztón halad.

Természetszerűleg csatlakozik ehhez a szép völgyrendszerhez a Bükk-hegység déli lejtője, az előtte fekvő, óriási ártérrel együtt. Ez az ártér a Hortobággal együtt a Tisza másik oldalán Európa legnagyobb ártere s Szent István idejében bizonyára teljesen lakatlannak volt tekinthető s így természetesen Borsod vármegyéhez csatolták egész a Tiszáig.

Borsod-vára mellett jelentékeny hely nem fejlődhe-

tett ki, annál nagyobb földrajzi energiájú helyen fekszik Miskolc, legtípusosabb vásárhelyeink egyike s ennek a vidéknek feltétlenül leggazdagabb kereskedelmi közép-pontja. Nem csoda, ha a mellette levő Diósgyőr-várára még történelmi hivatás várt.

Ezzel kiléptünk az Alföldre. Itt már sokkal nagyobb területek kerültek egy-egy vár megyéjéhez. Itt természetes határokat vonni nagyon nehéz, de az egyes megyék törzsterületének különállása egészen biztosan értelmezhető.

25. *Pest vármegye* a Duna és Tisza között azt a nagyobbára futóhomokos, tehát gyérenlakott területet foglalta össze, amelynek legnagyobb része ősi szállásterület volt. A Duna keleti (bal) partján sorakoztak Árpád, Csánád és Botond vezérek óriási szállásai, keletre pedig sok kisebb. A megyében csak sátoros pásztorok lakhattak, mert a megye vára Pest lett. Pest szigetre épült, megerősített kis hely volt, még majd beszélünk róla. Egyéb alkalmas hely nem kínálkozott.

26. *Bács-Bodrog vármegye* három darabból tevődött össze később. Szent István idejében külön volt Bodrog vármegye. Ennek vára a Duna árterének szélén, a Duna városi terraszának egyik kiugró fokán volt, három oldalról ingoványos ártérrel körülvéve. Ezt a helyet most Bodrogmonostornak, majd Monostorszegnek hívják. Az eredeti Bodrogh-vár nem ott volt, ahol ma a falu van, hanem tőle északra, közelebb Bezdánhoz. Itt van egy régi földvárnak jól látható maradványa. Ezt Iszterbácsnak nevezik. Kétségtelen, hogy a Duna (Iszter) és az avar bács (földvár) szó összetétele. Az itt talált avar sáncot alakították át magyar földvárrá, mellette pedig monostort alapított a király. A vár elpusztult, nem volt rá szükség, különben is a török időkben itt minden teljesen tönkrement, Monostorszeg is újra telepített falu, mindenesetre a réginek helyén.

A mintegy 6-8 m magas városi terrasz olyan, mint az alacsony fennsík. Meredek lábát a Duna mohácsi fattyúágának kanyarulatai karélyos, ívalakú öblökkel alámosták. Két ilyen karéj közt hegyes félsziget áll ki, mind-egyiken falu van, érdemes a katonai térképen megtekinteni. Monostorszeg, Bezdán, Küllőd, Bereg, Herczeg-

szántó, Dávod, Baracska, Bátmonostor és Baja. Nagyon érdekes földrajzi helyzet ez, nem hiába emelem ki, mert ugyanilyen helyzetben a Duna jobbpartján szintén megtaláljuk a terraszmeredek peremét „Ott, hol az esti sugár ködfátyolt úsztat az éren, mintha fedezgetné, hogy ne tekintse szemünk...”

Bodrogh várához tartozott a síkságból minden a Kigyósér mentén egészen Szabadka (Zobotka) vidékéig. Tőle délre volt

27. *Bács vármegye* a Duna és Tisza derékszögű zugában. A vármegye alakja majdnem egészen szabályos négyszög volt, vára, Bácsvár ott volt, ahol ma Bács helység van, Vukovártól keletre. A Mosztonga-ér egyik kanyarulatának félszigetszerű, úgynevezett zugában állt a földvár, a mai helység nyugati szélén. Kétségtelenül avar gyűrű (bács, becs, bécs, pécs) volt s ugyanolyan terraszmereden fejlődött ki, mint az előbbi. A megye északi határa körülbelül ott volt, ahol ma a Ferenc-csatorna, mert a csatorna meredek lejtő lábánál vezet. Ezt a lejtőt nevezzük Telecska lejtőnek. A dél-bácskai, dunai terraszmeredek alacsony fennsíkjáról ezzel a lejtővel emelkedünk föl a Duna-Tisza közti Hátság fennsíkjára. Ez az Alföld eredeti felszínének egy darabja. Ebbe az eredeti felszínbe vágta be völgyét a Duna és a Tisza. Mindkettőnek széles, terraszos völgye van. A Telecska-lejtő tehát kitűnő közigazgatás-határ.

A két vármegye közé messze benyúlt Csongrád vármegyének félszigetszerű nyúlványa. Ezt levágták s az előbbi kettővel egyesítve alakult ki a török idők után Bács-Bodrogh vármegye.

Pest vármegyéjétől keletre, a Tisza partján volt *Szfnok-vára*. Ennek fennhatósága alatt állt Szolnok vármegye a Zagyva-Tisza és a Berettyó-Körös vizei közt. Főrésze volt az a parti-dűne-vidék Szolnok és Tiszafüred közt, amelyet már említettünk a történelem előtti időkből, mert ez árvízmentes, sűrű lakosságú terület volt. A Jászság és a Nagy-Kunság később csatlakoztak a vármegyéhez.

Szolnok földvára a Zagyva-Tisza zugában nagyon fontos utat védelmezett. Itt ugyanis a Tisza ártere nagyon összeszűkül, aránylag könnyű volt még árvíz idején is átkelni rajta. A balparton Szajol, a jobbparton már maga

Szolnok árvízmentes magaslaton van, ezért itt vezetett át a legfontosabb sószállító út Deés felől, Külső-Szolnok vármegyéből s az út a Szamos völgyén lefelé vezetett Szatmár felé, majd Debrecenen át Szolnok felé. Régebben a Szolnok szóban valami szláv szót kerestek, összefüggésben a sóval. Újabban a nyelvészek tulajdonnévnek tartják s az erdélyi Szolnok családé volt a sóbányászat joga. Annyi bizonyos, hogy Szolnokot sokáig a Külső-Szolnok vármegyéből igazgatták a sószállítás ügyében. Mindenesetre igen nevezetes rév volt, de az áru nem igen állt meg benne, legfeljebb a kő, azért nem fejlődött igazi nagyvárossá.

29. *Innen keletre Szabolcs vármegye* alakult ki. Főhelye Szabolcs földvár volt, a Tisza partján, Tokajtól nem messze északkeletre. Mindenesetre valami régibb földvár helyén alakult nagyszabású várrá s mivel ide nem épült város, azért megmaradtak a sáncok s nagyszerűen lehet látni az ilyen földvár hajdani berendezkedését. A vár mindenesetre a Tisza egyik legnevezetesebb átkelőhelyét védte. Tokaj és Rakamaz közt ugyanis a Tisza ártere annyira összeszűkül, hogy könnyű volt áttölteni s a közlekedést minden időben biztosítani. A Tisza és Bodrog itt már egy ágban folynak, tehát csak egyszer kellett a kompot igénybe venni. A két folyó összeszőgelésének zugában volt Tokaj földvára, ez látta el később az átkelőhely védelmét.

Szabolcs vármegye már óriási kiterjedésű volt s magában foglalta a Nyírség részben” homokkal fedett fennsíkját. Ez is az Alföld eredeti felszínének egy darabja s minden oldalról mély, árvizes lapályok veszik körül. Északon a Bodrogköz, nyugaton a Hortobágy, délen a Sárret és Érmellék, keleten az Ecsedi-láp, mindmennyi, árvíz idején járhatatlan terület. Így tehát a vármegye egészen természetesen vette birtokába a Nyírség fennsíkját. Szabolcsból nem lett nevezetes hely, messze felülmúlta Kalló, Böszörmény és Debrecen. A török idők után a vármegye elpusztult részéből kihalították Hajdú vármegyét s odatelepítették a hajdúkat (magyar szabadcsapatokat). Az árvízzel körülvett vidék természetes gazdasági középontja Debrecen, nem csoda, hogy nagy várossá fejlődött.

A vármegye megmaradt részét az ősi, apró falvak

lepik el, mert itt nem dült annyira a török s az újabb betelepítésekor jelölték ki a vármegye új fővárosának Nyíregyházát.

30. *Innen északra* a Bodrog jobbpartján, ott, ahol a Latorca, Labore, Ondova-Tapoly már mind összekerültek s egyetlen, bővizű mederben viszik vizüket a Tisza felé, ott épült *Zemplén-vára*. Ennek a várnak már a keletről jövő ellenség ellen kellett a hazát védelmeznie, óriási terület került fennhatósága alá. Mindenekelőtt a Bodrogköz, azután az Ondova-Tapoly völgye, föl egészen a Kárpátokig, majd a Labore-völgye föl a Dukla-hágóig és végül a Bodrogközre nyíló, gyönyörű Ronyva-medence. Ebben van a mai főváros, Sátoraljaújhely gyönyörű helyen.

Földrajzi szempontból nem egészen helyes, hogy Tokaj és a Hegyalja is ebben a vármegyében van. Ezeket megillette volna a különállás, a Ronyva-medencével együtt és akkor Zemplén maradt volna olyan kárpátalji vármegye, mint Ung és Bereg. Ezt a földrajzi helytelenséget mutatja a vármegye furcsa, keskeny, S betűhöz hasonló alakja.

31. *Ungvár* az Alföld északi öblének másik szélén, az Ung folyó nyilasában különösen az Uzsoki-hágón átkelő ellenség ellen védelmezte az országot. Az Alföldnek megint olyan darabját csatolták hozzá, amelyet Ungvár központból húzott körívvel, racionális távolságban elhatárolhatunk. (A körív középpontja Ungvártól kissé északra van.) Ehhez a gazdag alföldi részhez természetesen csatlakozik a hegyvidék lakatlan erdősége az Ung és mellékfolyói vidékén.

32. *Szolnok vármegyétől délre Csongrád-vára*, ez a típusos magaslati földvár kétségtelenül eredetileg régibb építmény volt s a szlávok is használták, amint neve mutatja (Feketevár). A Duna-Tisza közt elterülő fennsík, az Alföld eredeti felszínének ez a már említett darabja meredek szakadékokkal esik le a Tisza árterére. A peremen egész sorozata van a védelem berendezéseinek: Tetétlen, Alpár, Csongrád, Pusztaszer stb. Ezek közt Csongrád a legjellegzetesebb. Itt a Tiszán rév volt, mert a Kőrös torkolatán alul van. Ez adja meg a mai főváros, Szentes jelen-

tőségét is, Csongráddal szemben. Szeged bizonyosan már ekkor is jelentékeny hely lehetett, a Maros torkolata alatt. A Maros Szent István idejében is már erre folyt, az Aranka csak fattyúág és jóval régibb. Méretei, különösen kanyarulatainak méretei sokkal kisebbek, hogysen bármikor is a Maros főága lehetett volna. Mindig csak fattyúág volt, erre vall igen heves kanyargása is. így. tehát a történelmi időkben a Maros főága mindig Szeged táján torkolt s itt mindig jó átkelőhelynek kellett lennie. Úgy látszik Erdélyből, a Maros-menti sóbányákból a Maroson úsztatták le, dereglyéken a sót s azt Szegeden raktározták. Ez adta meg a város jelentőségét már az Árpádok alatt. A város hatalmasan megnövekedett, de sohasem lett a megye székhelye.

Csongrád vármegye eredetileg igen ügyetlenül alakult meg, nagy piskóta formája volt, de déli darabját aztán Bács-Bódog vármegyéhez csatolták, egészen helyesen. Most értelmes a megye területe, mert a Kőrös és a Maros torkolata közt levő Tisza-darab két partvidékét, észszerű távolságban tartalmazza.

33. *Csanád-vára* a Maros mellé épült, a mai Magyarcsanád és Németcsanád közt, a Maros kanyarulatainak valamelyik zugában. A kanyarulatok azóta itt rég megváltoztak, a Szent István korabeli térképet helyreállítani ma már nem lehet. A vármegye nagyobb volt, helyesen foglalta össze az Alsó-Maros környékét, valószínűleg a két fattyúág, a Szárazér északra és az Aranka délen vetettek neki határt. A török idők után csonkult meg s csak a Marostól északra fekvő darabja maradt meg, az elvesztett déli darabot Arad megye területéből kárpótolták, azért van Arad vármegyének itt nagy csorbája.

Csanád mindenesetre nevezetes hely, talán fontos átkelőhely volt, de mindenesetre az odahelyezett püspökség adta meg jelentőségét. Elpusztulta után nem épült föl, Makó lett helyette a főváros, ez is jelentéktelen mezőváros maradt.

34. *Aradvár* a mai aradi vár helyén, a Maros kanyarulatának szögében vagy zugában volt, jól védhető helyen. Eredetileg csak a Marostól északra, az Alföldre, és pedig

a Maros pliocénkori óriási törmelékújára terjedt ki, egészen a Fehér-Kőrösig. Az Erdélyi Érchegység legnyugatibb vége, a Hegyes csoportja is hozzátartozott, termékeny lejtőivel. Később Zaránd vármegye felosztásakor megkapta a Drócsa-hegységet is, sőt a Fehér-Kőrös tágasabb völgyrészeit is; viszont, úgy látszik, nyugat felé Csanád javára vesztett.

35. *Zaránd-vára* a Fehér-Kőrös Csiger nevű fattyúága melleit volt a mai Zaránd helység helyén, Borosjenőtől nyugatra. A földvár esek élv maradványai megvannak. A várhoz tartozó megye a Fehér-Kőrös vidékére terjedt ki s fölterjedt egészen a forrásvidékig, sőt a Drócsán át a Marosig. Legnagyobb része Arad vármegyéhez, kisebb része Biharhoz került.

36. *A Temesközben* már akkor kezdtek kialakulni a vármegyék. *Torontói vármegye* bölcsője volt Torontál-vára a mai Aracstól északra, a Tisza zugában. Ma nyoma sincs. Aracson azonban szép romok hirdetik az Árpád-kori város jelentőségét. Megyéjéhez tartozott az Aranka, Tisza és Bega közé ékelt terület, egész racionálisan.

37. A mai Torontál vármegye határain kívül, Temes megye legdélnyugatibb csücskeiben van Székelykeve, Szendrővel majdnem szemben. Ezen a tájon volt *Kevevár*. nevezetes védelme a déli végeknek a vad Balkán felé. Ehhez tartozott a mai Torontál vármegye déli része Kéve vármegye néven. A Bega, Duna és a Déliblati futóhomotpusztaság határolták. A török idők után egyesült Torontál vármegyével, illetőleg eleinte határőrvidék volt nagy része.

38. *Horom-vára* a Néra és a Ka ras folyóknak Dunába való torkolása közt, a mai Palánk község vidékén volt, kitűnően védhető helyen. Ehhez tartozott a Néra medencéje s Fehértemplom vidéke. Később határőrvidék lett, majd területe Temes és Krassó-Szörény közt oszlott föl.

39. *Temesvár* helyén mind a mai napig megmaradt a vár, illetőleg város. A Bega szétágazásával kitűnően védhető földvár volt. Hozzátartozott a mai Temes vármegye északi része, de messzebb terjedt keletre is, nyugatra is.

Később, az Árpádházi királyok idején alakult ki tőle

délre egy kis vármegye Somlyó vármegye néven a Berzava völgyében. Királyi vára volt Mezősomlyó-vára a mai Románbogsán alatt, a Berzava kanyarodójában. Teljesen elpusztult. Később alakult ki Krassó vármegye Krassóvár a mai Krassova körül a hegyekben, aztán Horomy Krassó és Somlyó vármegyék egyesítésével és a Szörényi-Bánság megfelelő darabjával együtt lett belőle Krassó-Szörény vármegye.

A Felvidékek egyelőre még szervezetlenek maradtak. Nagyon gyéren lakott, rengeteg őserdő borította a Kárpátokat, nem volt még szükség a szervezésre. Szervezetlen marad Horvátország nagy része is, meg a vend fennsík.

Erdély felé az Alföld szélén volt két királyi vár, az egyik Szatmár-vára a mai Szatmár Németi helyén, a másik Bihar-vára a mai Nagyváradtól északra fekvő Bihar helység helyén, a Kösmőpatak kanyarulatai közt. Mindkettő folyózúgba épült földvár volt. A megye körülöttük csak később alakult ki.

Erdélyben csak négy királyi vár épült, mindegyik a medence nyugati szélén: Doboka. Kolozsvár, Torda és Gyulafehérvár, jDoboka-vára Szamosújváriól nyugatra, a Kis-, Szamosba ömlő Lóna-patak völgyében, a mai Doboka helység mellett volt, de teljesen elpusztult. A mesvék még nem alakultak ki, de a székelyek már ott laktak a mai Csík, Udvarhely és Háromszék vármegyékben s külön telepük volt az Aranyosszéken, tudniillik az Aranyos nagy kanyarulataival és a Marossal körülfogott területen, Tordától délre. A medence nagyrésze, a hegyvidék meg teljesen lakatlan volt. A Balkán felől előrenyomuló román havasi pásztorok juhaikat költözködő pásztorkodással legeltették, vagvis úgy, hogy nyáron fenn voltak a hegyekben, télen pedig leköltöztek hómentes lapályokra. Ilyent Erdélyben nem találtak, kénytelenek voltak mindig Havasalföldre, vagy Moldovába költözködni télen. A Balkán-félsziget hegyvidékein ma is mindenfelé így pásztorkodnak. Ezért nem lepték el mindjárt Erdélyt, hanem csak akkor, amikor ott már konszolidált állapotok voltak s áttérhettek a takarmányozásra télen. Fenn, a havasi legelőkön kétség-telenül megjelent már akkor nyaranta ez a kőkorszakát

elő nép, de a medencébe csak sokkal később ereszkedtek alá. Hisz a medencének különösen déli része lakatlan volt, azért kellett idetelepíteni a szászokat!

Szépen rendezett, közigazgatás szempontjából bámulatosán szervezett országot teremtett Szent István. Uralkodása nem volt korlátlan egyeduralom, hanem a parlamenti uralomnak bizonyos kezdetei felismerhetők. Később az Arany Bulla nem is igen tesz mást, csak helyreállítja Szent István törvényeit s ezt a Bulla bevezető mondataiban határozottan meg is mondja.

S ha Szent Istvánnak életben maradt volna életerős, hozzá hasonló képességű fia, akkor még jobban megszilárdult volna az ország és talán egészen más fordulatokat vett volna történelmünk. Sajnos, Szent István után trónvillongások következtek s csak I. Endrével és I. Bélával kezdődik újra szebb világ. Szent István nagyszerű berendezkedése messze felülmúlta korát s nem másolata volt nyugati szervezeteknek, hanem kétségtelenül az őshazából magával hozott szervezőképesség, magas műveltség és hagyományok alapján volt csak képes ezt fölépíteni!

Lényegében azóta sem változott a szervezet.

Szent István nemcsak a mi történelmünk egyik legnagyobb alakja, hanem az egész világtörténelemnek számottevő óriása. Szilárdan megalapozott birodalma egy ezredéven át teljesítette föladatát, a kelet és nyugat közt elválasztó, sohasem hódító, hanem mindig csak hazáját védő hatalom s éppen ezért a legfontosabb békeoszlop. Európa népeinek katasztrofális összeütközéseit akadályozza meg Szent István birodalma. Utódainak küzdelmei hol a bőrébeférhetetlen német terjeszkedés, hol a keletről kiinduló, belső-ázsiai eredetű népmozgalmak nyomása ellen kell a hazát megvédeni s ezzel a végzetes összeütközést kelet és nyugat között elhárítani.

Szent István világviszonylatban is nagyjelentőségű alkotását mi sem jellemzi jobban, mint a nagy király pénzverése.

Trónralépte után azonnal pénzverdét állított föl, valószínűleg Esztergomban s külföldről behívott olasz és német mesterekkel igen szép és finom ezüstpénzt veretett. Az

ezüst finomsága elérte a 90 százalékot s értéke körülbelül egy fél regensburgi dénár volt. A pénzek felirata volt az egyik oldalon Stephanus Rex, a másikon Regia Civitas s olyan szépek, jó csengésűek és finomak voltak, hogy külföldön sokkal értékesebbnek tartották őket, mint a német és cseh féldénárokat. Nyugaton a pénz túltermelésével nagyon leromlott az odavaló pénz értéke s Szent István pénze lett az a legjobb és legtöbbször becsült fizetőeszköz, amilyen a legújabb időkig mostanában az amerikai dollár vagy az angol font volt. Elterjedt egész Észak-Európában, még a Fär-Öer-szigeteken is használták! Sőt Lengyelországban és Németországban utánozták, mondhatnám hamisították őket. A Balti-tenger környékén százsámra kerülnek elő ilyen durva, értelmetlen fölírású utánzatok.

Szent István bölcsességének egyik legfényesebb megnyilatkozása volt, hogy nem a keleti, hanem a nyugati egyházhoz csatlakozott. A keresztény papi szervezet berendezésének is ő rakta le alapjait s ma sem változott ezen úgyszólván semmi, csak kibővült. Ő állította föl az esztergomi, veszprémi, váci, pécsi, kalocsai, csanádi, egri, bihari és gyulafehérvári püspökségeket s ő hozta be a szentbenedekrendi szerzeteseket. A Dunántúl igen nagy kulturális jelentőségét megint kiemeli az a tény, hogy a Szent Istvántól alapított kolostorok majdnem mind a Dunántúlon vannak, az ország többi részében csak Sáron (Heves vármegye Gyöngyös mellett, ma Abasár, Aba Sámuel t. e. b. a kolostorban temették el), Pozsonyban és Nyitrán alapított kolostort. A sári kolostort is némelyek szerint Aba Sámuel alapította. Az Alföldön valószínűleg még nem volt eléggé keresztény a nép, hogy a barátok élete biztonságban lehetett volna, Erdély vadonjaiban meg egyáltalában szó sem lehetett róla.

De ha Erdélyben már ekkor ott laktak volna a bizan-ciumi befolyás alatt álló románok, akkor ott bizonyosan találánának ebből az időből való kolostorokat. Első Endre királyunk kénytelen volt megengedni görögkeleti barátok betelepítését is, de mindez elveszett. A nyugati egyházhoz való tartozandóság biztosítva volt évszázadokra s csak amikor a törökök elől hazánkban oltalmat kereső románok és szerbek vándoroltak be, akkor nyomul be keletnek ez a

pompadús szimptomája is, de sem régi templomokat, sem kolostorokat nem találtak itt.

Az egyházi berendezkedés is nagyon szépen sikerült s nem utánzat, hanem teljesen Szent István önálló elgondolásán alapul.

VIII. FEJEZET

MAGYARORSZÁG AZ ÁRPÁDHÁZBELI KIRÁLYOK IDEJÉBEN

Hazánkhoz kegyes volt a sors, mert Szent István 997-től 1038-ig, tehát negyvenkét esztendeig uralkodott. Csak Ferenc József és Zsigmond király uralkodott nála hosszabb ideig.

Sajnos, hogy utána zavar keletkezik, majdnem negyven esztendei nyugtalanság, bár I. Endre és I. Béla helyreállítják a rendet. Utánuk Salamon erős német befolyás alá került uralma következik, de éppen emmiatt a magyarok ellene fordulnak s 1074-ben, a mogyoródi ütközetben Salamon mindent elvesztett s a német politikai befolyás megszűnt. Utána I. Géza rövid uralkodása (1074-1077), majd a dicső Szent László (1077-1095) és Kálmán (1095-1115) uralkodása következett. Ez a két óriás helyreállította a rendet. Szent László a megromlott közerkölcsök megjavítására igen szigorú törvényeket hozott, de Kálmán ezeken lényegesen enyhített. Sőt nemzetünk örök dicsőségére Kálmán király törvénnyel tiltotta el a boszorkánypereket, mondván: „De strygis quae non sunt, ne fiat ulla questio” azaz helyesen magyarul: „Boszorkányok nincsenek, szó se legyen róluk!”

Nemzetünk nagy fiának ez a megnyilatkozása az egész magyar nemzet józan és humánus gondolkozását tünteti föl. Boszorkányégetéseket, kínzókamarákat nem is lehet összeegyeztetni a mi nemzetünk úri gondolkozásával. Ezeket csakis külföldiek rendezték hazánkban, a városok német vagy szláv eredetű polgársága, de a magyar ember az ilyesmitől mindig irtózott. Básta, Caraffa. Hóra, Kloska szörny tetteihez hasonlókat mi sohasem követtünk el.

A két nagy uralkodónak kelet felé kellett a birodalmat megvédenie. Ez teljes sikerrel is járt. már Salamon is,

de különösen Szent László döntőleg megverte a kunokat s a háború tanulságain okulva, Erdély berendezését és megvédését kezdte kiépíteni. Horvátország felől sem voltak biztosak határaink, azért meghódították a folyton belviszályokkal keservesen szenvedő Horvátországot, sőt Kálmán Dalmáciát is. A kis dalmát köztársaságok szívesen helyezkedtek Kálmán bölcs uralmának védelme alá, hogy Velencétől való függetlenségüket megvédelmezzék.

Nagy csapás hazánkra, hogy a honfoglaláskor nem bírtuk megszállni a mai Szerbia és Bosznia területét s nem építhette ki Szent István az ő birodalmát egészen a lakatlan balkáni magas hegyvidékekig, a Dunába és Szávába ömlő vizek vízválasztójáig. Ha a Morava, Drina, Boszna és Verbász medencéit is megszánhattuk volna, akkor az egész Magyar-medence egységes uralom alá került volna s a török vést is, meg a későbbi keserőségeket is mind elkerülhettük volna. Így a Magyar-medencének ezek a természetes tartozékai a Magyar királyság megerősödésével nyugalomhoz, békéhez juthattak s idegen népük elszaporodhatott. Mennyi szörnyű baj lett ennek a következménye! A honfoglalás idején még nagyon néptelen volt ez a terület s néhány magyar nemzetség könnyen eldönthette volna a sorsát. A Száva meg a Dráva nem természetes határok s amikor ezeknek a területeknek nagy részét, mint Bánságokat a magyar Szent Korona hatalma alá hajlítottuk, akkor már meg volt telve idegen, sokféle néptörédekekből összeverődött, szlávul beszélő, igen alacsony műveltségű néppel s szíve szerint többé az országhoz csatolni nem lehetett.

Szent László, a legendás hős, az óriástermetű, nagylelkű és nagyeszű uralkodó, meg a bölcs Kálmán annyira megerősítették az országot, hogy a Kálmán halála után bekövetkező zűrzavarok, különösen a Manoel görög császár ellen viselt háborúk nem bírták megrendíteni a hatalmat és nem tudták megakadályozni a fejlődését. II. István (1116-31), II. vagy Vak Béla (1131-41), II. Géza (1141-62) és III. István (1162-73) uralkodása szomorú korszakot jelent, de mégis eldőlt a görögökkel való küzdelem a magyarok javára. Szerencsére ebben az időben nyugat úgyszólván harcképtelen volt belső viszályai miatt.

Szent László kezdte el a megvert és elfogott kunokat az Alföld lakatlan vidékeire letelepíteni. Lassankint megszállták az ősi gyepűn kívül fekvő gyepüelvét is, mert könnyen úgy járhattak volna, mint a Bécsi-medencével. Ez is a Magyar királysághoz tartozott, de mint gyepüelve, tehát benépesítéséről nem gondoskodtak. Ezért a németek fokozatos előrenyomulással megszállták ezeket az elhanyagolt területeket s az ország határát visszatolták a Trianon előtti határokig. Megszállták tehát a magyarok a Felvidéket, Horvátország keleti részét, Valkó, Pozsega és a későbbi Szerémséget, sőt előrenyomultak Zágrábig. Ott Szent László püspökséget alapított. Sajnos, magyar néppel egészen betelepíteni ezt a területet nem bírták.

Éppen a megszállás és a birtoklás biztosítása végett hoztak be mindenfelől telepeseket. II. Géza telepítette be a szászokat Erdély déli határaitra, azzal a feladattal, hogy ott várakat építsenek s a keleti népek, különösen a kunok ellen védelmezzék a királyságot. Teljesen néptelennek kellett ennek a területnek lennie, mert a szászok mindent birtokukba vehettek.

Ai zavaros korszak után következett hazánk történetének egyik legszebb fénykora a bölcs és nagyműveltségű III. Béla uralkodása alatt (1173-96). Teljesen visszavertnek lehet tekinteni a németek törekvését, hogy az ellenkirályok trónraültetésével hazánkat német hűbérré tegyék. Teljesen visszavertük a görögök törekvéseit. A nagy Manoel császár minden ravaszkodása és kétszínűsége kárba veszett. III. Béla az ő udvarában nevelkedett föl, mint kiszemelt trónörökös, de szerencsére Manoel őt is kijátszotta s így Béla a mi királyunk lett s nem kellett neki semmiféle hálát sem éreznie a ravasz bizanciumi udvarral szemben.

Hazánk függetlensége minden irányban biztosíva volt. Ha Béla után hasonló bölcs uralkodó jött volna, akkor talán nagyhatalommá erősödött volna országunk s vissza tudta volna verni a szörnyű mongol betörést. Területünk is megvolt a nagyhatalomhoz, mert a mienk volt már Horvátország, Dalmácia, Ráma vagy Bosznia és a Szerb-medence is. Valóban elérte a természettől kijelölt határait, csak az a baj, hogy ezt nem kétszáz évvel azelőtt

cselekedték uralkodóink, amikor még magyar törzsekkel lehetett volna megszállni a területeket. Most már így idegennyelvű, idegenvallású és idegen műveltségű, azaz inkább műveletlenségű területek kapcsolódtak Szent István koronájához s ezzel megkezdődik a nemzetiségi huzavonák hosszú, gyászos sorozata. Növelte az idegennyelvűek számát a sok, Erdélybe telepített német, úgynevezett szász és flamand, meg az elhanyagolt Felvidéken elszaporodó tótság.

III. Béla a megszilárdított béke élvezetében az ország műveltségének emelésére fordította legfőbb gondját. Újabb szerzetesrendeket – különösen a premontrai és ciszterci rendeket – hívta be és velük együtt erős francia hatás érezhető egész műveltségünkön. Ennek a francia hatásnak szüleménye két első történelmi munkánk. Az egyik, a *Gesta Ungarorum* Szent László idejében íródott, valószínűleg a nagy király udvari papja készítette, kora szellemének megfelelően nagyon is átszőve mondákkal, csodás eseményekkel. A második, sokkal nagyobb értékű, erős bírálattal készült mű, *Anonymus, Belae Regis Nótárius; Gesta Hungarorum* című nagy munkája, az előbbinek mintegy bírálatos ismertetése és értékes folytatása. Az akkori idők francia irodalmi termékeihez lehet leginkább hasonlítani formájában, szép irányában és gondolatmenetében. A nyers adathalmazokat jegyző, német kolostori krónikásokhoz semmi köze sincs. Ez a száraz, a német irodalmat ma is jellemző rengeteg adathalmaz, amit a németek krónikának neveznek, nálunk sohasem tudott meghonosodni.

Anonymus mindenestre igen nagyműveltségű, Franciaországban tanult író volt s a honfoglalás és Szent István korának történetére nézve a legfontosabb kútfőt hagyta hátra számunkra. A maga korának egyik legnagyobb történetírója, de természetesen nem mentes kora tudatlanságainak és tévedéseinek hatásától sem. Ez semmit sem von le érdeméből, mert szépen írt, gondosan merített történeteinek alapvonásai mégis az igazságot adják s ha ez föl is van díszítve kora szellemének megfelelő, regényes sallangokkal. Francia hatás ez. A franciák igyekeznek mindig szépen írni, még földrajzi munkáik is rendesen igen szépen, olvashatóan, sőt élvezetes olvasmányként megírt dol-

gok, szemben a németek lélektelen adathalmazaiával. Ezért Anonymus Gesta Hungarorumja a külföldi írókra is igen nagy hatással volt. Ebben a tekintetben a francia írók rendszeren túlszárnyalják a németeket.

Nem csoda, ha a nagy király névtelen jegyzőjének tudós és költői alakja megihlette a szobrászt is és hazai szobrászatunk egyik legsikerültebb remeke örökíti meg rokonszenves lényét.

Már Szent László idejében belesodródott hazánk a középkor egyik legérdekesebb, legnagyobb arányú mozgalmaiba, a keresztes háborúkba. A Szent Földnek a pogányok kezéből való meghódítása volt ennek a mozgalomnak tisztán ideális, tehát irracionális célja s bár rengeteg áldozattal járt, mégsem hozott végleges eredményeket, mert földrajzi szempontból abszurdum volt. Eleinte mindenféle fanatikus csöcselék indult neki, hazánkon keresztül, ezeket Kálmán királyunk szétverte, mert dúltak és raboltak, de a Bouillon Gottfried *vezetése* alatt érkezett, rendezett hadakat udvarias vendégszeretettel kísérte végig hazánkon. Már Szent Lászlót rá akarták venni, hogy hadat vezessen a Szent Földre, de László bölcsőbb volt és hazájának védelme sokkal jobban lekötötte, hogysesem erre vállalkozott volna,

III. Béla 23 évig tartó dicsőséges uralkodása alatt a vármegyei szervezet teljesen kiépült a természetes határokig, de a vármegyék még nem vették föl végleges természetes határaikat. Később még átalakulások történtek s majd csak ezeken a természetes határokon lesz érdemes a még meg nem említett megyéket megtekinteni.

III. Béla daliás termetű alakja mintául szolgálhat az uralkodók eszményképeének. Szelíd, igazságos, megbocsátó, de következetes és előrelátó. Francia *Éelesége* mindenesetre hozzájárult lelke műveltségéhez. A sors is mintha kitüntette volna emlékét. Az ő és felesége holtteste előkerültek a székesfehérvári bazilika romjai alól s jelenleg a budavári koronázó templomban pihennek.

Utánuk megint gyöngé és kapkodó királyok következtek. Imre (1196-1204) és II. Endre (1205-1235) nem bírták a nagybirtokosokat kellőleg megfékezni. Ezek a kíméletlen, önző és mindig pártoskodásra hajlandó főurak

sok szerencsétlenséget okoztak, sok gyász és szomorúság fűződik, némelyik oligarcha-család nevéhez. Szerencsére vannak olyan ragyogó nevek is közöttük, amelyek elhomályosítják amazoknak tűzvészfényét. II. Endrét a köznemesség, a „szabad harcosok” kényszerítik a törvényes rend fenntartására. Koronázásakor esküt vesznek tőle s aztán kényszerítik az „Arany-bulla” kiadására. Ez a törvényünk Szent István törvényeit újra megerősíti, az addig mindig gyakorlatban volt „tanácskozást” kötelezővé teszi, sőt a törvény szankciókat is tartalmaz, amennyiben záradékában ott van az ellenmondás és ellenállás joga. Esszeint a nemességnek joga van fegyvert fogni uralkodója ellen, ha az a törvény megszegi s ezzel a nemesség nem követ el hűtlenséget és felségsértést.

Az Arany-bulla megint a magyar nemzetnek egyik legnagyobb büszkesége s műveltségének, civilizációjának fényes bizonyítéka. Ez a törvény bebizonyítja, hogy a magyar nemzetet kezdettől fogva, de legalább is Szent István óta alkotmányosan kormányozták, mert az uralkodónak nem volt teljhatalma, hanem mindig meg kellett hallgatnia a törzseket, vagy „rendeket”, ahogy nevezzük. Már a megkoronázás megtagadásában is megnyilvánul a nemzet nagyjainak erős befolyása az uralomra. Igaz, hogy az Arany-bulla 1222-ben keletkezett, tehát 10 évvel később, mint az angol magna charta, de ismételten hangsúlyozom, hogy a bulla lényegében nem alkotott újat, hanem csak Szent István törvényeit újíttotta föl és erősítette meg s ezeknek kívánt érvényt szerezni. A bulla bevezetése ugyanis világosan megmondja, hogy „... tartozásunkhoz képest az ő kérelmeknek mindenben eleget tenni akarván, megadjuk mind nekik, mind országunk egyéb embereinek a *szent királytól* megadott szabadságot”. „Rendeljük, hogy évenként a szent király ünnepét. . . Székesfehérvárott tartozunk megülni” s ez a megülés országgyűlés jellegű volt a későbbi mondatok szerint. A király vagy a nádor tartozott ott jelen lenni.

Valóban, nem Anglia, hanem hazánk az első alkotmányos ország Európában, mert éppen az Arany-bulla tanúsága szerint már Szent István alkotmányosan rendezte a kormányzást.

II. Endre keresztes hadat is vezetett a Szent Földre, de mint mindegyik, ez is eredménytelen volt.

II. Endre utóda, IV. Béla (1235-70) minden elhibázott politikája mellett a legjobb akaratú és legnagyobb uralkodóink egyike. Éppen a veszedelemben volt felismerhető szellemi nagysága.

Trónralépésének idején vész hírek jöttek messze keletről, az ismeretlen Belső-Ázsia felől, hogy ott valami rémuralom nőtt nagygyá s végveszedelem fenyegeti a keresztény világot. Menekülő népvándorlók, különösen a Kuthen vezetése alatt bejövő kunok hoztak szörnyű híreket. Bélát nagyon aggasztották ezek a hírek s azért a valóságot meg tudni, meg a Lebediában maradt magyarokat segítségül hívni, elküldött hozzájuk négy dominikánus szerzetest 1230 közül. Csak egy, Otto jutott el hozzájuk, kimondhatatlan szenvedések árán, a többi három útközben meghalt. De Otto hírt hozott Nagy-Magyarországról. Most a veszedelem idején 1235 nyarán újra követséget küldött hozzájuk a király s ez a követség korszakalkotó jelentőségű volt a fölfedezések történetében.

A követség vezetője volt Juliánusz barát, dominikánus szerzetes, vele ment még három rendtársa. Született magyar ember volt, bámulatos vakmerőségű és kitartású férfiú. Küldetéséről írásbeli jelentést adott a királynak és a pápának s ez a jelentés törte át először a Ptolemaiosz-féle földrajzi drótsövényeket. Ptolemaiosz görög egyiptomi tudóst tartották ugyanis minden idők legnagyobb geográfusának s az ő adatai a szentíráshoz hasonló megbecsülésben részesültek. Már pedig az ő térképe szerint arrafelé, a Volga és Ural vidékén már nem emberek, hanem szörnyetegek laktak, oda ugyan ne menjen semmiféle jótét lélek, mert ott vannak azok a szörnyek, akiknek nincsen feje, hanem a mellükön van a szemük meg a szájuk. A másik országban meg olyan borzalmas emberforma lények eszik meg egymást, akiknek kutyafejük van, máshol meg az embereknek csak egy lába van, de akkora talpa, hogy azt maguk elé tartják, mint napernyőt, ha nagyon melegen süt a Nap. Hogy akközben melyik lábukra állnak, ha csak az az egy van, amit napernyőnek használnak, azt bizzuk a középkori geográfusok fantáziájára.

Juliánusz és rendtársai a Fekete-tengeren át mindenek előtt a Kaukázus északi lábánál keresték az őshazát, igazolva mindazokat, akik valóban ide helyezik őseink első tartózkodó helyét. Bizonyosan tudták még Juliánusz idején, hogy hol volt Lebedia, hol kell azt keresni, különben minek mentek volna arra?

Ott tudták meg, hogy a keleten maradt magyarokat északabbra kell keresni. Az Azovi-tenger és a Kaspi-tenger közt elterülő, szörnyű pusztaságoknak vették útjukat, de már csak ketten, mert a hosszú keresgélés alatt pénzüik elfogyott s kettőjük visszatért. Juliánusz és Gellért a kalmük mongolok legelőterületein, víztelen pusztáin keresztül, hihetetlen szenvedések közt hatoltak északra. 37 napig tartott ez a szörnyű út s Gellért bele is pusztult. Gondolhatjuk, hogy milyen lelkiállapotban temette el Juliánusz kiszendedett rendtársát. Eltemette, hogy az üvöltő farkasok, vagy a halált sejtő, vijjogó keselyűk szét ne marcangolják a hullát. Most aztán egyedül maradt a pusztán. Körülötte napégette, növényzettel alig takart félsivatag, a láthatáron a délibáb kacag gúnyosan a vakmerőre, a forró szél izzó homokot kap föl s elsárgítja az eget, a Nap is csak megtörten, de annál nyomasztóbban tűz le az emberhangtalan sivárságra. És Juliánusz mégis megy tovább, Istenben bízva, kötelességét hűen teljesíteni. És a bizalom jutalmat lelt. Mohamedánus karaván érte utói s a mohamedánus pap megsajnálta s magukkal vitték. Eljutott Bolgarába, Nagy-Bolgárország fővárosába. Itt egy magyar asszonnyal találkozott. Ez az asszony Nagy-Magyarországból vetődött ide. Az asszony útmutatásai szerint el is jutott testvéreihez s ott nagy örömmel fogadták, sátorról-sátorra vezették és mindenütt sokat kellett beszélnie keresztény testvéreiről. Sátoros pásztorok voltak, pogányok, de nem bálványimádók és nem mohamedánusok. Csakis az ősi magyar sámánizmus hívei lehettek. 1236 június 21-én indult vissza, de most sokkal rövidebb és kényelmesebb, biztosabb úton, a mordvinok, majd az oroszok, aztán a lengyelek országán át s 1236 december 27-én érkezett haza.

A mongolokról csakugyan vészterhes híreket hozott s bizonyosan az is hiób-hír volt, hogy Nagy-Magyarország

nagy ugyan, de nagyon kevesen laktak benne s ha volna is kedvük Magyarországra vándorolni, nem sokat jelentének, mint segítség. Nagyon kevesen lehettek a Volga és Ural közt, azon a tájon, ahol ma a baskírok laktak, mert a mongolok nyomtalanul elsöpörték őket. Juliánusz ugyanis a pápa kívánságára 1237 nyarán ismét elindult közéjük, de útközben már értesült róla, hogy a mongolok teljesen elpusztították Nagy-Magyarországot, ezért szomorúan visszatért.

A mongol özönvíz leírása nem a mi feladatunk. Tudjuk, hogy három oldalról rontottak hazánkra. IV. Béla a Muhi-pusztán próbálta őket feltartóztatni, de szörnyű csatát vesztett s kénytelen volt elmenekülni. Egészen Dalmáciáig üldözték s csak Trau várának falai közt tudott menedékre találni.

A mongolok rettenetes sokat pusztítottak hazánkban. Mindazáltal alighanem túlzottak a hírek, mert különben lehetetlen, hogy IV. Béla a mongolok kitakarodása után olyan hamarosan ismét rendbe tudta volna hozni az országot. A nép nagy része elmenekült, vagy meghódolt s a meghódoltakat miért gyilkolták volna le? Hisz szükség volt a föld népére, hogy élelemhez juthassanak.

A mongoloknak ez a betörése olyan volt, mint a tenger partján a vihardagály. A Mongol-puszták északi részén, a Bajkál-tótól délre volt Karakorum, Dzsingisz-kán székhelye. Innen indult ki a hódító áradat s felgöngyölve temérdek török-tatár népet, úgy rontott Európára. Nem népvándorlás volt ez, hanem a földönfutóvá tett népek kénytelen csatlakozása és hódításra, rablásra való vállalkozása. Csakis rettenetes túlsúlyával tudta leverni a németeket is, meg a magyarokat is. Szerencsére az ilyen gyülevés, nem konszolidált, nemes intencióktól lelkesített hadsereg, hanem valóságos rablóbanda óriási kiadásban s csak a terror-csapatok és a zsákmány reménye tudja őket fegyelmelni. Ezért aztán amint a központban kitört a viészály, össze is omlott az egész véres hullám. Darabokra szakadt Dzsingisz-kán birodalma s az egyes részek kormányzása foglalta el utódait. A hadak terror-csapatá, a fegyelmelő, a vezér testőrségéül szolgáló had valószínűleg tiszta mongol volt, de a sereg nagy része török-tatár né-

pékből állhatott, azért nevezték el a katasztrófát tatárjárásnak. De az is lehet, hogy ez a kifejezés a török időkből maradt reánk, vagy pedig a mongolokat abban az időben tatároknak nevezték, hisz a franciák a mongolokat ma is „tartare” néven illetik.

A mongoljárást megelőző követküldés, különösen Juliánusz barátnak a pápához juttatott jelentése azért korszakalkotó a fölfedezések történetében, mert ennek a jelentésnek alapján megtudták, hogy azon a vidéken is emberek és nem szörnyetegek laknak. Ezért bátorodott föl a pápa s követeket küldött a mongol uralkodókhoz. Egymásután jártak ott Piano da Carpino, majd Wilhelm van Ruysbroeck s részletesebb leírást hoztak Belső-Ázsiáról és a mongolok birodalmáról. Ezek alapján megindult a kereskedelmi érintkezés is velük s végül Kínába jutott minden idők egyik legnagyobb fölfedező utazója, Marco Polo.

Mi élhetetlen magyarok nagyjainknak még az emléket sem becsüljük meg. Juliánusz barát éppen olyan haláltmegvető hős volt, mint az a katona, aki pergőtüzben is oda mer menni a drótakadályhoz s keresztülvágja. Juliánusz úgyis mint tudományos felfedező, úgyis mint a kötelességtudás mintaképe, más nemzeteknél régen világhírű lenne!

IV. Béla után V. István (1270-1272) csak két évig uralkodott s a betörő csehek ellen viselt háborút. Halála után unokatestvére IV. vagy Kun László került trónusra. Könnyelmű, mulató ember volt, de kitűnő vitéz és lovag.

A szegény de jóra való Habsburg Rudolf gróf örökségét, az osztrák tartományokat jogtalanul elbitorolta Ottokár cseh király. A cseheknek ez a lépése nem volt politikai megmozdulás, hanem minden indokolás nélküli, önös érdek által vezetett, haszonra törő erőszak. Rudolf herceg régi barátság alapján a magyar királytól kért segítséget Ottokár ellen. László kiküldte két vezérét a Morva-mezőre, hogy keressék ki azt a helyet, ahol jól el lehet agyabugyálni a csehek. A kitűnő sztratégák Stillfried és Dürnkrut közt a Morva széles, de északon összekekenyedő terraszt választották hadszintérül. Megint a terraszkok! Ugyanaz a csapda, amibe a magyarok kerültek Mohácsnál.

A magyarok 40,000 harcossal jelentek meg, a csehe-

ket odakényszerítették a kijelölt csapdába s alaposan megverték őket. Amikor már el volt döntve a csata, akkor Kun László egész magyar gavallérossággal Rudolfnak engedte át a – mondjuk – kivégzést, hogy mindig hivatkozhatson győzelmére.

A büszke magyar király aztán Rudolfnak kezét adva, minden ellenérték nélkül átengedte neki a győzelmet s vígan ment haza tovább mulatni kedves, duhaj kunjai közé. Igazi nagyúri gesztus volt. Ha László nem segíti meg Habsburgi Rudolfot, akkor egészen más folyást vesz a világtörténelem s Bécs politikai hatalma aligha emelkedik olyan, ránk nézve végzetes hatalomra.

Kun László eltúrta a hatalmasok hatalmaskodását s valósággal darabokra engedte szakadni az országot. Csák Máté a Vág völgyében, az Omodék északkeleten, a Német-ujváriak a Dunántúlon, László vajda Erdélyben valóságos külön kis királyságot alakítottak.

III. Endre, (1290-1301) az utolsó Árpádházi király megkísérli hatalmukat megtörni a köznemesség segítségével, de rövid uralkodása alatt ez nem sikerült.

Ilyen züllött viszonyok közt érte hazánkat az a csapás, hogy az Árpádház fiága kihalt. Ennek zűrzavar lett a következménye, de a nemzetben rejlő hatalmas erő és politikai helyzet helyes fölismerése ismét megmentett bennünket a végzetes felborulástól, mert a nőági trónkövetelők közül helyesen választotta ki az Anjou-házból való Károly Róbert nápolyi herceget. Mert a két másik trónkövetelő, a cseh Vencel és a bajor Ottó mindenesetre nagy veszedelemben döntöttek volna az ország önállóságát. Az olaszoktól ebben a tekintetben nem kellett félni, tehát a választás helyes volt. A nemzet maga választotta a három közül Károly Róbertet, tehát szabad akarata szerint cselekedett.

És jól választott. Az Anjouk uralomrajutása hazánknak új hatalmat és új dicsőséget hozott. Mindig az az uralkodó volt a legnagyobb, akit a nemzet szabad akaratából választott!

Az Árpádházi királyok közt volt értéktelen és tehetégtelen is, de legnagyobbbrészt nagy tehetségű, nagyakaratú férfiak voltak s kelet és nyugat közt, hatalmas

szomszédokkal szemben is meg tudták alapítani és ki tudták építeni a független, hatalmas és művelt Magyarországot.

A németek mindig azzal kérkednek, hogy hazánkat ők tették művelté és civilizálttá, mert német hittérítők, német iparosok és kereskedők hozták be az országba a műveltséget.

Ezt a leghatározottabban kétségbe kell vonnunk, Abban az időben nem volt műveltebb a német, mint a magyar, csak keresztény volt s hamarabb jutott Itáliával kapcsolatba, mint mi. Hogy európai műveltségünk nagy része, különösen művészetünk Itáliából származik, azt mi sem bizonyítja fényesebben, mint az Árpádházi királyok idejének templomépítése.

Ebben az időben minden templomunk román ízlésben épült. A román ízlés szülőhelye Észak-Itália, a Como-tó és Verona vidéke. A római építésnek középkori átalakulása ez. A rómaiak tágas helyiségeket, hatalmas boltíveket, karsú oszlopokra támaszkodó, sokszor vakmerően könnyed, félkör alakú boltíveket és félgömbös kupolákat építettek. A görög architektúrát átvették és könnyedebben építették föl s hozzá fűzték a mezopotámiai eredetű boltíveket és boltozatokat.

Az ilyen épületek nem voltak védhetők. A barbárok a népvándorlások idején mind elpusztították őket. Az utódok tehát *védhető* középületeket építettek. Különösen templomaik épültek így: rengeteg vastag falak, kicsiny ajtó és ablaknyílások, zömök, bástyszerű tornyok s olyan vastag boltozatok, hogy ha a templom teteje ki is gyullad, az égő gerendák nem képesek a boltozatot átütni s a templom belseje megmenekül.

Valóságos művészi stílussá fejlődik ki így a védhető ház stílusa s gyorsan hódító útra indul Veronán és Dalmácián keresztül hazánk felé. Ebben a nagyon szép ízlésben épültek Székesfehérvár és Pécs katedrálisai, meg Ják, Lébény, Gyulafehérvár stb. gyönyörű templomai.

Rendkívül nagy jelentőségűnek tartom azt a tényt, hogy ebben az időben egészen kicsiny falusi templomok is ebben a szép ízlésben épültek s ha kezdetleges falazással is, de mindig szépen, ízlésesen. A sűrű lakosságot mi sem

bizonyítja jobban, mint az a temérdek, román ízlésű templomrom, amit például a Balaton mellett látunk. Révfülöp, Ecsér, Dörgicse, Köveskál stb. stb. bámulatos szép romokkal tanúsítják a lakosság nagy sűrűségét és aránylag magas műveltségét. A gyulafehérvári és a Fogaras-vármegyében levő kerci romok minden kétségen kívül bizonyítják Erdély benépesülését is ebben az időben. Erdélyben is igen sok a román ízlésű falusi templom s ezek mind római katolikus templomok voltak. A görögkeletiek ilyen ízlésben nem építettek.

Görögkeleti barátoknak is kénytelenek voltak királyaink megengedni, hogy letelepüljenek hazánkban. Nagyon kevésről tudunk, de ezek sem építettek templomokat, hanem a mai görögkeleti barátok szokása szerint is, barlangokban, remeteszerű berendezkedésekben húzódtak meg. Krim félszigetén, Bakcsiszeráj mellett ma is megcsodálhatjuk ezeket a barlangkolostorokat. Ilyen volt hazánkban Tihany barlangkolostora, az úgynevezett Barátlakásokban. Ezek az Óvár északi oldalán, a bazalttufasziklákba vannak belemélyesztve ott, ahol a törmeléklejlo kezdődik. A négyszögletes kis cellákat elfalazták, a falazások maradványai kitűnően látszanak. A templom is fölismerhető a három nyílású ikonosztázzal s a templom fölött a mentsvár és harang-fülke szintén látható. I. András királyunk politikai küzdelmeinek mintegy szimbóluma fenn a hegytetőn a bencés-kolostor, lenn a sziklák festői barlangjaiban pedig a Szent Miklósról nevezett görögkeleti perjelség cellái! (Mellékletünkben 2 képet közlünk róluk.)

IX. FEJEZET

MAGYARORSZÁG AZ ANJOU-HÁZBELI KIRÁLYOK KORÁBAN

Károly Róberttel kezdődik hazánkban az a történelmi korszaka, amely Mátyás király halálával megszakadt s amely, ha Mátyás után is hasonló erős uralkodók következnek s a törökök előrenyomulását továbbra is fel tudják tartóztatni, akkor ma Magyarország Európa leghatalmasabb, legnagyobb országai közé tartoznék s a műveltségnek fényes középpontja volna s mivel hódító szándékai so-

hasem voltak a nemzetnek, tehát Európa békéjének és egyetértésének legfőbb biztosítója és döntőbírája volna.

Alom! A nagyszerű fejlődést, a legnagyobb európai hatalmat legázolta a török, mert nemzetünk nagyjait csak erős kézzel és kérlelhetetlen akarattal lehetett *a nemzet érdekeinek szolgálatára kényszeríteni s a nemzet főurainak széthúzása idézte elő Mohácsot s utána a 150 éves török rabságot.

Károly Róbert székhelyét Székesfehérvárról és Esztergomból Budára és Visegrádra tette át. Budának természetes helyzetéből következő gyors fejlődése minden uralkodói pártfogás nélkül is mintegy követelte ezt. Székesfehérvár koronázó várossá lett akkor, amikor még az országgyűlést oda kellett összehívni, mert minden számottevő törzsfő a Dunántúlon szállt meg s itt volt az az igazán európai méretű népsűrűség, amely a királyi hatalom legerősebb támasza volt. Székesfehérvár kiválasztásakor még az Alföld néptelen, nagyon kevésbé megszilárdult legelőterület volt, Erdély meg őserdős vadon.

A nagy Árpádházi királyok idején azonban lassankint benépesültek ezek a területek. II. Géza király telepítette Erdélybe a szászokat, ebben az időben 1130-1190 közt telepedtek be a Szepességre az úgynevezett szepesi szászok, valójában sziléziai németek. De másfelé is mindenütt szívesen látták a vendégeket s az volt a szerencse, hogy ezeknek legnagyobb része olyan szórványosan telepedett le az országban szanaszét, hogy nemzetiségüket nem tudták megtartani, beolvadtak a magyarságba. Különösen a várak védelme alatt fejlődött városokba telepedett le sok német iparos és kereskedő, sőt megjelentek az izmaeliták, helyesebben iszmaeliták, vagyis iszlam-vallású bolgárok és más mohamedánus vallású népek, valószínűleg köztük sötétbőrű moriszkók (berber-arab keverék) mert szerceseknek (szaracénoknak) is nevezték őket. Valószínű, hogy ilyenféle szémita keveredésű nép volt, mert csak városokban éltek, kereskedéssel és pénzüzetekkel foglalkoztak, a pénzverők is részben közülük kerültek ki. A királyok, Szent Lászlótól Nagy Lajosig sokat vesződtek velük, hogy megtérítsék, de csak nagyon lassan sikerült. Velük együtt jelentek meg a zsidók is, szinten mint kereskedők

és pénzemberek. Tudjuk, hogy ezeket külön városrészekbe, az úgynevezett gettóba kényszerítették és szabadságukat minden irányban korlátozták.

Állítólag a hazánkon keresztül vonult keresztes hadakból is sokan szívesen maradtak itt, nem, mintha látták volna a sok megművelhető, de parlagon heverő földet, hanem mert otthon földönfutók voltak, itt pedig szívesen adtak nekik földet, csak dolgozzanak s itt jobb dolguk volt, mint az apró német fejedelemségek zsarnoki uralma alatt.

Ezért jöttek be a szászok is Erdélybe, különben miért hagyták volna el hazájukat? Sajnos, ebben az új hazájukban sohasem tudtak teljesen belesimulni a magyar királyság gondolatába, hanem mindig mint külön test folytatták szűk látókörű, zárkózott politikájukat.

Amikor így az Alföld és Erdély is úgy benépesült, hogy a vármegyéket ki lehetett építeni s az országgyűlésre meghívandó nemesek nagy része már az Alföldön és Erdélyben is lakott, akkor már Buda is felvirult, kitűnő földrajzi helyzetének következtében legnagyobb kereskedővárosunkká emelkedett s a főváros szerepe természetesen hullott az ölébe. Ezt majd a Budapestről szóló fejezetben fogjuk részletesebben megbeszélni.

Minthogy a király székhelyét Budára tette át, itt koronáztatta meg magát, ennél fogva a polgári közigazgatásnak is Buda lett a középpontja, viszont az egyházi hatóságok fővárosa Esztergom maradt. A kettő közt fekszik Visegrád, a király legkedvesebb tartózkodó helye. Valószínűleg Dömös szerepét vette át, tudjuk, hogy Dömösön is királyi kastély volt.

Visegrád vára a Duna éles kanyarulatánál, magában álló, andezitlávából épült, vulkáni maradványon fekszik. A kemény, fekete andezitláva hajdan sokkal nagyobb területű és magasabb vulkán elpusztulásából fennmaradt, belső mag. Az egyik lávafolyás kemény csomóján van Salamon-tornya. A hegy körül emelkedő, többi, meredek lejtőjű hegy is andezitből van s úgy összeszorítják a Dunát, hogy alig marad útnak helye. Nagymarosnál a fő, régi út el is hagyja a Duna partját s a partra kidülő, hatalmas vul-

káni kúp mögött, alacsony nyergen át vezet Zebegénybe s onnan aztán megint a parton tovább Szob felé.

A déli parton a Salamon-tornya alatt szűkül össze legjobban a partszegély, annyira, hogy itt könnyű volt az utat elzárni. Valószínű, hogy a vár első feladata csakugyan az volt, hogy az utat itt elzárja s esetleg a Buda felé nyomuló ellenséget feltartóztassa.

A Salamon-tornya sziklájától délre, a Malom-patak völgye nyílik ki a folyóra, valóságos deltával szorította össze a folyót, a deltára pedig törmelékkúpot halmozott föl. Ez az enyhelejtőjű törmelékkúp és a kis deltalapály nagyon jól védett kis terület, alkalmas arra, hogy rajta az ember letelepüljön. A környék magas hegytetői, a szemben levő ördöghegy és Csúcshegy gyönyörű csoportja, meg különösen a leírhatatlanul szép kilátás délnyugat felé, a Dunaszoros völgyének hirtelen fordulójára, ezt a helyet különösen széppé teszik, nem csoda, ha a király ide palotát építtetett. Ez a vidék különben is mindig vonzotta királyainkat, hisz nem messze van innen Dömös, ahol szegény I. Béla király olyan szerencsétlenül járt.

Valószínű, hogy a vonzalomnak egyik oka volt az a gyönyörű, változatos erdőség, amely Visegrád és Dömös mögött elborítja a hegyeket. IV. Béla királyunk építette azt a kis vadászkasztélyt a mai falu északi végén, amelynek helyére épült később a pompás királyi palota. Legalább is IV. Béla felesége 1251-ben innen keltezett levelet írt.

A tatárjárás után a király a hegy tetejére építtetett várat, hogy menszvárul szolgáljon az apácáknak, falusiaknak és királyi cselédségnek. A vár, sajnos legnagyobbbrészt andezittufából, tehát másodrangú építőkőből épült, azért nagyon hamar pusztultak a falak.

A királyi palota a mai Görgey- és Pálffy-villák helyén állt s nagyszerű fényéről csodákat regéltek. Castelli püspök, IV. Sixtus pápa küldötte Mátyás királyunk idejében valóságos földi paradicsomnak nevezi a palotát. 350 szoba volt benne, gyönyörű függőkertek körülötte s még halastavak is csillogtak a fák között.

A kastély fölött emelkedik a Salamon-tornyának nevezet zömök épület a Duna magas, opleisztocénkori terraszán. A városi terraszokat már megemlítettem a Duna

mentén, meg a Morva mellett. A városi terraszok alacsonyak, 10-20 m magasak, de ez a terrasz, amelyen a Salamon tornya áll, ez magasabb. Igen régen, néhány százezer évvel ezelőtt ez volt a Duna völgyének feneké. Ennek a magas völgyfenéknek maradványai a fellegvári terraszok, így nevezzük őket. Ezen a terraszon áll az esztergomi főtemplom meg a budai vár, a pozsonyi vár, a kiscelli kastély stb.

A terraszon álló épületet tévesen nevezték el Salamon tornyának, mert Salamon idejében a torony még nem is volt meg. A tornyot Károly Róbert építtette magánlakásául, mert hisz tudjuk, hogy sok ellensége miatt eleinte bizony tanácsosabbnak látszott jól védhető, hatalmas erődítményben lakni, legalább is éjjel ide visszavonulni.

A visegrádi vár Károly Róbert idejében nemzetközi központtá fejlődött ki. Amikor a király súlyos és nehéz küzdelmek árán végre leverte a féktelen nagybirtokosokat és helyreállította a királyi tekintélyt, akkor nemzetközi helyzetének biztosítása és hatalmának fejlesztése okából zseniális külügyi politikát folytatott.

Visegrád várában a következő, nemzetközi események zajlottak le:

1319-ben a király itt tartotta harmadik esküvőjét krakói Erzsébettel.

1335-ben itt volt az első európai, nemzetközi kongresszus, hogy kibékítse a lengyeleket és a német lovagrendeket. A tanácskozás eredménye nagyon emlékeztet a mai genfi tanácskozások eredményeire.

1339-ben Kázmér lengyel király itt volt a magyar király vendége, fényes kísérettel.

1340-ben a cseh király volt itt vendég.

1342-ben itt halt meg Károly Róbert.

1353-ban Károly cseh király itt tartotta esküvőjét a schweidnitzi herceg leányával.

1356-ban itt jegyezte el Nagy Lajos király öccsének, István hercegnek leányát, Erzsébetet Jodok morva őrgróf.

1370-ben itt jelent meg Nagy Lajos király előtt a lengyel rendek követsége, hogy meghívja a lengyel trónusra. A lengyel koronát és kormánypalcát is itt őrizték.

1401-ben a magyar rendek idehozták az elfogott Zsigmond királyt s innen vitték Siklósra.

1410 július 25-én bocsátotta ki Zsigmond magyar király, mint egyszersmind német császár azt a világtörténelmi jelentőségű okmányt, amely Hohenzollern Frigyes hercegnek tett adományozását megerősíti. Ezzel kezdődik a Hohenzollernek világtörténelmi jelentősége.

Zsigmond király innen intézkedett az osztrák feudális főurak viszálykodásának elsimításában s itt kötötték meg a házassági szerződést Albert osztrák herceg és saját, Erzsébet nevű lánya közt.

1412-ben a beteg lengyel király, Ulászló idejött üdülni, itt meg is gyógyult s akkor magával vitte a lengyel koronát.

1440-ben a magyar koronát is elvitték Visegrád várából, pedig itt őrizték mély földalatti sziklapincében már száz esztendeje. 1463-ban megint visszahozták s csak a mohácsi vész (1526) után szállították biztosabb helyre.

Szomorú idők következtek ezután! A törökök elpusztították az építmények nagy részét s amit meghagytak, azt Lipót császár rendeletére a levegőbe röpítették, állítólag, hogy a Rákóczi-féle szabadságharcot meggyöngítsék.

Nem tudom, melyik volt nekünk nagyobb ellenségünk, a török vagy az osztrák?

Ugyancsak nagyszerű fényvel épült föl már az Árpád-házi királyok idejében s aztán még szebben kibővítették a vegyes-házbeli királyok az esztergomi királyi palotát és főtemplomot. Erről eddig keveset tudtunk, de most sikerült föltárni Esztergom palotáinak olyan részleteit, amelyeket a török időkben a vár jobb védelme okából behánytak és lebontott épületek anyagával feltöltötték. Csodálkozva állunk meg a nagyszerű romok előtt! Mennyi nagyság, mennyi dicsőség beszél ezekből a romokból s mennyi szomorúság sújt le bennünket, amikor ezt a kegyetlen pusztítást látjuk!

Nagy királyaink idején már a gót izlés terjedt el egész Európában s az akkor épült templomok és paloták gót Ízlésűek voltak. Az átmenet korszaka szintén pompás műemlékekkel tanúskodik a kor nagyságáról.

Nézzük csak meg a zsámbéki templom impozáns romjait, hisz még a legfásultabb lelket is meghatja az

arányok nagysága, a nagyságok arányossága. Mint valami óriási történelmi múlt, úgy emelkedik a csodaszép rom a falu mai rongyos házai fölé, mintha csak a ma silányságát akarnák bemutatni. Az óriási boltívek, a nagyszerű tornyok gigantikus ablakai néha a napfényben ragyognak, mintha a múlt pompája mosolyogna ránk s megnyugtatólag mondaná, hogy van még Magyarország és van még magyar ember, s amelyik nemzetnek ilyen múltja ragyog elő a messzeségből, az le fogja küzdeni azt a betegséget, amit még mindig a török idők borzalmai okoztak messze kihatásukkal. Mert a török idők okozta elnéptelenedés miatt települtek be hozzánk a hálátlan nemzetiségek s az idők folytán ők tették beteggé nemzetünket. Ha még egyszer sikerül ezt is kihevernünk, hosszú időre biztosítva lesz hazánk „egészsége” és függetlensége.

Máskor a romok fölött zivatarfelhők sötétlenek, az ablakokon át kísértetiesen lobbanik föl a villám fénye, az égdörgés visszhangzik az annyi vihart és zivatart látott falak között. A múlt kísértetei járnak! Haragosan dörögnek ránk, hogy magunk vagyunk az okai mindennek hitvány pártoskodásunkkal!

A nagy időkből maradt fenn a kassai dóm, a minden más gót ízléstől eltérő, csodálatosan elegáns templom, a gyönyörű budavári Nagy-Boldogasszony-templom (rendesen, de nem helyesen Mátyás-templomnak mondják), a szepesi szép gótikus templomok, kápolnák, a pozsonyi emlékek, a kolozsvári és brassói főtemplomok és még számtalan más. Ezek már sokkal költségesebbek és díszesebbek, mint a román-ízlésű templomok s a jólét és izlés nagy fejlődéséről tanúskodnak.

A vajdahunyadi lovagvárat kitűnő építéstartományunk, Möller István behatóan tanulmányozta, úgyszólván minden követ, minden tégláját megismerte. Kutató szeme előtt nagyszerűen bontakozott ki a dolomit-szirtre épített vár fokozatos fejlődése. Nagyon régi, valószínűleg az első Árpád-házi királyok idejében épült ide az első, egyszerű, de erős fellegvár, aztán fokozatosan mind többet és többet építettek hozzá. Legszebb részletei gótikusak s az Anjou-királyok meg Hunyadi János idejéből valók. Mátyás idejében aztán reneszánsz részletek, később Bethlen Gábor

idején más részletek épültek hozzá. De éppen a gótikus részletek jellemzik legjobban s ezek adják meg a várnak valódi jellegét s a nagy idők legszebb emlékei közé tartoznak.

Gyönyörűen fejlődött ebben az időben már a képzőművészet is. Szárnyas oltárképeink, szoborfaragványaink, kódíszítményeink a külfölddel teljesen kiállják a versenyt. Gondoljunk csak Kolozsvári Márton és György valószínűleg nagyváradi szobrászművészek műremekére, a Prága egyik főterén álló Szent György-szoborra. Ez 1373-ban készült s valószínűleg Nagy Lajos királyunk küldte rokonának, IV. Károly császárnak és cseh királynak ajándékba. A szobor elevenebb, naturalisztikusabb, mint a XV. századból való lovasszobrok általában. A Velencében álló, világhírű Colleoni-szobor, Verocchio alkotása megközelítőleg sem olyan eleven, drámai mozgású, mint a Szent György-szobor. A szobor magyarázói nem helyesen fogtak föl rajta egyes részleteket. Így pl. a szent erősen összeráncolja homlokát, de egyébként harag nem mutatkozik az arcán. Ezt a ráncolt homlokú, de nyugodtan néző arcot én inkább tartom a szenthez méltó arckifejezésnek, mint a haragot, hisz a harag a hét főbűnök egyike! A ráncolt homlok nagyszerűen fejezi ki azt az igyekezetet, amelyet a lovag kifejt, hogy egyetlen, jólirányzott lándzsadőfővel kivégezze a gonosz sárkányt.

Milyen csodálatosan ízléses és szép Róbert Károly feleségének, Erzsébet királynénak házi oltára, vagy Szent Simeon zárai ezüstkoporsója, Nagy Lajos királyunk fogadalmi ajándéka stb. A falfestményeken, oltárképeken eleinte erős bizanciumi hatás mutatkozik, szépen látni ezt a veszprémi Gizella-kápolna szép, de sajnos, nagyon pusztuló képein. A szentek feje körül a nehéz dicsfény aranykoronája, az apostolok római szabású ruhája, a kéz és láb merev, jellegzetesen bizanciumi tartása ékesszólással beszélnek erről az erős befolyásról. Később ez lassanként háttérbe szorul s mindegyik képzőművészetünkön a német, olasz és francia hatás, meg valami ősmagyar jóízlés hatása ismerhető föl.

Az Anjou-házbeli királyok idejében vármegyarendszerünk teljesen kialakult. Eleinte különféleképpen változ-

tak a határok, de minden vármegye már megalakulásakor meglehetősen beleilleszkedett a földrajzi környezetbe. Ahol a határok eleinte nem voltak természetesek, ahol a vármegye nem helyesen foglalt el egy-egy területet, az később okvetlenül megváltozott. Hisz eleinte alig ismerték az erdős hegyvidékeket, az utak nagyon gyéren jártak át s térképek hiányában nagyon nehéz lehetett a határokat csak közelítőleg is meghatározni. Ami földrajzellenes volt, az lekopott, elváltozott s ma vármegyénk igen helyesen alkalmazkodnak a földrajzi „együtteséhez. Érdemes végigtekinteni azokon a megyéinken, amelyeket még eddig nem beszéltünk meg.

Különösen pontosan alkalmazkodtak a vármegyék a Felvidék medencéihez.

Trencsén vármegye a Vág középső medencéjéhez, az úgynevezett Trencsényi medencéhez illeszkedett. A Vág a Turóci-medencéből a Sztrecsényi vagy Sztrecsnoi-szoroson keresztül lép bele ebbe a medencébe s Vágújhelynél hagyja el. Pontosán ezen a két helyen van a megye déli és északkeleti határa. Nyugati határa a Magyar-Morva határhegység vízválasztó gerince, egyszersmint országhatár is és hogy a Vlára-szoroson keresztül átvág ez a határ s a Vlára-folyó felső víz vidékén Morvaországnak hagyta, annak az az oka, hogy a Vlára-folyó eredeténél széles, könnyen járható hegyhátak vannak, ott az utak akadálytalanul közlekedhetnek. De a folyó szorosa régebben nehezen járható és könnyen védelmezhető volt, azért itt ment át az országhatár. Erdély keleti oldalán ezt az érdekes jelenséget több esetben látjuk még.

A vármegye délkeleti határa a Kis-Fátra vízválasztó gerincén fut s így a vármegyéhez csatolja a Vágba ömlő patakok völgyeit. Délről a Rajcsanka vagy Rajec ömlik a Vágba Zsolnánál, ugyanott északról meg a Kisuca folyik bele. Mindkettőnek egész völgyrendszere Trencsén vármegyéhez tartozik, annál is inkább, mert a Vág völgyön fölfelé vezető ókori és a középkorban is igen nevezetes út a Kisuca-völgyön át jut föl a Jablunkai-hágóra s ezen keresztül az Odera völgyébe.

Csak egészen délkeleten terjed át a vármegye a medencén kívül fekvő területre és elfoglalja a Nyitrába ömlő

Bebrava medencéjét. Magyarázhatnék azzal is, hogy ez a terület sokkal közlebb van Trencsénhez, mint Nyitrához s bár helyesen a kis medencének Nyitra vármegyéhez kellene tartoznia, mégis a közigazgatás megkönnyítése Végett Trencsénhez csatlakozott, hisz valószínű, hogy a Bebrava-medence lakosai inkább Trencsénbe járnak vásárra, mint Nyitrára. De az ilyen helyzetnek mindig van valami történeti oka is. Ez a medence ugyanis külön vármegye, Bolondóc vármegye volt s főhelye alighanem Bolondóc vagy Beckó-vára volt s mivel Beckót is Trencsén vármegyéhez csatolták, tehát megyéje is vele együtt odacsatlakozott.

A Vág völgye éppen a Kárpátok külső kristályos övezete és homokkő övezete között van. A Kis-Fátra kristályos kövekből, a Magyar-Morva-határhegység homokkőből van s a kettő közt impozáns mészkőszikrek sorakoznak. Rossz emlékű lovagvárak díszítik ezeket, legnagyobb-részt romokban. Ilyen Beckó, Trencsén, Oroszlánkő, Vág-Beszterce, sőt még Csejte és Temetvény vára is. Mennyi szomorú emlék fűződik ezekhez ! Önző és hatalmaskodó uraik valóságos rémei voltak a nyomorult falusi lakoságnak, sokszor hisztérikus és szadisztikus gyönyörűségüket találták az emberkínzásban (Báthory Erzsébet) s nagy védelmi szolgálatot sohasem végeztek.

Turóc vármegye sokkal kisebb, mint Trencsén, de nem lehetett nagyobb, mert a Kis-Fátra és Nagy-Fátra vonulatai közé befoglalva, olyan jól körülhatárolt medence alakult, amely teljesen zárt voltával, szinte önállóságra született. Délről a Nagy-Fátra vonulatához tartozó Zsgyár hegy tömege zárja el Nyitra és Bars vármegyéktől, északon pedig a Kis-Fátrához tartozó, hatalmas Kriván-Fátra fordul eléje. A Vág a Kralováni-szoroson át jut a medencébe s a Sztrezsényi-szoroson hagyja el, tehát csak mintegy bekukkant a vármegyébe. A megye valóságos főfolyója a Turóc. Érdemes megnézni a vármegye jó térképét, hogy milyen példaszerű, tökéletes medence.

Árva vármegye megint a legszebben illeszkedik bele az Árva-folyó medencéjébe. Határai köröskörül vízválasztó vonalak. Csak legdélnyugatibb csücskén nyit szabad utat az Árvának s ez el is hagyja a vármegyét és Kralovánnal ömlik a Vágba. Érdekes a vármegye keleti határa a Neu-

markti- vagy Novitargi-medence felé. Ebben a Dunajec keletkezik. Az Árva es a Dunajec közt itt nincsen vízválasztó magaslat, hanem teljesen lakatlannak mondható, terméketlen lápvidék. Emmiatt ez is kitűnő határ, sőt emmiatt ugrik be országunk eredeti határa itt délre s a Csarni-Dunajecet már hazánkon kívülre rekeszti. Árva vármegyében is megtaláljuk a mészkőszirteket, mert ez is a kristályos kőzetek övezete és a homokkőövezet közt van. Legszebb szirtjén áll a csodás Árva-vára. Nem csoda, hogy annyi mende-monda fűződik hozzá! Ha az ember azt a rémítő vakmerőséggel előugró, legfelső tornyot látja, eszébe jutnak azok az orgiák, amelyeket a vár urai rendeztek, azok az erőszakoskodások, amelyeket ezekben a viharverte, gyakran villámsújtotta, gonosz-falak közt elkövettek. A vágvölgyi várromok nemcsak a dicsőséges múlt szemet gyönyörködtető, festoies emlékei, hanem egyúttal a féktelen kiskirályok jelképe is, akik nem akarták alárendelni magukat a nemzet közös, nagy érdekeinek és nem illeszkedtek be a köz javát szolgáló rendbe. Csoda-e aztán, ha a Károly Róberthez, vagy Mátyás királyhoz hasonló erős és igazságos uralkodók az ilyen főurak hatalmát letörték s akkor a nép lelkesedéssel és fanatikus rajongással csatlakozott a magyar szent koronához. A főurak, Csák, Kőszegvári, Németújvári, Garai, Ciliói stb. azt a nagy szolgálatot tették a magyar nemzetnek, minden rettenetes károkozásukkal szemben is, hogy a magyar nemzet népeit a Szent Korona rajongó hívévé tették, mert tőle vártak s egy-egy nagy uralkodó idején tőle kaptak is igazságot.

Zólyom vármegye határait geográfus nem jelölhette volna ki helyesebben, mint ahogy kialakult. A Garam derékszög alakú kanyarulatának szögletében van Zólyomvára s ez volt az a királyi vár, amelyik körül a vármegye kialakult. Tartalmazza pedig a Garam felső vízvidékét a belefolyó mellékpatakok, különösen a Szalatna vízvidékével. Északi határa az Alacsony-Tátra szinte járhatatlan gerincén, délkeleti határa az Osztrovszki vulkáni tömegének gerincén fut, aztán észak felé átvág a Szepes-Gömöri-Érchegységhez tartozó Vepor és Fabova-Hola tetőire. Csak ezen túl, kis darabon természetellenes a határ, mert a Garam forrásvidékét Gömör vármegyének juttatja, való-

színüleg az ott levő vasbányák tulajdonjogának következményeként. A vármegye legsűrűbben lakott és legmunkásabb vidéke volt Besztercebánya környéke, azért lett később ez a szép bányaváros a vármegye székhelye.

Liptó vármegye megint iskolapéldája a medencék önállóságra való hajlandóságának. A Vág felső medencéje ez. Északon a Liptói-havasok és a Magas-Tátra, délen az Alacsony-Tátra ideális jó határai. Nyugaton a Kralováni-szurdokig tart a vármegye s a Nagy-Fátra legmagasabb tömege szab neki határt. Keleten nem kínálkozik jó, természetes határ, de lehetett volna a Vág és Poprád vízválasztó vonalát azzá tenni. Ez a vonal éppen Csorba vasútállomáson vezet keresztül, az úgynevezett Magaserdőn, de úgy látszik, hogy Csorba község még Liptóhoz kérezkodott. A vízválasztó-hát nem nehezen járható, sőt alig feltűnő, széles hát, azért nem volt benne semmi nehézség, hogy Csorba falu még Liptóhoz csatlakozzék.

Szepes vármegye megint következetesen terjed ki a Szepesi medencére. Néptelen erdőség lehetett itt, amikor királyaink Szepes-várát építették, hogy a Lengyelország felől bejövő utat ellenőrizzék. Ezért eleinte a vármegye csak a Felső-Hernád vidékére terjedt ki, itt volt sűrűbb lakosság. Később a Poprád medencéjébe, az igazi Szepesi medencébe németeket telepítettek, bizonyítva, hogy lakatlan volt s ezek a szorgalmas emberek az erdőket kiirtva, földműveléshez és havasi pásztorkodáshoz fogtak s a juh-tejből készített sajtot a medence természetes gazdasági középpontján hozták piacra. Ezért nevezték a németek ezt a helyet Käse-Marktnak (Kézsmárk), s egyik centruma lett a vármegyének. A másik központ a Hernád völgyében alakult ki, és pedig Szepesvávalja helyett az igazi medencéhez közelebb fekvő Lőcsén, meg a bányászatnak mintegy gazdasági középpontjában, Iglón. Ha ez a vármegye sűrűbb lakosságú lenne, bizonyosan kettészakadt volna.

Kétségtelen, hogy magyarok települtek meg a vármegye területén már az Árpádok idején, még pedig határőrséget szerveztek itt, innen származik az Eőr, Strázsa, Nagyőr nevű községek neve. Ez az őrség sokáig külön szervezet is maradt a vármegye területén belül s mivel kötelességük volt a hadbavonuló királyt 10 lándzsával

kísérni, azért Tíz-lándzsás-szék néven nemesi előjogukat fenntartották a 12. és 13. században is. A szék a Felső-Hernád-medencében volt Káposztafalu táján s központja Bethlenfalu volt. Tőle keletre tiszta, régi magyar nevű falvakat látunk.

A vármegyét különösen Nagy Lajos idejében látjuk felvirágozni. Gótikus épületei ebből a szép időből származnak. Zsigmond király aztán 13 szepesi várost elzálogosított a lengyeleknek, de a városok lakossága magát mindig hozánk tartozónak hirdette. (Igló, Leibic, Durand, Ruszkin, Béla, Ménhárd, Szepesszombat, Sztrázsa, Mateóc, Felka, Poprád, Szepesolaszi és Szepesváralja.) 1772-ben, Lengyelország első felosztásakor csatolták vissza hazánkhoz.

Sáros vármegye területe nagyrészt igen néptelen, letelepülésre kevésbé alkalmas, ezért határainak megállapításakor nem kellett nagyon válogatni. Így aztán a megye keleti határa a Dukla-hágó vidékéről délnyugat felé az Eperjestől délkeletre emelkedő Simonkahegyre meglehetősen természetellenesen fut, mert átvágja a Tapoly és Ondova völgyét. Ennek azonban mégis megvan a teljes igazolása. A vármegye középpontja eredetileg Sáros-vár volt, Eperjestől északnyugatra, a Tárca völgyében, Nagysáros közelében. Ez a vár az itt összefutó völgyek természetes csomópontjának védelmére épült. Csakhogy a völgyek nem éppen itt futnak össze s a völgyeken vezető utak sem itt csomósodnak, hanem valóban Eperjesnél. A nevezetes utak Lengyelországba és Oroszországba vezettek s az Anjouk idejében rendkívül jelentős kereskedelem bonyolódott le rajtuk. Az egyik út a Poprád heves kanj^arulatából vágott át Héthárshoz a Tárca völgyében, a másik a Zborói-hágón keresztül Bártfára, majd innen délre, igen könnyű hágóval a Szekcső-patak völgyén lefelé Eperjesre, a harmadik, az oroszországi út a Dukla-hágón jött be s Felső-vízközön és Girálton át, majd a könnyű Kapi-hágón át jutott Eperjesre. Ennek a három igen nevezetes útnak védelme és fenntartása Eperjes érdeke volt, azért mindhárom egészen a vármegye területen vezet s mindhárom hágó (Dukla-, Zborói- és Héthársi-hágó) a vármegye felügyelete alatt maradt. így érthető a vármegye geográfiai kialakulása. Eperjes mindenesetre kitűnő útcsomópóhely

s mivel valószínűleg az ide érkező áru szállításának módja itt mindig megváltozott, azért az áru itt megállt s a hely vásárhellyé alakult.

Abauj-Torna vármegye újabban egyesített két vármegyéből alakult. Abaujvár a Hernád balpartján van, Göncötől északra. Ezen a tájon nyílik ki az a nevezetes völgyület, amelyen a Sátoraljaújhely és Gönc városokat összekötő, fontos út vezet, Telkibányán keresztül. Nem királyi vár volt, hanem az Aba-nemzetség vára, azért nem alakult mindjárt vármegyévé a környéke, hanem nagyobb területtel együtt volt egy ispán (comes) igazgatása alatt. Ebből vált ki i24(5-ban Abauj vármegye s a vár úgy látszik, a király birtokába jutott.

Határai nagyon természetesek. Keleten az Eperjes-Tokaji vulkán sor vízválasztóján fut a határ, csekély kivétellel, hogy a vármegyéhez tartozó, hajdan nevezetes aranybánya-hely, Telkibánya hozzájáró útja is a vármegye fenntartása alatt maradjon.

Északon a Hernád- és Tárca-völgyén keresztül bajos volna neki természetes határt szabni, de a határ közigazgatás szempontjából racionálisan fut Eperjes és Abaujvár közt éppen középen. Északnyugaton hegygerincen, tehát természetesen vonalon alakult ki a határ, de aztán nagyon bonyolult terület következik. Torna vármegye sokszor megisméltódott különállósága egészen természetes, mert a kis vármegye lakatlan mészkő-planinák (karsztos fennsík) közé besüllyedt, két nagy polje-szerű medencében, a Torna és a Bodva felső medencéjében van. Kelet felé a nagy Kanyapta-medence szintén ilyen besüllyedés, azért válik rajta a Nagy-Ida patak ketté, egyik ága a Bodvába, a másik a Hernádba ömlik. A Tornai-medencék és Kanyapta-medence olyan szorosan összefolynak, hogy alig lehet őket szétválasztani, azért hol egyesült a két vármegye, hol szétvált. Ma már nincs értelme a parányi kis vármegyének külön költséggel szervezkedni.

A vármegye székhelye Abaujvárról Kassára költözött át már az Anjouk idején, mert ez a kitűnő helyen fekvő város a Hernád-Tárca medencének valóságos gazdasági centruma és útcsoport helye. Igen nevezetes kereskedőváros lett és érdekes, hogy a kereskedelem azelőtt mindig

tiszta magyar családok kezében volt. Pedig messze külszörzágokba járt ez a kereskedelem.

Zemplén- és Ung vármegyékről szóltunk, *Bereg vármegye* jellemzésekor ugyanazt kellene elmondanom, amit Ung vármegyéről mondtam, mert valóban tökéletes párja. Eredetileg Borsova-vármegyének nevezték, mert Borsova-várához tartozott. A vár valószínűleg a Borsova-folyó szétágazásai közt, tiszai torkolata közelében, talán a mai Mezővári helyén volt. Csak 1621-ben vette föl a Bereg nevet, talán azért, mert amikor az alföldi Borsóvá vármegyét egyesítették a Bereg-erdővel, nemsokára a mongolok teljesen elpusztították a vármegyét, Borsova-vára eltűnt, s helyette az erdőkben menedéket talált nép rendezte újra a vármegyét, most már Bereg néven. Fővárosa Munkács volt, később az odatelepített százszok után elnevezett Beregszász lett a leggazdagabb város, tehát ide települt a vármegyei hatóság is. Beregszász a Tiszavölgy nyílásának vásárhelye, ezért jelentős.

Máramaros vármegye a honfoglaláskor teljesen lakatlan öserdőség volt. Királyaink népesítették be s IV. László volt az a szerencsétlen, aki a románokat idetelepítette a tatárok ellen való védelem okából. Németeket és magyarokat is telepítettek ide s a románok biztosan elvegyültek volna köztük, ha nem ragaszkodtak volna görögkeleti vallásukhoz. Ebben háborgatták őket, azért a telepések legnagyobb része Nagy Lajos korában újra elhagyta a vármegyét. Határai egészen természetesekek s gyönyörűen foglalják össze a Tisza nagy medencéjét és a belehíío völgyeket. Fővárosa egészen természetesen Máramarossziget.

Ugocsa vármegye éppen úgy kezdett kialakulni, mint Bereg és Ung, de a hegyvidéket nem csatolták hozzá, mert az itt természetszerűleg a Máramarosi medencéhez csatlakozott. Ezért azt mondhatjuk, hogy csak az alföldi rész alakult ki, egész racionális folyamíátárok közt, fővárosa is jó helyen, középpontban fekszik. Csak azt nehéz megérteni, hogy miért nem ez lett a Tiszavölgy nyílásának vásárhelye, hanem Beregszász. Azt hiszem, hogy nagyon el van dugva az Alföld útjai elől.

Szilágy vármegye a legfiatalabb vármegyénk, csak 1876-ban alakult meg. Területe addig nagyon bizony-

talán darabolódott föl. Alapja Kraszna vármegye volt, a Kraszna folyó felső medencéjében fekvő Kraszna-vára körül. A mai vármegye északi része az óriási Szolnok vármegye része volt. Ez a Szolnok vármegye a Tiszától a mai Szolnok-Doboka vármegyéig terjed, de nem volt igazi vármegye, hanem valószínűleg a kőszállítás miatt egységes közigazgatás alá fogott terület. Később szétszakadozott, legnyugatibb része Jásznagykún-Szolnok vármegye része lett, keleti része pedig Külső-, Közép- és Belső-Szolnok vármegyékre tagozódott. Az Erdély és Magyarország közt folyton ide-oda hányódó terület, az úgynevezett Partium csak nehezen alakult ki közigazgatás szempontjából helyesen rendezett vármegyékké. Ennek az összevisszahányódásnak leírása nem tartozik ide, csak a végleges megyéket kell földrajzi szempontból megvilágítanunk.

Kétségtelen, hogy Szilágy kialakítása a községek racionális kívánsága alapján történt. Valóban a Berettyó- és Kraszna-patakok felső völgyei valójában szép medencék s délről a magas, erdős Réz-hegység jól elválasztja a Sebes-Körös egészen másfelé irányuló völgyétől. Ez rendben volna s az ember a megye keleti határát a Meszes-hegység gerincén keresné. Csakhogy ez a hegység széles, lapos, könnyen járható hegység, kényelmesen járható rések vezetnek át a Szamosba ömlő folyócskák völgyeibe, azért a Szamos széles medencéjét, a Zsibói-medencét is, meg a belenyúló Szilágycehi medencét és az Egregy meg Almás patakok medencéit is a megyéhez csatolták, mert a Szamos-medence a vármegyéhez kapcsolt Közép-Szolnok vármegye része volt, az Egregy- meg Almás-patakok medencéi pedig annak a közigazgatás szempontjából csodabogárnak nevezhető területből szakadtak le, amit Doboka vármegyének neveztek. Ez Zilah közelében kezdődött s hosszú, keskeny csík alakjában nyúlt el egészen a Borgói-hágóig, Bukovina és Moldova közös határának sarkáig.

Rendkívül érdekes jelenség, hogy ugyanilyen keskeny, kelet-nyugati irányú szalag volt tőle délre Kolozs vármegye meg ettől délre Torda vármegye, sőt még innen délre Felső- és Alsó-Fehér vármegyék is ugyanezt a furcsa alakot mutatják, különösen, ha még Küküllő vármegyét is ideszámítjuk. Úgy látszik, oktalan hatalmi szóval bontották így

szét a területet ilyen keskeny, kelet-nyugati irányú, sávokra, a Bihar-hegyvidéktől a keleti hegyekig, keresztül az Erdélyi-medence nagyon egyenletes halomvidékén át. De milyen abszurdum is volt, hogy még a múlt század elején is Torda vármegye a Gyalui havasoktól, a Jára-patak forrásvidékétől egészen a bukovinai hármashatárig nyújtózott s a Marosvásárhely körül alakított székely Marosszék majdnem kettévágta derékban.

Ezeket a lehetetlen s történelmileg nehezen nyomonykövethető határokat változtatták meg Erdély későbbi visszacsatolása, tehát a kiegyezés után s ezekből valamivel racionálisabb megyéket szabtak ki.

Doboka vármegye legnyugatibb darabját levágták s Szilágyhoz csatolták, mert hisz Szilágy vármegye kijelölt székhelyéhez Zilahhoz egészen közel volt. Zilah nevét úgy kell kimondani, hogy Zilaj s valószínűleg ugyanaz' a szó, mint Szilágy, de egyiknek sincs semmi köze a latin Silva – erdő szóhoz.

Szolnok-Doboka vármegye sem egészen helyesen jelöltetett ki Belső-Szolnok és Doboka vármegyék részeiből. A Désnél sugarasan összefutó Kis-Szamos, Nagy-Szamos és egyesült Szamos völgyeit észszerű volt összefoglalni, de nem volt helyes idecsatolni a Lápos felső völgyét északon. Ezt inkább a volt Kővár-vidékkel együtt külön vármegyévé kellett volna alakítani.

Kővár vidéke 1876-ig külön közigazgatás alatt állt, de nem nevezték vármegyének. Kővár vára a mai Nagysomkúttól keletre a Lápos kanyarulatával körülfolyt dombon állt a mai Kővárremete falu fölött. Az osztrákok felrobbantották. Ennek hatáskörébe tartozott a Lápos nagy, derékszög alakú kanyarulatának vidéke s nyugaton és délen nagyjából a Szamosig terjedt. Szép, meglehetősen elzárt medencecsoportot foglalt össze s ennek elég jól összeszűkülő kijárata van az Alföld felé, Szatmár vármegye területére. Azért legnagyobb részét Szatmárhoz csatolták, ezért van a vármegyének itt ilyen délre kinyúló, félszigetszerű darabja.

Beszterce-Naszód vármegye a Géza királytól betelepített szászok székéből alakult. Itt volt ugyanis a beszter-

cei szász szék, vagy Nösnerland. A felső Nagy-Szamos és a Beszterce-patak vízvidékén volt s fölterjedt egészen a Radnai-havasok hatalmas gerincére, mert ott kitűnő határ keletkezett Máramarossal szemben. A főhely, Beszterce a rendkívül nagyjelentőségű, a Borgói-hágón átvezető kereskedelmi út osztópontján, mint kitűnő vásárhelyen fekszik, nem csoda, hogy gazdag város volt, amíg a vasutak el nem terelték innen a kereskedelmet. A vármegyéhez csatolták a lehetetlen Doboka vármegye keleti, zezzugos részét is és így elég józan határt kapott a vármegye, különösen azzal, hogy déli határának egy része a Kelemen-havasok vulkánikus gerincén húzódik.

Ez a három vármegye sorakozik az erdélyi hegyvidék északi peremén. Tőlük délre, a medence halomvidékén nehéz racionális határokat kijelölni. Az Erdélyi-medence a Kárpátok és a Biharhegyvidék közt eredetileg mintegy (500 méter magas síkság volt, de a folyók összevagdalták, széles völgyeket ástak bele. Ezek a folyók általában keletről nyugat felé tartanak, vagyis a Kárpátokban erednek s nyugat-délnyugati irányban futnak a medence nyugati határhegyeinek lábához. így fut a Nagy-Szamos, aztán a Maros, a Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő és az Olt. Emmiatt a terület valóban, nagyjából kelet-nyugati irányú sávokra bomlik s lehet, hogy ez adta meg a régi, furcsa vármegyebeosztás alap gondolatát, annál is inkább, mert a Biharhegyvidékben is az Ompolynak, Aranyosnak és Kis-Szamosnak ilyen az iránya. Szerkezetileg teljesen érthető vonalak ezek, mert hisz ilyen irányú vetődésekkel és törésekkel van itt a földkéreg darabokra törve. A Maros, a két Küküllő és az Olt a medencén át pompásan látható vetődések mentén futnak. A folyóktól délre a lejtők lankásak, északon meg meredek.

Ezt a szerkezeti irányvonalat s annak következtében keletkezett, régi irracionális megyebeosztást tünteti föl még Kolozs és Torda-Aranyos vármegyék alakja.

Kolozs vármegye összefoglalja a Kis-Szamos felső völgyeit, a Hideg- és Meleg-Szamos, a Kapus, Nádas és Borsa völgyeit, egészen helyesen. Kifogástalan, hogy a megyéhez tartozik Bánffyhunad vidéke is, a gyönyörű Kalotaszeg

és Kőrösfő területével. Ez a vidék ugyan már a Sebes-Kőrös felső medencéjében van, de még az Erdélyi-medence puha, harmadkori kőzeteiből fölépült dombvidék s egész élete még a medence életének elválaszthatatlan része. A Kőrös-, Kalota- és Sebes-patakok a Csúcsai-szorosnál egyesülnek s szűk szurdokban hagyják el a medencét. A Sebes-Kőrös néptelen és igazi, magas hegyvidéki völgyén hosszú út vezet ki az Alföldre, a különben jelentéktelen Királyhágón keresztül. Ez a hágó csak a Sebes-Kőrös szurdokát, a hajdan járhatatlan Révi-szorost kerüli ki, tehát nem fontos hágó, de annyira megváltozik a kép a hágó innenső és túlsó oldalain, hogy nem csoda, ha nagy jelentőséget, országhatárolást tulajdonítottak neki.

A Sebes-Kőrös felső, Bánffyhunad vidéki medencéje tehát egész joggal tartozik Kolozs vármegyéhez. A kalotaszegiekkel rokon magyarság lakta a felső Almás-völgyet is, tehát ez is még Bánffyhunad vidékéhez vehető s így értelmezhető a megyéhez való tartozása.

De egészen földrajzellenes a megyének hosszú, keleti, keskeny nyúlványa, keresztül a Mezőség észak-déli irányú völgyein! A vármegye majdnem egészen Szászrégenig nyúlik, a várostól 4 kilométerre van a határ! Nehéz is volt ezt a részt közigazgatni, hisz a legszélsőbb rész 80 km-re van a székhelytől s egyetlen, suvadásokkal sokszor tönkretett, különben is rossz út vezetett oda, vasút pedig egyáltalában nem.

Torda-Aranyos vármegye éppen ilyen ügyetlen alakú. A régi, abszurdíozus Torda vármegye nyugati felének és a székely Aranyosszéknek összetételéből származik. Roppant hosszán, keskenyen nyúlik föl az Aranyos völgyére s ebben a tekintetben földrajzilag igazolható. Csak az a különös, hogy Alsó-Fehér vármegye Abrudbánya vidékén elviszi az Aranyos vízterületének éppen legértékesebb darabját, az aranybánya vidéket. Ennek az az oka, hogy az egész Aranyos-völgyet a régi Alsó-Fehér vármegyéből vették el, de bizonyosan ezt a darabot a megye nem engedte. A Mezőségből éppen olyan, de kisebb irracionális darab tartozik hozzá, mint Kolozs vármegyéhez.

Ezt az eljárást, hogy hegyvidéket mezőséggel összecsatoltak, annyiból tartom mégis földrajzilag értelmezhető-

nek, mert éppen úgy, mint az Alföldön, Ung és Bereg esetében láttuk, a hegyvidék önmagában gazdaságilag meg nem állhat, szükséges a vármegye gazdasági életének kifejlesztéséhez ez a rendszer: két különböző termelésű terület összefogni. Vagyis két különböző termelésű terület határán, tehát a vásárvonalon alakulnak ki a vásárhelyek s ezek kétségtelenül alkalmasak a megyei székhely hivatására. Ilyen helyzetben van Dés, Kolozsvár, Torda, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Déva, Nagyszeben, Brassó, északkeleten meg Beszterce: mindig a medence fátlan, szántóföldekkel és legelőkkel borított, mezőgazdaságos területének határán, a hegyek lábánál ott, ahol a hegyekből, vagy a hegyeken keresztül nevezetes út vezet le a halomvidékre.

Az idétlen Torda vármegyének keleti darabjához hozzávették a székely Marosszéket s így alakult ki *Maros-Torda vármegye*.

Alakja meglepően hasonlít Ung vagy Bereg vármegyék alakjához, csak hogy itt az Alföld helyett a Mezőség halomvidéke tartja el a mezőgazdasággal foglalkozó népet. A hegyvidékből ide kinyúló völgyek, a Nyárád és a Görgény völgye természetesen a vízválasztóig, a Görgényi-havasok tetejéig idetartoznak. A Maros völgye azonban már nem tartozhat ide egész végig, mert a Maros egészen különálló medencéből, a Gyergyói-medencéből jön. De a völgy szélesebb, földművelésre alkalmas része idetartozik. A megye székhelye Marosvásárhely, eredetileg Székelyvásárhely a székely, termékeny völgyek összefutásánál egészen indokolt helyen van. Nagyon szépen fekszik a Maros városi terrasán. Ugyanígy fekszik Szászrégen is, a másik gazdasági központ.

Udvarhely vármegye minden tekintetben hasonlít az előbbihez. Alakja majdnem egészen pontosan megtartotta ősi alakját, úgy ahogy mint Udvarhely-szék, székely-szék az Árpádok óta megvolt. Délnyugaton halom vidék, északkeleten fölterjed a Hargita fennsíkjára és vízválasztójára, most nem egészen pontosan, pedig régen ott volt, egészen szigorúan a vízválasztón. Hogy egyes patakok felső völgyfejét miért csatolták át Csík vármegyéhez, ennek alighanem

ugyanaz az oka, amiért keleten az országhatár sem a víz-választón halad.

Ezeknek a vármegyéknek tükörképe *Alsófehér* vármegye. A Maros széles, szépen művelt völgye, hatalmas kiterjedésű városi terraszain típusosan elhelyezkedő, sűrű falusorával elválasztja a hegyvidéket a mezőgazdaságos dombvidéktől. A vármegye az Erdélyi-Érchegységre terjed föl tömördek kisebb, párhuzamos völgy és a nagyobb Ompoly-völgy mentén. Az értékes bányavidéket, Zalatna központtal foglalja össze, azért tartozik hozzá az Aranyosba ömlő Abrud-patak vidéke is. A megyei székhely szerepére ketten versenyeznek, Gyulafehérvár és Nagyenyed. Gyulafehérvár már a rómaiak idejében nevezetes hely volt (Apulum), Szent László ide tette az erdélyi püspökség székhelyét s főváros jellege meg is maradt. De 1658-ban a törökök annyira elpusztították a várost, hogy a megye székhelye a Bethlen-kollégiummal együtt Nagyenyedre költözött s ott is maradt. Kevés vármegyénk szenvedett annyit töröktől és különösen a románoktól, mint Alsófehér.

Itt van helye *Bihar vármegye* leírásának is. Ennek a vármegyének magja Bihar-vára volt, Nagyváradtól északra. Rengeteg terület tartozott hozzá, egészen a Körösfő vidékéig s még Debrecen is ide tartozott. Igazi megyei szervezetet csak az Árpádházi királyok, majd az Anjouk alatt kapott. Főispánja sokáig a váradi püspök volt.

Nagyvárad földrajzi helyzete rendkívül energikus. Az Erdélybe vezető legfontosabb kereskedelmi út alföldi nyilasában a legkitűnőbb vásárhely, nem csoda, hogy hamar túlszárnyalta Bihar vármegye minden más helységét.

Bihar vármegye rendkívül sokat szenvedett a török időkben, majd a Rákóczi-szabadságharcban. A kipusztult ősi magyar lakosság helyébe románok vándoroltak be, különösen a hegyvidékekre. Ide telepítették a hajdúkat is és az 1876. évi törvény kiszakította Bihar vármegye területéből Hajdú vármegyét, Debrecen székhellyel.

Bihar megint olyan vásárvonal menti vármegye, mint Heves, Borsód, Zemplén, Ung, Bereg s az erdélyi, említett vármegyék. Nagyváradból, mint központból körülbelül Sarkadon keresztül húzzunk körvonalat s az majdnem

egészen a vármegye alföldi határán fut. Nagyszerű az utak centrális összefutása is Nagyváradhoz. Sőt ezeknek a sugárszerűen szétfutó utaknak, szekérrel mintegy egynapi járóföld távolságban (30-40 km.) másodrendű csomópontjai vannak: Tenke, Nagyszalonta, Berettyóújfalu, Székelyhid, sőt még a Körös völgyében Élesd is.

A hegyvidékből ide nyílik a Berettyó, Sebes-Körös és Fekete-Körös völgye. Az utóbbinak szép, különálló medencéje, a Belényesi-medence az egyetlen, önállóságra érdemes függeléke de olyan kicsiny és szegény, hogy külön vármegye nem lehet belőle.

Hajdú vármegyét 1876-ban szakították ki Biharból, egész helyesen, mert nagy községei egészen irracionális távolságban vannak Nagyváradtól s Debrecen is, mint kitűnően jellemzett gazdasági központ olyan naggyá fejlődött, hogy egész természetes volt különválása.

Hajdú teljesen alföldi vármegye, de szó sem lehetett a régiebb időkben konszolidálódásáról, mert az óriási Hortobágy-ártér, meg délen a Sárrét nagy részét földművelésre alkalmatlanná tették s még ma is a Hortobágy csak legelőnek jó. Hogy a Hortobágyon régebben fálvak lettek volna, az nem lehetetlen, de bizonyosan csak igen rövid életű, nyomorult kísérletek s bizonyosan árvízgáttal kellett őket körülvenni, mint amilyen például a Bodroghközön ma is Zalkod vagy Kenyézlő. Mert hisz a Tisza a szabályozás előtt a Hortobágyot minden évben okvetlenül elönlötte.

Ugyanilyen, teljesen alföldi vármegye *Békés vármegye*. A békési vár a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásánál királyi vár volt, de a vármegye csak később alakult ki s fővárosa is, a török idők rémületes pusztításai után Gyulára került. A törökök a vármegye lakosságát teljesen kiirtották, úgy hogy Gyula várának visszafoglalása idején, gyakorlati értelemben véve a vármegye tökéletesen lakatlan volt, pedig már a tatárjárás előtt olyan sűrű népessége volt, hogy 1229-ben katonasága 7 századból állt. A XV. század végén, Mátyás király idejében 2 mezővárosa és 71 községe volt! Mit szenvedett ez a magyar nemzet!

De térjünk vissza Erdélybe. Amilyen teljesen alföldi helyzete van Hajdú, Békés, Csanád és Csongrád vármegye-

gyeknek, éppen olyan teljesen mezőségi területen vannak *Kis-Küküllő* és *Nagy-Küküllő* vármegyék. Nagy-Küküllő csak keleti, valójában hozzá nem tartozó szögletével érinti a Persányi-hegységet, benyomulva, csodálatos módon egész az Öltig. A két vármegye határait földrajzilag bajos igazolni. Leghelyesebb volna a kettőt egyesíteni Segesvár fővárossal, de ez nem lehetett főváros, mert külön szász szék volt. Általában érdemes megtekinteni ennek a vidéknek térképét a múlt század elejéről, pl. a Lipszky-féle térképet. Csupa szerteszört kis töredékek, például Segesvártól keletre Héjasfalva és még néhány falu Felső-Fehér vármegyéhez, tehát a mai Hunyad vármegye északi részéhez tartozott.

Hunyad-vármegye megalakulása Déva várának megerősödésével függ össze. A vár igen szép, szabályos andezit-kúpon van. Ez a lávakúp éppen olyan vulkáni mag, mint a visegrádi várhegy. Hatalmas terjedelmű, lankás lejtőjű, a Vesuviohoz hasonló, réteges vulkán volt, de puhább, tormelékközetben gazdagabb részleted lepusztultak s csak a hegy kemény lāvából álló magja maradt meg. Ezen van a vár. Hálával tekinthetünk föl reá mindig, mert a Hora-Kloska-féle vadállati lázadás alkalmával mintegy 000 magyar családot mentett meg. (L. a műmellékleten!) A vármegye kialakulásának kezdeteit homály fedi. Csak a legújabb időket ismerjük. Annyi bizonyos, hogy most négy, egészen különböző medencecsoportból áll. Legdélen van a Petrozsényi- vagy Zsil-medence, hazánk egyik legértékesebb szénmedencéje. A másik a Hátszegi-medence. Magas hegyek közé befoglalt, gyönyörű medence a Retyezát északi lábánál. Elzárkózottságánál fogva a dákok fővárosának, Szarmizegethúzának volt kitűnő rejtekhelye. A harmadik medencecsoport a Maros-völgy. Ennek legszelesebb medencéje a szászvárosi, ez külön szász szék is volt. A Marosba folyik délről a Cserna (ennek „vizen zúg a malom”), ennek medenceszerű tágulatában van Vajdahunyad városka és a nagyszerű Hunyadi-kastély. A negyedik medencecsoport, ami Hunyad-vármegyéhez tartozik, az a Fehér-Körös legfelső völgye Brád és Körösbánya körül. Legnagyobb köztük a Marosvölgy, különösen ha a Sztrigy-medencét és ennek kapcsán a Hátszegi-me-

dencét is összetartozónak vesszük. Ez a kettő együtt jogszerűen alakul külön vármegyévé, de a másik két kis darab önmagában meg nem állhat.

Érdekes, hogy a Marosnak itt is igen széles városi terraszaik vannak, ezeken két sorsdöntő ütközet bonyolódott le. Egyik a Kenyérmező, másik Piski vidéke. Az *előbbin* Báthory István és Kinizsy Pál verték meg döntő győzelemmel a törököket (1479 okt. 13) a másikon Bem József verte meg döntőleg az osztrák Puchner seregét (1849 febr. 9.). Megint a városi terraszon dől el mindkét ütközet!

Szeben vármegye négy száz székéből, a Szebeni, Ujegyházi, Szerdahelyi és Szászsebesi székéből alakult s igazi vásárvonalis vármegye, mert déli része magas hegyvidék, északi fele pedig a halomvidékre terjed ki. A halomvidék völgyei, az Olt, Hortobágy és Szeben-patak völgyei mind összefutnak a Vörös-toronyi-szoroshoz, azért itt gondolná az ember, hogy valahol Boica, vagy Nagytalmács helyén keletkezett a vármegye székhelye. Csakhogy amikor a szászokat ide betelepítették, akkor még a Vöröstoronyi-szoros csak ellenséges betöréseknek volt a kapuja, a kereskedelem minimális lehetett. Azért ezt a bejáratot védeni kellett. Védte is benn a szorosban az előőrsként szereplő Lothar-vár, aztán a Vöröstorony, majd a szorossal szemben, Nagytalmács fölött, a Talmácsi vagy Landskroni-vár. A kereskedőknek nem volt tanácsos ide települni, ők a Szeben-patak mellé, a Nagy-Küküllőbe ömlő Viza-patak és a Szeben-patak közt levő, csodálatosan széles vízválasztó hátság szélére települtek, mert ezt a helyet könnyű volt védelmezni, amellet az az utak is ide futottak össze, amelyek a Vöröstoronyi-szoroshoz igyekeztek. Nevezetes kereskedelmi hely, kitűnő vásár-város keletkezett itt, a hajdan gazdag és hatalmas Nagyszeben. A Romániával megindult vámháború óta lehanyatlott.

Fogaras-vármegye mindig királyi birtok volt, majd kapitányság s csak 1876 óta vármegye. Fogaras város mindig a magyar határőrség feladatait teljesítette. A területen mindig magyarok és szászok laktak, csak a havasokban legeltették juhaikat a román pásztorok. A templomok és kolostorok mind arra vallanak, hogy itt görög-

keleti románok sohasem laktak tömegesen. Különösen szépek a Kerci-apátság romjai, Alsóárpástól nyugatra. A cisztercitaké volt s már 1223-ból való oklevél említi. De más romok, helynevek, okmányok kétségtelenül bizonyítják, hogy a vármegye területe csak a múlt században románosodott el, eredetileg magyar volt.

A vármegye megint a hegységre és a dombvidékre terjed. A dombvidék itt az Olt széles medencéje. Az Olt északi partján az Erdélyi-medencét kitöltő, vízszintes rétegek meredek lejtővel, mintegy lépcsőfokkal elvégződnek a fogarasi lapályon. Ezek a rétegek hajdan felterjedtek a Fogarasi-havasok északi oldalára, de onnan lepusztultak s mivel a hegységből származó törmelék az Oltot mindig tovább északra szorította, a folyó a lepusztuló rétegek lábát mindig újra és újra alámosta. Az így keletkezett meredek réteglépcsőt a morfológiában kuesztának nevezzük. Ilyen például Budapestnél a Tétényi-fennsík meredek lejtője a Budaörsi-medencére. A Kamara-erdő van a meredek lejtőn. Ilyen a fogarasi kueszta is, az Olt északi partján s kitűnő határu szolgál a megye számára!

A vármegye keleti határa a Déli-Kárpátok és a Keleti Kárpátok összekötő hegláncán, a Persányi-hegységen van, pontosan a vízválasztón, csak délkeleten nyúlik át a vármegye Zernest és Töröcsvár vidékére, természetellenesen. De úgy látszik, hogy a Fogarasi várkapitánynak kellett védelmezni a Töröcsvári-hágót.

A legtermészetesebben alakultak ki a Keleti-Kárpátok medencéiben fekvő vármegyék. A Keleti-Kárpátokat éjszaka a Hargita vulkános vonulata kíséri. A hegység főláncá és a Hargita vulkánosora közt három szép medence foglal helyet: a Gyergyói-, Felcsiki- és Alcsiki-medencék. A három együttvéve volt a székely Csiki-szék.

Csik vármegye tehát egészen természetes alakulat a három magas medencében. A Gyergyói medence vizét a Maros, Felesik és Alcsik vizét az Olt vezeti le. Alcsik síksága mintegy 650 m, Felcsiké mintegy 700 m és Gyergyóé mintegy 750 m magasan van a tenger szintje fölött, tehát már földművelésre alig alkalmas, de annál szebb állattenyésztésnek kellett volna bennük kifejlődni. Saj-

nos, a székelyek mindig határőrök voltak, így csak nagyon nehezen fejlődött ki köztük az igazi havasi pásztorodás és nem tudták a románokat kiszorítani.

Méltán fölvethető a kérdés, hogy miért nem ment az ország határa a Gyergyói-havasok vízvázasztóján, hanem tőle meglehetősen messze keletre, azon a helyen futott, ahol a Kárpátok láncolatában éppen a mészköves övezet húzódik.

Ennek a nagyon érdekes és tanulságos dolognak az oka, hogy a folyók a Gyergyói-havasokban erednek ugyan, de ennek az 1500-1700 méter magas hegységnek a teteje igen széles, erdős hátság, köimyen át lehet rajta menni. A kelet felé lefutó folyók azonban a mészköves övezetbe kerülnek s ott járhatatlan, szinte infernális szurdokokban törnek át a hegységet. Ilyen a Tölgyes, Békás, Gyimes, Cuca, Csobányos és Uz-szurdok, sőt még délebbre az Ojtozi-szoros is.

Ezeken a szurdokokon, mint például a Békés-szoros függőleges mészkőfalai közt a közlekedés hajdan teljesen megakadt. A völgyek felső, széles, tágas medencéiben lakó népek semmiképpen sem tudtak érintkezni a szorosokon alul, a moldovai völgyekben lakó népekkel.

Ezért alakult ki itt az ország keleti határa s ezért csatlakozott Csík vármegyéhez a Gyergyói-havasok külső lejtőjéről a gyönyörű Borszék, Tölgyes, Békás és Gyimes vidéke. Milyen nagyszerű helyek ezek s milyen hitványul elhanyagoltuk őket! Mennyi turistaútnak, menedékháznak, üdülőhelynek kellett volna itt lennie, például a gyönyörű Gyilkos-tó környékén!

A vármegye székhelye Alcsík és Felcsík határán, Csíkszereda lett, egész természetesen. Csík vármegyéhez tartozik a Kászoni-medence is, valószínűleg nagy magassága miatt. Ez a medence a Kárpátok szétágazni kezdő homokkőláncai közt van majdnem 800 méter magasságban. A Kászoni-patak délre folyik s a Feketeügy-folyóba ömlik, azért a medence Háromszék vármegyéhez is csatlakozhatott volna, de éppen nagy magassága miatt valószínűleg csíki székelyek telepítették be.

Az Alcsíki-medencéből az Olt folyó a Tusnádi-szoroson keresztül folyik be a Háromszéki- és Barcasági-me-

dencékbe. *) Ez a szoros a Hargita vulkánorának egyik részén át keletkezett. Jobbról, balról vulkáni hegyek, a keleten emelkedő Gsomád-vulkán kráterében van a csodás Szent Anna-tó.

Ezen alul a Kárpátok négy ágra bomlanak. A Persányi-, Baróti-, Bodoki-hegységek szétágaznak, mint az ember ujjai, a negyedik az ország keleti határán húzódik, mint a Kárpátok főlánca. A Persányi-hegység nyugaton átnyúlik egészen a Fogarasi-havasokig s a Király kőben végződik. A Baróti- és a Bodoki-hegységek megszakadnak s helyet adnak a Háromszéki- és Barcasági-medenceknek, tőlük délre azonban újra megjelennek nagyszerű hegyek alakjában. A Baróti-hegység folytatása a Brassói-hegyvidék (Nagykőhavas, Keresztényhavas és Bucsecs), a Bodoki-hegység folytatása pedig a Csukás.

Gyönyörű hegykoszorúval körülvett, csodálatosan szép síkságok kis csoportja ez. Az Olt belekukkant, megkerüli a Baróti-hegység déli végét, aztán az Alsórákosi-szorosban keresztülvágja a Persányi-hegységet s úgy jut bele a Fogarasi-medencébe.

A világhírű szépségű medencecsoport keleti nagyobb fele a Háromszéki-medence. Szép síksága mintegy 550 m magasan van a tenger szintje fölött, tehát zord és már nehezen művelhető, de azért szépen megélnek benne a háromszéki székelyek. A vármegye majdnejm pontosan ugyanazt a területet foglalja el, mint az ősi székely Háromszék széke, csak természetesen hozzácsatolták azt a két nevetséges exklávé, ami a Brassói szász szék és Háromszék közt volt a múlt század elején, t. i. a Bodzaforuló és Bodola vidéke délen és Árapataka vidéke északon. Ezek t. i. Felső-Fehér vármegyéhez tartoztak. Oh!

A vármegye székhelye Sepsiszentgyörgy az Olt és Feketeügy síkságainak egybeolvadása helyén, a vármegye legtermékenyebb vidékén van.

Brassó vármegye foglalja el a medencecsoport másik felét. A medence földművelésre már nagyon alkalmas,

*) *A vidék hegyeinek részletesebb leírását megtalálja az olvasó „A Kárpátoktól az Adriáig” című, rengeteg fényképet tartalmazó könyvemben. (Budapest, 1934. Somló Béla Könyvkiadó kiadása.)*

mert alacsonyabb részei csak 500 m magasak. A hegyekből lejövvő patakok hatalmas törmeléklejtőt terítettek a síkságra, nyugaton a Vidombák, keleten a Tömös. A két törmelékkúp közt van éppen Brassó, gyönyörű kis medencében. Az egész Földön egyike a legszebb fekvésű városoknak s valóban nagyenergiájú helyen fekszik, hisz idefut a Tömösi-hágón átvezető nagyjelentőségű karaván-út, s itt szűnik meg kelet és kezdődik nyugat. Igazán pompás sarokbástyája az európai műveltségnek. Most sajnos, az alacsonyabb kultúrájú kelet benyomult a medencébe, mint a mongolok, vagy törökök idején, de ez az állapot homlok egyenest ellenkezik a földrajzi együttes minden parancsával, tehát nem tartós, csak ne okozzon valami borzalmas katasztrófát!

Így alakultak ki lassankint a vármegyék, nagyjából különösen az Anjou-királyok idején ott, ahol Szent István nem alakította meg. A mai viszonyok közt ismertetem őket, hogy ne kelljen visszatérni reá.

Nagy Lajos uralkodásának fényéről és hatalmáról nem kell írnom, tudja ezt minden iskolás gyermek, hogy ő egyúttal lengyel király is volt, elfoglalta Moldovát, Besszarábiát, Havas-Alföldet, Bolgárországot, Szerbiát és örökölte Boszniát. Elfoglalta a Nápolyi-királyságot is és mindenütt igazságos, lovagias uralkodásával békét és rendet teremtett.

Utána Zsigmond már nem volt olyan lángelméjű uralkodó, sőt túlságos nagy területre terjedvén ki hatalma, nem is uralkodhatott olyan nyugodt bölcsességgel, mint Lajos. Reászallt a cseh, német királyi és római császári korona, tehát minden idejét elvették az ott keletkezett huzavonák. Pedig mindig elsősorban magyar király volt s feleségével, Nagy Lajos király legidősebb leányával legtöbbet hazánkban tartózkodott, tudott magyarul, mert Lajos udvarában nevelkedett. Állandó székhelye Diósgyőr vára volt s innen intézkedett fél Európa ügyeiben; sőt saját kívánságára Nagyváradon temették el, felesége mellé.

Milyen hatalmasnak, nagynak és *műveltnek* kellett lennie akkor Magyarországnak! Ha a német-római császár

Diósgyőrött szeret legjobban s onnan küldi futárait Bizánctól Aachenig, Varsótól Rómáig, akkor bizony itt lehetett a legmagasabb műveltség, a legnagyobb közbiztonság. Kapkodó politikája azonban sokat rontott az ország állapotán, különösen hogy magyar pénzen viselt háborúkat idegen országokban s még a szeptesi városokat is elzalogosította!

Utána nagyot zuhant az ország a tehetségtelen Albert és I. Ulászló alatt. Csak Hunyadi János erős keze menti a menthetőt. A török veszedelem óriási, az elveszett várnai csata után már látszik, hogy a törököt nem lehet Ázsiába visszaszorítani, Európa nem ismeri föl a kereszténység nagy veszedelmét s nem siet egyesült erővel a magyarok segítségére. De még a magyarok sem értenek egyet. Az oligarchák, Ciliéi, Garai, Újlaki, Brankovich csak saját hatalmukat nézik s Hunyadi ellen is küzdenek, nem törődve a török veszedelemmel. Nádorfehérvár védelmét Hunyadi már csak a köznemességgel és Kapisztrán Jánostól összegyűjtött köznéppel hajtja sikeresen végre. A nádorfehérvári diadal megállította a törököket, Európában a lelkiismeretes és aggódó főpapok és urak nagy örömet ünnepelnek s elrendelik az egész keresztény világban a délutáni harangozást. Azt hitték, hogy most már elmúlt a török veszedelem. A főurak megöletik Hunyadi Lászlót, de a köznemesség, a mindig hazafias és mindig tisztességes köznemesség éppen úgy, mint Nádorfehérváron, itt is diadalt arat s megkoronáztatja Mátyást, Hunyadi János ifjabb fiát.

X. FEJEZET

MAGYARORSZÁG MÁTYÁS KIRÁLY IDEJÉBEN

Hunyadi Mátyás minden idők egyik legnagyobb uralkodója. Lángelméje, hatalmas testi ereje, tette mindig kész energiája, igazságszeretete és hazaszeretete messze magasra kiemelik őt kortársai fölé. Ha hasonló energikus és nagyszerű utóda lett volna, bizony egészen más fordulatot vett volna a török-kérdés és vele a világtörténelem. Dehát „meghalt Mátyás király, oda az igazság”.

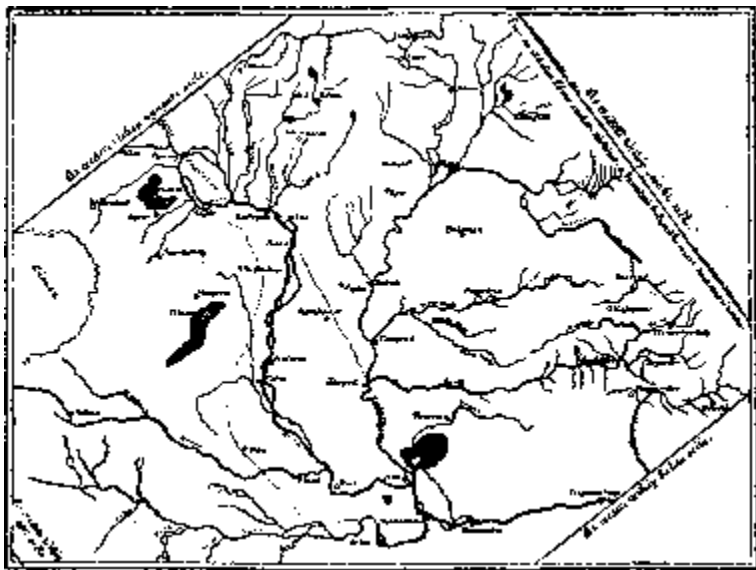
Mátyás 1458-tól 1490-ig volt királyunk, tehát csak éppen hogy meg nem érte Amerika fölfedezését. De már a reneszánsz kezdett kibontakozni az ő uralkodása alatt s átalakul az emberek gondolkozása, művészete, irodalma. Mátyás a legzseniálisabb hadvezér, egyúttal a legműveltebb ember. Nagyszerűen fölépítteti a királyi palotát a budai Várhegyen. Csodájára jártak ennek az építménynek. Lux Kálmán, kitűnő építészünk szép sikerrel rekonstruálta képzeletben a nagy király palotáját, sajnos, hogy nem akadt még művész, aki a palota igazi arcát a Lux-féle pontos, de inkább tudományos kép után meg tudta volna festeni. Mert nagyszerű lehetett ez a palota!

Legértékesebb része volt a könyvtár. Aki ilyen gyönyörű könyveket készíttetett és ilyen mesésen köttette be őket, az nagyon művelt ember lehetett! A pompás kecskebőr, selyem- és bársony kötések világhírűek voltak s nem győzték csodálni. Sajnos, Mátyás halála után a tehetetlen uralkodók elherdálták a könyvtárat, aztán a török idők borzalmaiban a legtöbb végleg elveszett. Jelenleg csak 116 darab ismeretes, nagyrészt szanaszét európai könyvtárakban s csak 25 van magyar könyvtárakban, bár úgy tudom, hogy most egy csomót visszakaptunk a bécsi császári udvari könyvtárból. Külföldön legtöbb – 15 darab – van a modenai Este-könyvtárban.

A könyvtárnokok legnagyobb részét külföldiek voltak. Legérdekesebb köztük Regiomontanus, a nagy német csillagász. Eredetileg Johannes Müllernek hívták, de mint tudós felvette ezt a nevet, mert Königsberg mellett Unfindban született. Ő vezette be az úgynevezett Jákob-botját, ezt a szögmérő-eszközt, amivel a delelő Nap magasságát sokkal pontosabban lehetett megmérni, mint eddig s ezzel a földrajzi fölfedezéseket korszakalkotó módon előmozdította. Ő vezette be az algebrát és a trigonometriát Németországba s a szögfüggvények közül ő hozta be a tangenst. Minthogy hazájában nem becsülték, Mátyás vette maga mellé s így lett belőle korszakalkotó tudós, mert ő indította meg a csillagászat fejlődését a ptolemaioszi tudáson túl.

Mátyás idejében Magyarországot is térképezték. Valószínűleg neki köszönhetjük, hogy Lázár diák szerény ne-

vezete alatt olyan térkép készült hazánkról, amely messze felülmúlta korát tökéletességével. Más vélemény szerint Lázár diák Bakócz Tamás esztergomi érsek rendeletére készítette a térképet 1500 és 1510 körül. De lehetetlen, hogy már előbb nem foglalkoztak volna vele, mert a térkép tökéletességén el kell bámulnunk. A térkép mindenestre sokáig volt kéziratban s csak 1528-ban metszette Tannstetter György, magyarországi, német eredetű fametsző fába s Petrus Apianus, a világhírű nyomdász adta ki Ingolstadtban. Tannstetter persze német nevekkel látta el. Ez a német felírásos térkép terjedt el aztán Európában. A térkép felírása: „*Tabula Hungarie ad quatuor latera per Lazarum quondam Thomae Strigoniensis Cardinalis Secretarium virum expertum congesta, a Georgio Tannstetter Collimitio révisa auctiorque reddita, atque imprimum Jo. Cuspiniano édita stb.... Anno Dni 1528.*”

Lázár diák térképe.

Ezzel a térképpel messze megelőztük az osztrákokat. Nehéz volt nekik ezt elismerni, hisz akkor vette át Ferdinánd a királyságot s hazánkat szerették volna valami

keleti vadonnak feltüntetni. Ezért a később megjelent Lazius-féle térképen a szerző csak így mondja: „Lazaro quondam gentis Hunnicæ”, de azért részletesen átveszi, sőt vetületét meg nem értvén, alaposan el is rontja Lázár diák gyönyörű térképét.

Ezt a térképet mindig erősen kritizálták a hozzá nem értők abból a szempontból, hogy egészen elferdülve látjuk rajta a folyóhálózatot s általában a térkép egész rajzát. De fordítsuk csak el mintegy 45 fokkal az egész térképet s látni fogjuk, hogy sokkal helyesebb az, mint sok, nála jóval későbben megjelent térkép. Mert a valódi északi irány ezen a térképen nem a térképlap felső széle felé mutat, hanem ettől 45 fokra az óramutató járásával ellenkező értelemben. Ez az irány az összefoglaló, nagy, ptolemaioszi térképekről származik, mert azokon a meridiánusok észak felé összefutnak, tehát hazánk területén ferdén mennek át. Nem a helyek hosszúsága és szélessége hibás, hanem az északi irány nincs a papiroson fölfelé, hanem 45 fokkal ferdén. Hogy a mi térképeinken ma észak általában fölfelé, dél meg lefelé van a papiroson, az csak általánosan meggyökerezett, újkori szokás. A kínaiak térképein fenn van dél és lenn észak!

Ez az irányítás Mátyás idejében nem volt olyan kizárólagosan használt s mivel a Ptolemaiosz-féle térképeken hazánk meridiánusai már ferdén húzódtak, tehát Lázár diák is így rajzolta.

De ha helyes irányból tekintjük meg a térképet, el kell bámulnunk a helyességén! Milyen helyesen vannak ábrázolva a főfolyók, mellékfolyók! Az a hiba, hogy a Fehér-Körös összefolyik az Aranyossal meg az Ompolylyal, az nem Lázár diák, hanem a fametsző hibája, mert a térkép többi részén látni, hogy ilyen ügyetlenséget nem követhetett el a zseniális térképész! Ugyanilyen hibát követett el a fametsző azzal, hogy a Vágót és a Poprádot összehúzta. Milyen kár, hogy nincs meg Lázár diák eredeti rajza, hisz ez egyik legnagyobb nemzeti büszkeségünk lenne.

A hegyek ábrázolása természetesen gyarló. Egyforma, egy oldalon árnyékolt kúpok tömege, kisebbek vagy nagyobbak a hegység méretei szerint. Csak a Magas-Tátrát

tüntette föl a rajzoló, csodálatos érzékkel, rendkívül meredek sziklacsoportnak. Még az erdőket is berajzolta ott, ahol azok igen nagy kiterjedésűek. Mohácshoz és Galambóchoz pedig szörnyű ütközetet rajzolt oda a fametsző, hisz a térkép nyomtatásban a mohácsi vész után jelent meg két év múlva!

A Balaton alakja rossz, Tihany sziget. A tavat dúsan körülvette nevekkel. A zalai és somogyi halomvidék ábrázolásával nem boldogult, ott a rajz gyarló, de nem csodálom, mert valóban nehéz áttekinteni ezt a kusza halomvidéket. Stejerszág felé megszűnik minden ábrázolás.

Ennek a pompás térképnek legszebb részletei közé tartozik Erdély. A medence alakja igen jól kitűnik, nagyon jó az Erdélyi-Érchegység elnyúlt alakja, meg a Bihar-hegység zárt tömege. Ezt a hegységet természetesen a Gyalui-havasokkal és a Vlegyászával együtt a térkép Kalotahegységnek nevezi. Ezt a nevet jó volna bevezetni ismét tudományunkba. Sajnos, Gyergyóban megszűnik a rajz. A fametsző ugyanis az ő keretébe való beleillesztés céljából a határok közelében levő folyóhálózatokat kénytelen volt erősen összeszorítani. Így látjuk a Tisza felső folyásán a nagy mellékfolyókat sűrűn egymás mellé szorítva, a Tiszát megrövidítve. így aztán a Szamos sokkal hosszabb lett, mint a Tisza. Ugyanezt az erőszakot alkalmazta az Olt és Maros összeszorításával is.

Sajnos lehetetlen ebben a szűkre szabott munkában a térképet egész terjedelmében közölni, csak vázlatos másolatát láthatjuk a 134. oldalon. Odarajzoltam az eredeti keretet is, meg a helyes keretet is.

Ugyanennek a kornak magas műveltségét bizonyítja Honterus János brassói tudós föllépése is. 1498-ban született Brassóban s gazdag brassói tímárnak volt a fia. Ifjúságáról keveset tudunk, csak annyit, hogy Bécsben is, meg Krakóban is tanult, hisz akkor már a török javában pusztította hazánkat s 1541-ben Budát is megszállta. Honterus több kisebb könyve után végre 1542-ben Brassóban kiadta saját nyomdájában, Pesti Gábor barátjával együtt dolgozva, a nevezetes *Rudimenta Cosmographica* című művét. Ez a kis 8° könyv a Föld térképeit adja, verses földrajzi leírással. Erről a műről mondja Nordens-

kjöld Periplus című, hatalmas művében, a 158. oldalon: „Holder's Rudimentci Cosmographica with its metrical text is interesting as the first modern, not Ptolemaic, collection of printed maps.” Magyarul: Honterus Rudimenta Cosmographica-ja verses szövegével azért érdekes, mert ez az első, modern, nem ptolemaioszi térképeknek nyomtatott gyűjteménye. Milyen magasan álltunk akkor műveltség dolgában! Mátyás király korának fényes műveltsége Erdélyben sokkal jobban megmaradhatott, hisz független volt töröktől és osztráktól egyaránt! Honterus nyomdája dúsan termelte a könyveket, természetesen túlnyomóan latin nyelven. Fáradhatatlanul dolgozott Pesti Gáspár barátjával együtt a humanisztikus műveltség terjesztésén, de különösen a könyvek elterjesztésén, mert hisz akkor még nagyon drágák voltak.

1542-ben Brassóban megjelent főművéhez 16 térképet mellékel, mind sajátkezűleg metszették fába. Ezek igeit nevezetes, haladást jelentenek a térképrajzolás történetében, ezért a mű rendkívüli módon elterjedt egész Európában s még számos kiadást ért. Honterus halála (1549) után a könyv kiadó joga Froschauer zürichi nyomdászra szállt, ott is megjelent néhányszor, az utolsó kiadások 1596-97-ből valók. Sajnos, ugyanazokról az elkopott tőkéről nyomták le s már nagyon rosszak. Hogy nem élhettek tovább, annak az volt a főoka, hogy a fölfedezések története olyan rohamosan haladt előre, hogy a térképek nagyrésze már elavult. De így is 60 évig voltak használatban. (Lásd a műmellékletet!)

Kiadta ezenkívül Erdély gyönyörű térképét is, még 1532-ben Basselben s Nagyszeben város tanácsának ajánlotta, valószínűleg a várostól kapott a kiadáshoz támogatást. Az egész világirodalom legeslegeső nyomtatásban megjelent részletképei közé tartozik! Térképének alapja mindenesetre a Lázár diák-féle térkép volt, mert még a tájékozása is pontosan ugyanaz, de sokkal nagyobb méretű. Még pedig Honterus az anyagot nem a Tanstetter-féle nyomtatványról, hanem az eredeti rajzról vette, mert a fametsző hibái nincsenek benne. Ezt a térképet is úgy el kell fordítanunk 45 fokkal, mint a Lázár diákét. A bástyadiszes Brassó a Cenk alatt valóságos kis minia-

túra. Odairta alája zászlós szalagban J. H. C. (Johannes Honterus Coronensis) jelzést, hisz ez a kedves szülővárosa! Latinul ugyanis Brassót Coroná-nak (Kronstadt) nevezték. A térkép kitűnően tünteti föl Erdély medencejelleget s ezzel felülmúlta még a múlt század 70-es éveiben írt tankönyveinket is, mert ezek még hegyláncokat pmgálnak és írnak le a medencében (Marosmenti, Küküllőmenti, Oltmenti hegységek! Még a jelen század elején is, a kolozsvári Egyetemen is – horribile dictu! – így tanították!).

Lázár diák és Honterus térképei éles fényt vetnek a kor magas műveltségére, tudására. Ugyanaz az érzés fog el, mint amikor valamelyik Corvinát megcsodáljuk, vagy amikor megtudjuk, hogy Regiomontanus Mátyás király könyvtárnoka volt.

Ugyanilyen pillanat fényt vet műveltségükre *Ajtósi-Dürer Albert* festő szereplése. A család, újabb megállapítások szerint régi magyar nemes család, birtoka is volt Ajtós faluban, Nagyvárad mellett. A család elszegényedhetett, azért Albert ötvösnek készült s a nagyvárad-i ötvösök műhelyében tanult. 1471 május 21-én született s 1528 április 6-án halt meg Nürnbergben. A család címere: két-felé kitárt ajtó, hármassal halmon, fölötté szerezsen fej és törzs, kezek nélkül, hegyes süveggel, kétségtelenül tanúsítja, hogy valamilyen, a török ellen való küzdelemben, talán valami várajtó védelmében tüntette ki magát Albert öse, hogy nemességet kapott. Már atyja is megfordult Nürnbergben, talán ötvösséget tanulni, azért a felserdült fiút is Nürnbergbe küldte. Itt aztán átvádolt a festészetre, rajzolásra, fa- és rézmetszésre. Németország legnagyobb és legtartósabb hatású festő- és rajzművésze lett. Pompás képei valóban örökbecsű műremekek.

De csodálkozhatunk-e rajta, ha ilyen magasrangú művész került ki hazánkból, hisz itt az ötvösmesterség valóságos művészetté fejlődött. Az ötvösök céhe a művészcéhek közé tartozott s meg is érdemelte a nevet. Mi magyarok egészen eredeti, különös ötvösművészetet hoztunk magunkkal őshazánkból. Ez már honfoglaláskori leleteinken is feltűnik. A mi ékszereinken és díszítéseinken a virág-motívum annyira túlnyomó a nyugati levél-, állat- és geometriai motívumokkal szemben, hogy élesen meg-

különbözteti Európa más népeinek ötvösművészetétől. Később bizanciumi hatás éri, keleti eredetű a gránát-rekeszes ötvösség is. A díszítendő felületre kis, merőlegesen állított arany szalagocskával rekeszekre bontják a felületet s minden rekeszbe egy-egy csiszolt gránát-szemet helyeznek. Ezt a módszert különösen a gótok hozták Európába, gyönyörű példányai láthatók a szilágysomlyói kincsben, hisz ezt is vándorló gótok hagyták ott.

Később a „filigrán” (filum = szál, granum = mag) díszítés terjed el. A díszítendő felületre kis gömböcskék sorozatából álló szálakat forrasztanak s ezekkel rajzolják ki a díszítményeket. Ezekből fejlődött ki az Anjou- királyok idejében az egészen magyar találmányú sodrony-zománc. A díszítendő felületet sodrott, finom dróttal osztják mezőkre s ezekbe helyezik a zománcot. Legremekebb ilyen ereklyénk az esztergomi székesegyház kincstárában Suky Benedek kelyhe a XV. századból. Tiszta magyar munka s pompás, ragyogó tanuja annak a magas kultúrának, amely akkor hazánkban vetekedett a nyugati országokéval. Ilyen remekmű az a két csodálatos szepeségi kehely is, amelyet a műméliékleten mutatunk be.

Az ötvösség rendkívüli módon kifejlődött akkor hazánkban. Világhírű remekek: oltári szentségek (ürrmutatók), kelyhek, pástorbotok- boglárok, kancsók stb. készülnek olyan remekbe, hogy külföldön is nagyon keresik őket, sőt ötvöseink is szétszélednek s külföldön telepednek meg. A békésmegyei Gyuláról származott Kölnbe Miklós mester (Niklas de Unger) s ennek egyik rokona volt Ajtósi, a későbbi Dürer Albrecht. A moszkvai fejedelem 1488-ban Mátyás királytól kért „mestereket, akik értenek az ércmunkához, az arany- és ezüstművességhez és az ércnek a földtől való elválasztásához”... „ezüstműveseket, akik tudnak jó ezüstedényeket készíteni.”

Bonfmius leírja Mátyás király gazdag lakomáit s Ötvösműveinek mesés fényét és pompáját. A királyi udvarnál megfordult idegen követek jelentései is mesés dolgokat jelentenek. Bakócz Tamás primás hagvatékában mintegy 300 mázsa ezüstedényt láttak (körülbelül tizenöt-ezer kilogramm a mi mértékünkben).

Ötvös-céhek működtek mindenütt az országban, a 14. és 15. században Kolozsvárt, Kassán, Brassóban, Besztercebányán, Komáromban, Trencsénben, Pozsegán, Pestén, Debrecenben stb. Különösen a kolozsvári, kassai és brassói céhek emelkednek ki műremekeikkel. Később is fennmaradt, még a török idők szörnyűségeiben is, a megmaradt területeken ez a művészet és tudás, hisz a 17 században Hann Sebestyén lőcsei származású, nagyszebeni ötvös világhírű fedeles kupákat készített, de már nem annyira eredeti, nincs meg benne a magyar ötvösök önálló zsenialitása és invenció-képessége, hanem inkább már külföldi rajzok után másol. Sokkal önállóbb volt a kassai Debreczeni András mester, II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari pecsétmetszője, meg a kassai származású Szilassy János lőcsei ötvösmester, mindkettő a XVII. század végén.

Az ötvösség kifejlődése, alkotásainak remek volta a nagy kor, a nagyra hivatott nemzet génuszának szabad kibontakozását jellemzi. De hisz minden iparunk, amihez volt nyersanyagunk, ilyen csodálatos, magas fejlődést mutat.

A könyvnyomtatás terén sem maradtunk el, sőt a Budán 1472-ben felállított nyomdával a legtöbb európai országot megelőztük. Karai László budai prépost áldozatkészségéből telepedett át Rómából Budára Hess András könyvnyomdász. A nyomda legelső terméke volt valószínűleg a Basili de legendis poetis című munka, de nincsen rajta évszám. 1473-ban jelent meg a 134 oldalra terjedő Budai krónika (Chronica Hungarorum) latin betűkkel! Sajnos, a nyomda ezután valószínűleg valami elemi csapás következtében megszűnik. Fametszők, rézmetszők valószínűleg dolgoztak már hazánkban, mert találtak már 1518-ból való rézmetszetet, Atzél mester művét. A nyomdai ipar állandóan Brassóban lép föl először, Honterus keze alatt 1534-ben, 1536-ban pedig már a dunántúli Sárvár mellett levő Újszigeten is dolgozik Nádasdi Tamás nyomdája, Sylvester János, majd Abádi Benedek vezetésével. Mindezek az adatok kétségtelenül bizonyítják, hogy Nyugat-Európa minden szellemi mozgalmából kivettük a részünket, pedig nekünk sokkal nehezebb sorsunk volt, mint

a nyugatiaknak, mert nekünk egyik kezünkben mindig ott kellett lennie a kardnak.

Mátyás királyunk lángelméjét és magas etikai, lelki műveltségét bizonyítja az, hogy külföldi hódításai éppen nem tették őt ellenszenvessé a meghódított városok és népek közt.

Bécs valósággal szívesen látta uralkodóját s a nép ajkán mind kiváló, igazságos és jóakaró uralkodó emléke maradt meg. A schönbrunni erdőben ő fedezte föl a forrást vadászgatás közben s fölismerve a hely kitűnő kilátóhely jellegét, ő vetette meg alapját a gyönyörű schönbrunni kastélynak.

Breslauban mint szabadítót ünnepelték, mert Sziléziait felszabadította a mindig, mindent irgalmatlanul kizsákmányoló csehek uralma alól s Szilézia egyik fénykorát alapította meg. A breslauer városháza minden termékének menesztésén, közepén, ott díszleg Mátyás király címere s a nép nem hogy ellenszenvvel, hanem ellenkezőleg, a legnagyobb elismerés és rokonszenv hangján beszél a nagy királyról és alkotásairól. Csodálatos, pihenést alig ismerő tevékenysége még ide, Sziléziára is kiterjedt, utakat, hidakat, várkastélyokat hozatott rendbe, építetett nagyobbra stb.

Az Alföldet a falvaknak sűrűn elszórt százai borították, a Dunántúlra sűrű népesség, szépen fejlődő, gazdag városok, a Felvidéken dúsan jövedelmező bányászat, Erdélyben jólét, műveltség, békesség fejlődik ki. Az Anjouk kezdték a városokat arra utasítani, hogy bástyákkal vegyék körül a városokat. Mátyás idejében ez a városi bástyaépítés még jobban kifejlődik, sőt Erdélyben, a legveszélyeztetettebb országrészben minden falu védekezésre rendezkedett be.

A kisebb helyiségeket ugyanis nem vették körül falakkal, hanem csak a templomot építették védhetően s a templomot vették körül erődítményekkel. Veszedelem idején a nép ide menekült s ide mentette értékes holmiját, gabonáját, ruhaneműjét stb. Evégből raktárhelyiségek voltak a bástyák mögött, tűzmentesen és úgy, hogy a falak védelmét ne akadályozzák. Nem a nagy hadseregek ellen, hanem a portyázó, rekviráló csapatok ellen kellett így épi-

teni. Sok embert, sok vagyont mentettek meg ezek a kis templomerődök! (Jó típus a mellékleten közölt erkedi templomerőd.)

Ha ezeknek mindegyikét csak egyetlen modern gépfegyverrel föl lehetett volna szerelni, milyen másként végződött volna a törökök pusztító előrenyomulása!

De nem lett volna erre sem szükség, ha Mátyás után aravaló király következett volna. De sajnos, nem így történt.

Szörnyű, szomorú, szívet elszorító pártoskodás, önzés után megjött az özönvíz, bekövetkezett Mohács!

XI. FEJEZET.

A TÖRÖK IDŐK KÖVETKEZMÉNYEI

Különös dolog, hogy minden végzetes, nagy ütközetünk folyami terraszon történt.

A folyókat szigorúan osztályozni lehet aszerint, hogy a folyók munkaképessége elegendő-e a folyóba jutott hordalék tovaszállítására? Ha a folyók munkaképessége nagyobb, mint a beléjük jutó törmelék elszállításához szükséges munka, akkor azt mondjuk, hogy a folyó *felsőszakasz-jellegű*. Ez annyit tesz, hogy a folyó nemcsak, hogy el tudja szállítani hordalékát, hanem fölös munkaképességével mind mélyebbre és mélyebbre ássa medrét. Ezzel pedig valósággal völgyét mélyíti. Az ilyen folyóknak mindig meredek oldalú, szűk völgye van, az útnak alig van helye a folyó mellett.

Ha a folyó munkaképessége csak éppen arra elegendő, hogy a törmelékét tovább szállítsa, de fölös munkaképessége nem marad, akkor azt mondjuk, hogy a folyó *középszakasz-jellegű*. Az ilyen folyót mindjárt fölismerjük a térképen, mert kanyarog. Úgy kanyarog, mint a Tisza. Az ilyen folyó magamagát szabályozta be, t. i. oldalról máinem kap több törmeléket, tehát a hegyvidékből hozott törmelékből csak annyit visz magával, amennyit elbír.

Ha végül a folyó munkaképessége annyira meggyengül, hogy a magával hozott törmeléket többé nem tudja tovább szállítani, akkor a törmelék lerakodik zátonyok, szigetek alakjában, a folyó szétágazik köztük. Ezt a jel-

leget *alsószakasz-jellegnek* nevezzük. Ilyen pl. a Duna Pozsony és Komárom közt, sőt kismértékben még Budapestnél is.

Az ilyen folyó mindig feltölti saját medrét a környezete fölé, tehát magasabban folyik mint környezete, a síkságon. Azért ki-kiszakad belőle egy-egy fattyúág s messze elkalandozik a folyótól. Ilyen fattyúág például a Kis-Duna. Ez Pozsony alatt szakad ki a Dunából s csak Komáromnál tér vissza.

A fattyúág mindig középszakasz-jellegű, mert medre sekélyebb, mint a főág medre, tehát a főág medrének mélyén mozgó törmelék javarésze nem juthat a fattyúágba. viszont a fattyúág mindaddig mélyíti medrét, amíg nem jut bele elegendő hordalék. így tehát magamagát szabályozza be s ezért középszakasz jellegű lesz és persze kanyarog.

Mindezt el kell mondanom, mert hisz hazánk területének modern megművelése szempontjából véghetetlenül fontos. Összefügg a szabályozás, árvízmentesítés és az öntözés kérdésével, sőt azokat csak az itt elmondottakat tudva leszünk képesek helyesen megítélni.

No már most a folyó munkaképessége természetesen a vízmennyiségtől, meg a folyó sebességétől függ elsősorban, de igen nagy mértékben függ attól is, hogy milyen gyorsan és évenként hányszor szokott a folyó megáradni. A folyó ugyanis áradásakor szokott legerősebben dolgozni, mert ilyenkor nő' a sebessége, tehát mindig új és új, eddig mozdatlan hordalékot tud felragadni.

A folyó munkaképessége tehát megváltozhatik akár vízmennyiségének, akár sebességének, akár vízjárásának megváltozása következtében. Ennek a változásnak oka lehet az éghajlat megváltozása vagy a hegyek emelkedése.

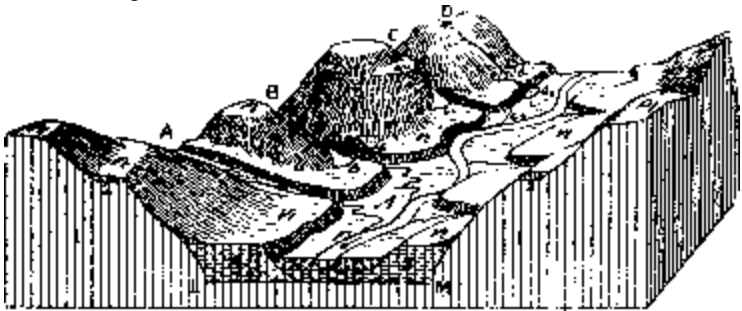
Ezt a kérdést fejtegetni most nem tartozik ide. Csak azt kell megvizsgálnunk, hogy a folyó szakaszjellegének megváltozása miféle következményekkel jár.

Tegyük föl, hogy a folyó felsőszakaszjellegű volt hosszú ideig, tehát mély, szűk völgyet vágott. Munkaképessége azonban valami ok miatt megcsökkent s középszakasz jellegű lett. Elkezd kanyarogni s a völgyoldalakat alámossa, hol itt, hol amott, mindaddig, amíg széles völgy-síkot nem készít magának s ezen aztán kényelmesen ka-

nyaroghat. Ilyen például a Szamos Kolozsvárnál. Nagyszerű kanyarulatai vannak, akárcsak a Tiszának vagy a Kőrösnek. A Maros is így kanyarog széles völgyében.

De most tegyük föl, hogy a folyó megint felsőszakasz jellegű lesz, például ammiatt, hogy a hegyvidék megemelkedett s a folyó esése megnövekedett. Akkor megint belevágódik a széles völgy fenékbe s új völgyet vág a régibe. Eleinte a folyó árvizei még előntik a régi völgyfeneket, de lassankint a folyó olyan mély völgyet vág a régibe, hogy az árvizek sem érik el ezt a régi völgyfeneket. A folyó aztán megint megcsendesül, új völgyét is kiszélesíti kanyarulataival, elpusztítja a régi völgyfenék maradványainak nagy részét, de sok meg is marad a régi völgyfenékből.

A régi völgyfenék ilyen maradványait nevezzük *terraszoknak*. Mellékelt rajzunk mutat ilyen terraszokat. Ezek árvízmentes, szép, száraz síkságok, kitűnő helyek falvak és városok építésére.

4 magyarországi folyóvölgyek rendes formái. A) a mai (alluviális) völgyfenék, rajta fut az F) folyó Vt.) városi terraszok, rendszeresen egészen kavicsból, mert a folyó hajdan az L-M legmélyebb szinten folyt, aztán alsószakasz jellegű lett, feltöltötte a völgyét a városi terraszok szintjéig s ebbe a kavicsfelszínbe vágódott bele újra. Ft.) fellegvári terraszok, Pl.) pliocénkori felszín, A, B, C, D mellékvölgyek b, c, d, törmelékkúpok, i.) a hegységet felépítő kőzetek, 2.) a fellegvári terraszokon fekvő folyami kavics, 3.) Régibb pleisztocénkori kavics, 4.) jelenkori kavics.

Hazai folyóink fejlődéstörténetében ez a szakaszjellegváltozás kétszer történt meg. Két terraszrendszerünk maradt tehát. A régibb, a magasabb mintegy 50-60 méter magasan van a folyó fölött s mivel ezen szoktak épülni a

fellegvárok, kastélyok, kolostorok, azért – a kolozsvári Fellegvár neve után – fellegvári terraszoknak nevezzük.

A második terrasz-rendszer sokkal nagyobb kiterjedésű. Mintegy 10-20 méter magasan van a folyók mai árterülete fölött, azért nagyon alkalmas településekre. Az árteren lenni soha sincs biztonságban az ember, de idefenn meg nincs messze a folyótól s ez fontos, mert a folyóra, meg a folyómenti rétekre mindig szüksége van minden telepnek. Mivel minden völgyi városunk ezen a terraszon van, azért nevezzük *városi terrasz*nak. Városi terraszon van Szentgottárd, Körmend, Vasvár, Sopron, Kőszeg, Trencsén város (nem a vár!), Ipolyság, Balassagyarmat, Zólyom, Besztercebánya, Liptószentmiklós, Rózsashegy, Eperjes, Kassa, Miskolc, Marosvásárhely, Kolozsvár, Szamosújvár, Dés, Nagyenyed, Torda, Gyulafehérvár, Segesvár, Alsóváros, Fogaras stb. stb.

Budapest mindkét terraszra és az alluviális árterre is kiterjed. A Belváros északi fele, az Erzsébet-tér körül terrasz-szigeten áll, mert ezt a darabot a Duna hajdani fattyúága, amelyik a Nagykörút mentén volt, a terraszok többi részétől elvágta. A Városliget, Köztemető és a Ludoviceum van az igazi terrasz peremén, azért itt volt a 38-as árvíz határa.

A fellegvári terrasz szigetszerű maradványa a Vár lapos teteje, Kőbánya felszíne, meg a Kiscelli-kastély párkány-síkja Óbuda fölött.

A városi terraszok egyúttal az ütközetek helyei is. A Duna városi terraszán van Wagram, Napóleon véres győzelmének színhelye. A Morva városi terraszán van Stillfried és Dürnkrot, Kún László fényes győzelmének örök emlékezetességű színhelye. Miriszló és Kenyérmező a Maros városi terraszain, Keresztesmező az Aranyosén, a Muhi-pusztá a Sajónyilás terraszain van.

A Duna városi terraszán fekszik a mohácsi csatatér. A terrasz-maradvány itt mintegy 8-10 m. magas, a Duna karéjosan alámosta., úgy hogy meredek peremmel esik le a terrasz a mocsaras árterre. A Duna itt középszakas-zjellegű, tehát kanyarog, egyes kanyarulatai a terraszokat karéjos alámosásokkal szűkítették össze. Különösen két ilyen nagy karéj szembetűnő, az egyik Mohácstól délre, Mohács

és Kölked közt van, a másik innen délre Kölked és Dályok közt. Kölked egészen csodálatos, hosszú félsziget végén van, igazán roppant érdekes helyzetben.

Tompább, szélesebb félszigeten van Mohács. Tőle északra is van egy ilyen nagy, karéjos alámosás, most a fő Dunaág folyik a terraszb lábánál. Az előbbi karéjokban nem jár most a Duna, csak morotvái vannak bennük. A kanyargós folyónak ugyanis az a szokása, hogy kanyarulatait bizonyos idő múlva leveti s az ilyen levetett kanyarulatot nevezzük morotvának. Ezek ingoványos, mocsaras, ívalakú tavak, vagy csak mocsarak szoktak lenni, később egészen feltöltődnek s művelés alá foghatók.

A mohácsi terraszb észak felé összeszűkül s a Csele-patak mély bevágódásán túl egészen megszűnik. A Duna közvetlenül a mintegy 170-200 méter magas hegyek lábánál folyik. Ha tehát a török hadsereg dél felől jöve, vissza tudja szorítani a magyar hadsereget, akkor ez észak felé mind keskenyebb térre jut s mind jobban összetorlódik, mert nyugatról a meredek lejtőjű hegyek, keletről a Duna morotvainak ingoványai, vagy a Duna maga határolja a meredek peremű terraszt. Ezért a lehető legrosszabbul kiválasztott hadszíntér volt s még nagyobb hadvezéri képességekkel megáldott vezér sem vehette volna föl itt a harcot a győzelem reményében. A terraszt nyugatról határoló, mintegy 125 méter abszolút magasságú, tehát a terraszb szintje fölé csak mintegy 30 méterrel emelkedő fennsíkról, a Dunántúl eredeti felszínének idelejtő darabjáról kellett volna operálni s a törököt törbe csalni. A hajdani dicső, magyar hadvezérek bizonyosan így tettek volna.

Pont ugyanez a hiba volt a Muhi-pusztá kiválasztásakor is. Ott is hátrálás esetén a Sajó és Tisza ingoványiba szorultak bele.

Megtörtént tehát a végzetes katasztrófa. A szerencsétlen Lajos király a terraszbba mintegy 5 méter mélyen, meredek falu völgyecskével bevágódó Csele-patak árkából nem tudott kikapaszkodni „érchímzetű terhe alatt” s bizony ott veszett Magyarország nagyságával és dicsőségével együtt.

Nem jó ezeket a lapokat forgatni, mert elkeseredik az

ember, hogy milyen szerencsétlenek voltunk arra való vezér nélkül, összetartás nélkül s a fanatikus, minden racionális ok nélkül hódító törökkel szemben. Miért kellett neki ezt a gyönyörű országot olyan gyalázatosan elpusztítani? Miért?

De megtörtént. Az ország legnagyobb része siralmasan elpusztult s a műveltség és jólét tökéletesen lehangzott.

A legnagyobb török hódoltság területén teljesen tönkrement minden. A falvakat fölégették, lakosságuk elmeneült, a városok legnagyobb része, különösen a Bácskában és Temesközben teljesen megsemmisült. Temesvár helyén romhalmaz maradt, Békés vármegyében egy lélek sem maradt meg, Torontál vármegye úgyszólván néptelen pusztasággá változott, mindent fölvert a gaz, a vályogból épült házak, a leégett szalmatetők pernyéje alatt teljesen szétáztak, helyüket nem lehet megtalálni. A templomokból, várakból, kolostorokból maradt még néhány fal, torony, vagy ásitó dűledék, de csak hogy annál szomorúbbá tegye a látványt, mert mintegy segíti elképzelni, hogy milyen szép világ lehetett itt!

Néhány városban a török létesített valamiféle közigazgatást, mint Pécsset, Kecskeméten vagy Szegeden s az ilyen helyek valahogyan jobban megmaradtak, de persze a templomokat istállónak használták, a várakat lerombolták s a közműveket teljesen elhanyagolták.

Éppen a keresztény vallás és művészet gyűlölete miatt különösen műemlékeink pusztultak el. Elsősorban Buda várában tönkrement a tündérszép királyi palota. Utolsó maradványai a vár visszavételekor semmisültek meg. Elpusztult a gyönyörű esztergomi királyi palota is, az Árpád-házi királyok legszebb, legművészibb építményei. Nemcsak a török pusztította, hanem a vár védelme miatt a palota maradványainak nagy részét is le kellett hordani, hogy a vár felszínét elegyengessék.

Nem is lehet ma már megmondani, hogy hány kastély, vár és templom esett áldozatul az oktalan pusztításnak. Legnagyobb kár volt a székesfehérvári koronázó templom elpusztítása. Minden jel arra mutat, hogy olyan négytornyú, nagy katedrális volt, mint a pécsi, de talán még szebb,

még nagyobb. S bizonyosan paloták, kolostorok és más templomok is voltak körülé. Ez is mind romhalmazzá vált.

Az Alföldön elpusztult templomoknak és kolostoroknak se szeri se száma. Itt-ott látunk egy-egy tornyot, vagy épületrészt összeomolva, de mégis kiáltó jajszó gyanánt az alföld néptelen síkságán. Megmaradtak, mert a török pusztítás idején a 16. és 17. században már 4-500 évesek voltak, tehát az a malter, amivel az épületek köveit és tégláit összeragasztották, már akkor mészkővé váltak s keményebb lett a malter, mint a téglá. A malterben levő oltott mész, ugyanis a levegőn igen lassan, szénsav felvételével kemény mészkővé alakul át. Ezért olyan nehéz mindig lebontani a régi épületeket.

Műemlékeink tragikus sorsát betetőzte az osztrákok vandalizmusa. A nemzeti ellenállás, a Rákóczi-szabadságharc leveretése után az osztrákok a magyaroktól való félelmükben s magyargyűlöletükben lerombolták azt is, amit a török meghagyott. Levegőbe röpítették legszebb várkastélyainkat, mentsvárainkat, a török ellen olyan kitűnő szolgálásokat tett sztratégiai várainkat. Néhány osztrák eredetű főúr kapta meg a szabadsághősök uradalmainak java részét s ezek közül egyik-másik volt olyan jó ízlésű, hogy megmentette a régi szép épületet. Sárospatak vára is így maradt meg részben, csak egyik saroktornyát robbantották föl. A császárhoz húzó, labancérezelmű főuraknak is megmaradt néhány várkastélya, különösen az ország nyugati szélén (Fraknó, Szalónak, Borostyánkő stb.). Annál szomorúbban festenek a dunántúli gyönyörű bazalt hegyeken búslakodó romok: Csobánc, Tátika, Somló, Rezi, Sümeg stb. (a két utóbbi dolomitsziklán, illetőleg mészkősziklán áll).

Persze! Meg kellett fojtani ennek a szerencsétlen nemzetnek nem csak ellentállóképességét, hanem történelmi nagyságának is minden emlékét, hogy annál könnyebb legyen gyarmati sorba kényszeríteni. A töröködülés szörnyű vérvesztését nagynehezen kiheverve, bámulatos erőfeszítéssel újra dolgoztunk, verejtékeztünk s munkánk hasznát az abszolutizmus alatt megint az elnyomók vágták zsebre.

A műemlékek pusztulásánál sokkal nagyobb vesztesé-

get jelentett nemzetünkre a magyarság kétségbeejtő megfogyatkozása, a művelt földek pusztulása és a marhaállomány legnagyobb részének megsemmisülése. Ott maradtak a legjobb földek parlagon, elpusztultak még a hozzá járó utak is, a legelőkön csak a szöcske és a tücsök legelészett, néha meg a sáskák felhőnyi tömege szaporodott el a parlag földeken s istencsapásként zúdult a megmaradt földekre is.

A belvizek levezetéséről, a folyók partjainak állandósításáról senki sem gondoskodott, tehát nagy területeket elöntött a víz, hogy sás és nád jelent meg ott, ahol azelőtt szántóföldeken dolgozott a nép.

Igen nagy tudatlanságot árul el az az állítás, hogy Alföldünk éghajlata és talaja is megváltozott a török idők következtében.

Általában a természettudományokban járatlan történészek igen gyakran beszélnek éghajlatváltozásokról, hisz a népvándorlások okát is Ázsia belsejének kiszáradásával magyarázták. Afrika északi partjain temérdek, gyönyörű római épületromot lehet látni, messze benn a sivatagban. A rómaiak idejében tehát állítólag itt kedvezőbb éghajlat volt, mint ma. Teljes tévedés!

A törökökre mindent rá lehet fogni, de olyan hatalmas még a szultánnak sem volt, hogy az éghajlatot meg tudta volna változtatni.

Hja, de az osztrákok nagyon gyűlölték a törököket, hiszen annyira félték tőlük, hogy az ki sem mondható. De természetes! Bécset háromszor ostromolták nagy erővel s kicsinyben múlt, hogy el nem foglalták. A törökre tehát, nem egészen igaztalanul, minden rosszat rámondanak, de azt, hogy az Alföld éghajlatát és talaját is elrontották, azt azért kellett kitalálni, hogy annál nagyobb érdemül tűnjék fel Mária Terézia korának országjavító ténykedése.

Az éghajlatot és talajt megváltoztatni emberi lehetőség ilyen nagy területen. Mennyi frázist olvasunk erről a kérdéstről minden komoly, minden konkrét alap nélkül! Hogy a parlagon heverő földeket fölverte a gaz, az irdatlan bozót, az csak természetes, mert hisz ez a mi éghajlatunknak természetes növényi takarója.

Alföldünk éghajlata a jégkorszakot követő idők inga-

dozásai után immár mintegy 20-30,000 esztendeje nem változott meg. Csak a paleolitos ősemlék idejében lehetett, a posztglaciális, de pleisztocén időben klímaingadozás, de a neolitos kőkorszak óta semmi esetre sem. Aljöldünk éghajlata úgynevezett mérsékelt égövi *szavanna-éghajlat*. Ez annyit tesz, hogy az évi csapadék összege 400 és 600 mm közt váltakozik, 400 mm-nél sehol sem kevesebb, de a hatszáz millimétert csak az Alföld szélén, egészen a hegyek lábánál múlja felül. Az Alföld közepe táján a csapadék évi összege 500 mm-en is alul szokott maradni. A Tisza mentén van ez a legszárazabb vidék, körülbelül Tiszafüred vidékétől délre egészen a Körös torkolatáig, s kiterjed a Zagyva vidékére is egészen Hatvanig. Az Alföld többi, legnagyobb részén is 550 mm alatt marad a csapadék évi összege, sőt ez a száraz vidék elnyúlik nyugatra a Mezőföldre is, egészen a Balatonig.*) Aránylag legnedvesebb Alföldünk északkeleti zuga, a Tiszától északra, aztán meg a délnyugati szöglet Kalocsától délre. Csekély kivétellel tehát egész Alföldünkön kevesebb a csapadék, mint 600 milliméter, ez pedig a mi közepes hőmérsékletünk mellett nem elegendő ahhoz, hogy összefüggő, zárt erdőség borítsa be. Csakjiss szavannanövényzet keletkezhet rajta, ez pedig annyit tesz, hogy fák csak ott nőnek, ahol a csapadék hiányát valami más úton-módon odajutott víz pótolja.

Különösen nevezetes eredményre jutott egyik tanítványom annak a kiszámításával, hogy mennyi hazánkban a havi csapadék összege és a havi elpárolgás összege közt levő különbség. Kiderült, hogy júliusban az elpárolgás összege jóval nagyobb, mint a csapadék összege s habár júniusra és augusztusra még nem lehetett megállapítani a pontos számértéket, már a júliusi igen nagy különbségből arra lehet következtetni, hogy Alföldünk legnagyobb részén egész nyáron nagyobb az elpárolgás, mint a lehullott csapadék?

Nyáron tehát valósággal lefolyástalan pusztaság az Alföld, ilyenkor szikessednek el a mélyedések s az elszikessedt

*) Különösen pontosan és mostmár teljesen megbízhatóan mutatja a csapadék eloszlását Csonka-Hazánk területén Hajósi Ferenc dr.: *A csapadék eloszlása Magyarországon (1901-1930) című, a Meteorológiai Intézet kiadásában megjelent gondos munkája. (1935)*

talajból a sókat, különösen a talajt kőkeménnyé tevő vízüveget (nátriumhidroszilikátot) a téli, őszi és tavaszi csapadék nem tudja kiöblögetni. Ha nyári hónapjainkban is nagyobb volna a csapadék összege, mint a párolgás összege, akkor szikes talaj nem képződhetnék. Nincs is szikes talaj például a Dunántúlon vagy a Felvidéken, mert itt mindig több nyáron az eső, mint az elpárolgás.

Alföldünket tehát legalább is a neolitos kor kezdete óta erdő sohasem borította. Fák mindig voltak a folyók mentén, mert hisz a folyóvíz a talajt átáztatva, pótolja a csapadékot. A Duna mentén végig tölgyeseket^ nyárfa- és fűzfaterdőket látunk keskeny sávban végig húzódní. A zátonyokat is mindig erdők fődik, különösen Baja előtt, mert ott már a csapadék évi összege is 600 mm. fölött van.

Magaráhagyatva, az Alföldet fölverné a magas fű, dudva és néhány kórós növény, helyenkint bozót, de ez már inkább a Dunántúl szárazabb részein volna jellemző vegetáció. Alföldünk ezért mindig legelőterület volt, egészen a magyarok megtelepedéséig s ezért nem vágytak rá a rómaiak sem, sőt még előttük a kelták sem.

Az Alföld legalacsonyabb részei a folyók árterei. Azért, ha a folyókat begátoljuk s a folyók vizét nem engedjük szétömleni az ártéren, akkor éppen itt keletkeznek az elszikesedésre legveszedelmesebben hajlandó mélyföldek, mint pl. a Hortobágy vagy a három Kőrös egyesülésének vidéke, hajdan egyik legóriásibb árterünk.

A talaj minősége mindig az alapközettől és az éghajlattól függ. Az alapközet természetesen nem változik meg semmiféle történelmi esemény következtében sem, de az éghajlat sem változott már sok évezred óta. Ennek következtében tehát semmi ok sem volt arra, hogy az Alföld talaja megváltozzék. Ez nagyon tudománytalan, helytelen állítás. A talajt meg lehet „javítani” adagolással, például trágya, mész, vagy káliumsók hozzáadásával. De ez a talajt csak az illető termőévre változtatja meg s hatása egy-két éven belül teljesen megszűnik. A szikes talajok „megjavítása” is csak úgy lehetséges, hogy ideiglenesen változtatjuk meg a talajt, mesterséges módon, de amint ezt a folytonos módosítást abbahagyjuk, a talaj megint csak éppen olyan szikes lesz, mint volt. Lényegesebb változást egyedül a folyók szabályozása

okozott, mert ezzel az árterületek mocsaras lapályait szikes lapossá tettük. Magára hagyatva ez sem soká tartana, mert a gátak hamar elpusztulnának s a folyók megint visszafogalnák birodalmukat, ismét mocsaras területekké változnának a most szikesedő pusztaságok.

Ebben a tekintetben a Hortobágy és a Nagy-Sárrét valószínű kivétel. Ilyen nagy területű, szikesedő füvespusztánk nincs több sem hazánk, sem Közép- és Nyugat-Európa területén. Ennek oka az, hogy ezek tökéletes síkságok, igen rosszul folyik le róluk a víz, s alig vannak magasabban a folyók közepes vízállásának magasságánál. Ezért szikesednek el, illetőleg képződik rajtuk ez a kemény sós agyagtalaj, amit a Turáni-Alföldön fa&ír-talajnak nevezünk. A Hortobágy valóban a Turáni-Alföld pusztáinak modellje.

Az Alföldnek azokon a részein, ahol futóhomok mozgott hajdanában s most félig-meddig megkötve, a homok enyhe lejtőjű buckákban fedi el a térszint, ott is keletkezhetnek kis szikes foltok a buckák közt rejtőző kis medencékben, de általában ez a homokvidék legkitűnőbb talajvidékeink közé tartozik, mert a homoknak az a tulajdonsága, hogy a szemcséi közt levő kis hézagokban a víz a hajcsőveség törvényei értelmében felhúzódik a mélyből s a növények gyökerei még igen nagy aszályok idején is elérhetik.

Az éghajlatot mesterségesen nem lehet megváltoztatni. Sokáig voltak olyanok, akik több igyekezettel, mint tudással azt vitatták, hogy az erdők nedvesebbé teszik az éghajlatot s az erdők kiirtásával az éghajlat szárazabbra fordul.

Szó sem lehet róla! Az erdő az éghajlat produktuma s nem fordítva! Az a nedvesség, amely nálunk csapadék alakjában lehull és amely a levegőt nedvessé teszi, az az óriási kiterjedésű, melegéövi óceánokról származik! Gondoljuk el, hogy a nyugati szél, amely hozzánk az esőt, nedves levegőt hozza, az Atlanti-óceánnak olyan óriási területén száguld végig, mielőtt Európához érne, amely nagyobb, mint egész Európa s a tengervíz hőmérséklete a felszínen a 30 fok meleget megközelíti. Ilyen óriási melegvíz tükörről, sebes futtában temérdek párát ragad föl s nem csoda, ha még az Uralnak is jut belőle.

Mi ehhez képest a Káspi-tó víztükre? Igaz, hogy a Káspi-tó területe 438.000 km², tehát másfélszer akkora,

mint a történelmi Magyarország (282.870 km²) és mégsem képes a levegőbe még annyi nedvességet sem juttatni, hogy környékén a csapadék mérhetően nagyobb lenne. Nem. A Káspi-tó környéke majdnem köröskörül sivatag. Különösen keleti partjai sivatagosak, pedig az uralkodó nyári szél, tehát a legerősebben párologtató szél a nyugati szél, tehát ennek kellene nedvesebbé tenni a tó keleti partvidékét. Pedig ez hát rettentő sivatag! Legnagyobb része lejel-tetésre is teljesen alkalmatlan!

Nevetséges volna ezek után a mi csöpp kis Balatonunknak valami hatást tulajdonítani a levegő nedvessége tekintetében. Felülete (600 km²) majdnem csak egy ezredrésze a Káspi-tónak s ha az az óriás sem tud semmit sem juttatni a levegőnek, mit várjunk a Balatontól? Ha a Dunántúl és az Alföld területéből kivágunk 60.000 négy-szögkilométert, ez a terület százszor akkora, mint a Balaton területe. Ha a Balaton vizét erre az egész területre szétosztanánk, világos, hogy a víz mélysége csak egy századrésze volna a Balaton mostani vízmélységének. A tó közepes mélysége majdnem pontosan – véletlenül – 3 méter, tehát ennek a 60.000 km² területű tónak vízmélysége a 3 méternek csak egy századrésze, vagyis csak 3 centiméter volna! Egyetlen nagy záporosó! Tehát, ha sikerülne a Balaton összes vizét rövid idő alatt elpárologtatni, akkor abból legfeljebb néhány nagy zápor keletkezne s azzal vége volna minden hatásnak! A Balatonnak tehát egész 1800 millió tonna vize csak igen rövid időre okozna érezhető változást a levegőben! Az a toványargaló szél, amely másodpercenként csak öt métert fut, az magával ragadná ezt a víztömeget s elszélesztené a fél kontinensen úgy, hogy legfeljebb kissé sűrűbb volna a felhőzet.

Azért kell ezt hangsúlyoznom, mert a múlt század hatvanas éveiben átszenvedett aszályt is annak tulajdonították, hogy a Tiszát szabályozták, a mocsarakat lecsapolták s így a párologó felületeket megcsökkentették s ezért lett olyan nagy szárazság. Nagyon kevés számítás meggyőző bennünket arról, hogy ha az ilyen vízfelületekről napokint egy egész centiméter párolog el (ez sok!), akkor is mérhetetlen kicsiséggel változik meg a levegő nedves-

sége. Hisz 10 kilométer magasságig kell ezt a nedvességet elosztanunk a levegőben s ammellett a levegő nem áll, hanem áramlik!

Az a nevetségesen ügyetlen gondolat, hogy ha a kályhára teszünk egy kis serpenyőben vizet, akkor a szoba levegője nedvesebb lesz, ehhez az okoskodáshoz képest még mindig igen komoly valami, pedig minden gyermek kiszámíthatja, hogy az ilyen párologó felület semmiféle mérhető mennyiségben nem változtatja meg a szoba levegőjének nedvességét!

Hagyjuk tehát már abba az ilyenféle okoskodásokat! Ha a Káspi-tó nem tudja környezetét mérhető módon nedvesebbé tenni, hogy akarjuk akkor az erdőt meggyanúsítani vele? Hogy az erdőben, a lombok alatt, tehát árnyékban és szélcsendesebb helyen nedvesebb a levegő és nedvesebb a talaj felszíne, az természetes. De ez csak szélcsendes vagy gyenge szélű időjárásban igaz s ez semmit sem jelent az illető hely éghajlatára nézve. Ez csak annyit jelent, hogy az erdő jobban takarékoskodik a vízzel, mint az erdőtlen. De megvan ennek a fonákja is! Az erdő lombja viszont sokkal több nedvességet juttat a levegőbe, mint a füves mező, azért az erdő alatt mélyebben van a talajvíz szintje, mint az erdőn kívül!

Ezt Oroszországban végzett, pontos mérések kifogástalanul igazolják.

A levelekről levegőbe jutó páramennyiség azonban egy kanál víz az óceánban! Az éghajlatra nézve abszolúte semmit sem jelent.

Ez a helytelen gondolat onnan származik, hogy tapasztalat szerint ott, ahol sok az eső, ott sok az erdő is. Csak az okot és okozatot cserélték föl: ott sok az erdő, ahol sok a csapadék, de nem ott sok a csapadék, ahol sok az erdő. Ebben a formában nem igaz a dolog. A mérsékelt égöv legtöbb csapadéka a Karszt-hegységben hull le. Cettinje vidékén éppen tízszer annyi az eső évi mennyisége, mint az Alföldön, t. i. 5000 mm! És lám! Ezen a hegységen nincs erdő! Ez a szörnyen kopár Karszt, napégette mészkősziklák fagyott tengere! Itt tehát nincs erdő és mégis van borzasztó mennyiségű csapadék. Viszont

erdőt sohasem találunk ott, ahol nincs elég csapadék hozzá!

A török idők tehát még kevésbé változtathatták meg az éghajlatot és a talaj minőségét. Okoztak azonban másféle, katasztrofális változást.

A török időkben nem lehetett a földet megművelni, igen nagy területeken, mert a falusi lakosság részben elmenekült, részben kipusztult. Csak az állataikat tudták valahogyan megmenteni, hogy elbújtak velük az ingóványok, az erdővel fölvert árterek sűrűjébe, vagy a kiismerhetetlen, úttalan homokbuckák közé. Ott a füvel, dudvával, itt-ott cseplesszel és néhány nyárfával fedett buckák közt úgy el lehetett rejtőzködni, hogy semmилéle tatár horda sem tudta őket megtalálni, nem is igen mert behatolni az ilyen úttalan vadonokba, mert könnyen eltéveszthette volna az utat.

A buckák közt legelésző állat azonban nagy kárt tesz! Különösen a juhok! Ezek a rövidszárú füvet szeretik, kitépik gyökerestől a laza homokból, megfosztják a buckát természetes védelmétől s a szél akadálytalanul támadja meg az ilyen helyet s hosszú barázdát mar ki az uralkodó száraz szél, tehát Alföldünkön az északnyugati szél irányában!

Még vadabb lesz a futóhomokterület s a megindult homok ellep esetleg olyan területeket is, amelyeken hajdan szép földművelés volt. Különösen a Deliblati puszta elvadulása volt nagyarányú, mert ezek közé a labirintikus buckák közé igen sok pásztor menekült be állataival.

A homokos területek Mátyás idejében szépen benépeültek. Temérdek falu művelte a buckákat, hisz kitűnően teremnek szőlőt, gyümölcsöt, gabonát és másféle veteményt. (Ne felejtjük, hogy akkor még sem kukorica, sem krumpli, sem akácfa nem volt az Alföldön! Ezeket Amerikából hozták át!) Ennek bizonyítékául csak a Nyírségre kell mutatnom. Temérdek falu van ott a buckák közt, mert ezek a török időkben nem pusztultak el. A buckákat a nép gondosan megkötve tartotta, még az utakat is fákkal szegélyezte, hogy a szél erejét megtörjék.

Az Alföld és a Dunántúl nagy részének pusztulása mellett, azt hinnők, hogy a felvidék érintetlen maradt.

Igaz, hogy itt lényegesen kisebb a pusztulás, de azért itt is temérdek kár ért bennünket, mert nem elég, hogy ebben az időben török pusztított, osztrák elnyomott és zsarolt bennünket, még ammellett a reformációval együtt járó vallási villongásokból is kijutott a részünk!

A magyar embernek nem természete a fanatizmus. Vallásos ugyan, de senkit sem akar kényszeríteni, hogy vele egy hiten legyen. Nem is lett volna hazánkban ebből semmi baj, ha a Habsburgok nem üldözik a reformációt. Voltak nálunk is heves viták, gorombáskodtak egymással az emberek, de a magyar ember sohasem ült föl a jelszavaknak s nem hagyta magát elméletekkel befolyásoltatni. Lám, a németek még most is azt teszik! Vagy Marx filozófiájára esküsznek s ennek a szobatudósnak fantasztikus elméleteit fogadják el minden tettük bázisául, vagy amikor ezeknek gyakorlati lehetetlenségéről meggyőződtek, akkor meg a másik túlzásba csapnak át. Most meg a „Gleichschaltung” meg nem tudom én micsoda elméletek bogaradtak ki a fejükben s esszerint akarják a világot átalakítani. Most éppen a Marx-elméletek ellenlábásán tartanak s esküsznek erre az új teóriára. Aki nincs velük, azt képesek orgyilkossággal is eltávolítani.

Az angolok, franciák sokkal kevésbé ilyen skatulyafejűek, sokkal józanabban ítélik meg a politikai teendőket. Mi magyarok is mindig nyíltabb eszűek voltunk s ezért a vallási villongások sem fajultak el olyan csúnyán, mint Németországban. Sőt! *Nálunk mondták ki először, az egész világon a vallásszabadságot!* 1568-ban Tordán, az oda összehívott országgyűlés mondta ki a vallásszabadságot. Utána voltak ugyan kilengések, de olyasmi nálunk nem történt, mint a Bertalan-éj Parisban, vagy a 300 mártír, akit Genfben Zwingli máglyán elégettetett. Sőt annyira szabadon gyakorolhatta itt mindenki a maga vallását, hogy a világ egyik legnagyobb lángelméje, a csillagász Kepler is hazánkba menekült a vallási üldözések elől!

Kepler Johannes református ember volt, de mindig mérsékelt fanatizmussal, mint ahogy ilyen nagy elméhez illik. Azt mondta: „Tisztelem mindhárom keresztény vallásban azt, amit Isten nevével megegyezőnek találok, de tiltakozom minden új tan és minden régi tévelygés ellen!”

S ebből a felfogásból nem lehetett kimozdítani. Ez volt életének egyik tragikumja. Grácból is azért kellett az egyetemről elmennie, mert nem volt hajlandó az egyetem fanatikus túlzásainak engedni. Naptárát például már a Gergely-féle naptárrendszer szerint szerkesztette, már pedig a protestánsok szerint egyáltalában nem illett a református tanárnak elfogadnia azt, amit a pápa talált ki! Azzal vádolták, hogy titokban katolikus! És mégis, amikor Ferdinánd herceg, a későbbi II. Ferdinánd császár Grácban megindította a reformátusok üldözését, még a városból is távoznia kellett 14 napon belül. Hová menjen? Természetesen Magyarországra. Itt nem bántotta senki. Itt lehetett református vagy katolikus, az mindegy volt, mindenki megbecsülte.

De hányan menekültek hazánkba! Vallásüldözések, török nyomorúság, polgárháborúk menekültjei, mind ide menekültek, itt a vallásért nem bántottak senkit.

A legmeghatóbb esemény volt ebből az időből XII. Károly, svéd király esete. Dél-Oroszországból menekült hazánkba keresztül. A nép tudta, kicsoda, de féltette a katolikus Habsburgoktól, tehát rejtve kísérte végig az országon. Mindenütt elhalmozták szeretettel és minden földi jóval, mert a legendás vitézséget csodálták benne (1714). Csak Szatmárban lopta el a lovát egy román. Ki is végezték.

XII. FEJEZET

MAGYARORSZÁG ÚJRAÉLEDÉSE A TÖRÖK IDŐK UTÁN

A törökök kiűzetése után az osztrák császár, bár a magyar királyi koronát is felvette, úgy kezelte hazánkat, mintha most már ez nem a régi, független Magyar-királyság volna, hanem csak osztrák tartomány. Helyre kell állítani, de úgy, hogy ez soha többé egységes magyar hazá ne lehessen, hanem túlnyomó többségbe kerüljenek az idegenek s ezek majd fokozatosan tökéletesen kivetkőztetik az országot magyar jellegeből s később majd germanizálják is.

Kímélet nélkül megindult tehát az idegen népek, kü-

lönösen délnémetek betelepítése az Alföld és Dunántúl teljesen elnéptelenedett, üres térségeire. Németországban közhírré tették, hogy mindenkit szívesen látnak s tódult a sok nincstelen, német paraszt, hogy itt földet, házat, sőt még földművesszerszámot és állatot is kapjon. Jött velük sok francia, vallon, cseh és morva is. Sok felvidéki tót, romániai oláh és bolgár s mindenféle más gyülevész telepedett a Temesközbe és Bácskába, a legjobb földekre s magyar embernek szinte meg sem engedték a letelepülést.

Így aztán már most az Alföldön háromféle településtípust látunk (lásd a műmellékletet !).

1. Az Alföld északkeleti részén, Debrecenen lúl már nem igen dúlt a török, itt megmaradtak a régi, kis falvak. Ezek nagy része ősrégi magyar telep, de vannak rutén falvak is és valami különös nép, egészen felolvadva a magyarságban. Ennek a különös népnek nem sok eredeti vonása maradt meg, de egy nagyon sajátos, ősréginek látszó technikai eljárása. Ezekben a különös falvakban ugyanis a nép a nagykapu technikai nehézségét másként oldja meg, mint ahogyan másfelé szokás az országban.

A nagy kapu kérdése mindig nehéz, mert a lusszú, nehéz kapuszárny (kerítésmagasságú sövény- vagy deszka - kapura gondoljunk), nem függeszthető föl a kapúbálványra, hisz azt mindjárt kidönti nagy nyomatékával. Szokás a kaput kétszárnyúvá könnyíteni, de így a becsukás nehéz, a kinyitás körülményes és ezek is túlerősen igénybe veszik a bálványokat.

Néhol az egyszárnyú, nagyon széles ajtó vége alá kis kereket tesznek, ezzel támasztják alá az ajtó mozgó, külső végét, de természetesen ez kényes és kényelmetlen. Itt, Nagypalád, Nevetlenfalu stb. környékén a nagykapu olyan forgó gerenda, amelynek hosszabb, vékonyabb darabja a kapu főtartója, másik vége vastag, nehéz, de rövid tuskó, ez tartja egyensúlyban a nagykaput tartó vékony gerendát. Egy törzsből készül az egész, a tartógerenda meg a tuskó a kapúbálványra támaszkodik a tuskó tövé-nél s így az ajtó könnyen emelhető és kifordítható. Persze, ha a kaput az udvarra befelé nyitják, akkor a tuskó keresztben áll a járda fölött, azért a kapu állandóan csukva tartandó.

Azért említem meg ezt a szerkezetet, mert nagy meglepetésemre Flandriában láttam ugyanilyeneket! Zombor körül is lehet néhányat látni. Ott lehet, hogy elnémetesedett, vagy elszerbesedett flamandok használják, de hogyan kerül ide Szatmár vármegye keleti részébe, a tiszta magyar falvakba?

A falvak úgynevezett halmazfalvak, az utcák rendetlenek, rendszeren nincs főutca, hanem csak összevissza menő uccák (85. kép). Vannak azonban útmenti falvak is, a falu legtöbb háza a falun átmenő főút mellé sorakozik.

Ezek a régi kis falvak átterjednek a Nyírségre is. Ott az utcák a homokbuckák északdéli irányú gerinceihez idomulnak, de hisz a főútvonalak is ilyenformán vezetnek. Az útnak mindig az a legrosszabb, leghomokosabb részlete, amelyik valamelyik buckagerincen keresztül megy át.

Debrecentől nyugatra már igen nagy a pusztulás. Hajdan falvak voltak arrafelé, a Hajdúságban és a Hortobágy szélén, de ezeket lakóik elhagyták, Debrecenbe menekültek, mert ott védelemben részesültek.

Ugyanezt tették a többi nagyvárossal is, különösen a Duna-Tisza közén. Ebből származott

2. a tanyás település. A falusi nép sehogy sem maradhatott békeességben a folyton kóborló, rabló és gyilkoló tatár hordáktól, azért bemenekült a városba, faluja teljesen elpusztult, talán csak a templomtorony romja mutatja, hogy hol volt. Az ilyen elpusztult falu helyét nevezi ma a nép pusztának, de persze idők folytán ez némileg megváltozott s más területeket, tanyákat is pusztának nevez. Eredetileg csakis az elpusztult falu helyét nevezték pusztának: Bugaci, Monostori, Szabolcsi stb. puszták.

Az elpusztult falu helyét ahhoz a városhoz csatolták, amelyikbe a nép menekült. Így aztán a városok határa óriási módon megnőtt. Debrecen, Kecskemét, Szeged, Hódmezővásárhely határa olyan óriási nagy, hogy felülmúlják Londonét és Parisét.

A városba menekült nép fenntartotta eredeti birtokára vonatkozó tulajdonjogát. Ha nem volt veszedelem, akkor kiment, megművelte a földet s aztán megint visszasielt a falak közé. Ott a török pasa mégis valamiféle köz-

igazgatást, rendet tartott fenn, hisz neki szüksége volt „adóalanyokra”.

A birtokos mezei munkája néhány napig tartott s mivel a birtok rendesen nagyon messze volt a várostól, nem jöhetett minden este vissza, azért valami kis putrit vagy viskót épített, hogy néhány éjjelre ott meghúzódhassék. Lehetőleg ezt is elrejtette a buckák, a bozót közé. A putri földalatti lakás, csak a tető emelkedik a földfelszín fölé, azt meg be lehetett futtatni iszalaggal, el lehetett rejteni bokrokkal.

Nagyon kényelmetlen, szennyes hely volt az ilyen putri, azért amint egy kissé javultak a viszonyok, rögtön kis házat épített a birtokára s ebben most már hosszabb ideig is tartózkodhatott.

Ez lett a tanya. A törökök, kurucok, labancok harcai után lassankint a nép végleg kiköltözött a tanyára, különösen akkor, ha már állatokat is tudott tartani, mert ez a városban szinte lehetetlen volt.

Amikor bemenekült a városba, akkor a fallal kerített városon kívül építette meg házat, ott jutott neki kis gazdasági udvar is. Amikor aztán kiköltözött a tanyára, akkor ezt a városi házat bérbeadta vagy eladta s esetleg idegen telepesek kerültek beléjük.

Az ilyen óriási területű városok tehát valójában hármas településűek. A város közepén van az igazi régi kis város. Föl lehet ismerni szűk, sokszor rendetlen utcáiról, magas házairól, templomairól és esetleg még a bástyák maradványairól is.

Ekkörül az igazi város körül van az összetömörült falu. Alacsony, falusias házai, széles utcái, nagy udvarai kétségtelenné teszik, hogy itt eredetileg földművesek laktak, szemben az igazi város kereskedő, iparos és hivatalnok népevel.

Végül a harmadik övezeten, óriási területen vannak szétszórva a tanyák. Ma már gyönyörű kis otthonok ezek, szép nagy fák árnyékában, mintha kis oázis volna a határtalan pusztaságon.

A kecskeméti, félegyházi, szegedi és hódmezővásárhelyi tanyák gyönyörűen oszlanak el a város körül, majd-

nem egyenletes távolságban egymástól s a városba vezető utak úgy fogják össze őket, mint a pókháló (87. kép).

Különösen Kecskeméten látjuk az ősi város és a körülötte összetelepedett falut egymástól jól elválni. Ma már nagyon elmosódik ez a határ, mert a falusias rész is városiasán kezd kiépülni s az újabb telepek mind messzebb és messzebb terjesztik a szépen fejlődő, művelt városokat.

3. Az Alföld legdélibb részén minden elpusztult, ide új népet kellett telepíteni. Kár volt, hogy nem akadályozhattuk meg annyi idegen betelepődését, de még az a szerencse, hogy olyan zűrzavaros tarkaság keletkezett, amit semmiképpen sem értenénk meg, ha nem tudnánk, hogy a „császár” sietett mindenüvé telepéseket rakni, a magyarok elől elfoglalni a földet, azért mindenféle szedett-vedett népséget idecsábított s mohón osztotta ki köztük a hajdan tiszta magyar földeket. Ez volt a jutalmunk, amiért Európa és a kereszténység védelmében véreztünk, pusztultunk s megrokkantunk.

Olyanforma etikai értékű eljárás volt ez, mintha a háború után a megrokkant gazdának elvonnók földje javarésztét, mert hisz rokkant tagokkal úgysem tudja az egészet művelni.

A telepített községeket azonnal fölismerjük egészen szabályos, sakktáblaszerű építésükkel (86. kép). Különösen Nagyikinda térképe jellemző.

A nagyközségek mindegyike hatalmas területet kapott s minden telepésnek jókora föld, csinos ház, udvar és kert jutott. A szabályos, négyszög alakú háztömbök közt igen széles utcák szabdalják föl a területet, közepén hagytak egy négyszögű teret, ott van a templom, az iskola, községháza és a kocsmá. Az utcák nemcsak azért szélesek, hogy kényelmes legyen a közlekedés, hanem azért is, hogy a tűzvész ne terjedhessen könnyen egyik házról a másikra. Ezt a célt szolgálják az utak mellé ültetett, sűrű fasorok is.

Az ilyen községek rendesen nagyok, gazdagok s majdnem minden falunak más a nemzetisége. Érdeemes megnézni a Temesköz egy részének néprajzi térképét, hogy micsoda áttekinthetetlen zűrzavar van ott. Mulatságos történelmi esemény, hogy a trianoni „békétárgyalások” folyamán a románok nagy komolyan olyan memorandumot

terjesztettek elő, amelyben kétségtelenül bebizonyították, hogy a Temesközt a szerbek nem kaphatják meg.

A szerbek meg olyan memorandumot terjesztettek elő, amelyben tökéletesen bebizonyították, hogy a Temesközt a románok nem kaphatják meg. Kié lehet tehát igazság szerint? . . .

A német nemzetiségek Németország és Ausztria nagyon sok részéből sodródtak össze.

Ebben a tekintetben nagyon érdekesek azok a tanulmányok, amelyeket a magyarországi német nyelvjárások terén tettek. Igazi sváb falu, tehát a németországi Schwabenlandból való nép csak két faluban lakik, az egyik Temesvár mellett, a másik Szatmár vármegyében van. Legnagyobb részük dél-bajorországi, de vannak aztán nagyon furcsa nyelvjárást beszélők is. Újverbászton olyan nyelvjárást beszélnek, amelynek mását sehol, egész Németország területén nem lehet megtalálni. Kisült aztán, hogy Újverbászra 221 bevándorló települt le, 98 különböző faluból. Az anyakönyv első lapján a papjuk panaszkodik, hogy annyira különböző nyelvjárásokat beszélnek, hogy nem értik meg egymást, sőt különféle ruhákban is járnak vasárnap s ilyenkor csúfolják egymást. Annyira ment a dolog, hogy véres verekedésekké fajultak a csúfolódások.

Nagynehezen aztán összeszoktak s új, még eddig sehol nem beszélt nyelvjárás alakult ki köztük s ruházatuk, különösen vasárnapi ünneplőjük is egészen sajátos.

Ez a betelepítés a XVIII. század első felében kezdődött s József császár idején érte el legmagasabb fokát. Nemcsak az Alföldre, hanem a Dunántúlra is sok német telepedett s volt gondja az uralkodónak arra is, hogy különösen Budapest környékét németesítsék el, mert ha a főváros németté lesz, akkor könnyen utána omlik a vidék is. Minden család kap házat, a földművelők egy negyed, vagy egy fél szesszió földet. Egy .negyed szesszió átlag 12 hold volt, holdját 1600 négyszögöllel számítva. Kaptak igazállatot és szerszámot. Az iparosok föld helyett 50 forintot a műhely berendezésére.

A románok nem tudatos telepítéssel, hanem nagyon csökönyös,, nagyarányú beszivárgással kerültek helyükre.

Különösen József császár idejében volt ez veszedelmes arányú, mert igen nagy tömegekben menekültek a törökök és saját fanariótáik elől.

Sok tót is az Alföldre költözött a Felvidékről, mert ott sokkal nehezebb volt a megélhetés. Az Alföldön nagy tóttelepek keletkeztek, részben még ma is fennmaradtak, bár az Alföldön, a magyar nép közt elmagyarodásuk elkerülhetetlen, ők ugyanis nem települtek zárt tömegekben, hanem egyes helységekre elszigetelten, legtöbbször pedig magyar városokhoz, új városrészekbe. Ezek a tótok nem a délvidékre, hanem szanaszét vándoroltak be, igen sokszor a földbirtokosok hívására, a munkaerő szaporítására. Mint szorgalmas, igénytelen és békés természetű emberek szívesen látott jövevények voltak.

A népek betelepülésével újra megindult a földművelés, állattenyésztés, a falusi és kisvárosi ipar és kereskedelem. Megindult az építkezés és egyéb berendezkedés is, de igen nagy bajokkal küzdöttek eleinte. A szabályozatlan folyók óriási árvizei, a teljesen tönkrement utak, révek, hidak, a földig rombolt templomok közt nagyon nehéz volt az életet megkezdeni.

A szabadságharcokban résztvett hajdúkat letelepítették a Hajdúságban. Nagyon érdekes, koncentrikus körök szerint épült utcákkal tervezett, nagy falvak keletkeztek ott, mint Hajdúböszörmény, Hajdúnánás stb. Kitűnő lösztalaj van itt, azért a földművelés gyorsan lábrakapott s a Hortobágyra szorította a marhatenyésztést.

Az uratlan uradalmakat idegeneknek ajándékozta a bécsi udvar. Az óriási Rákóczi-birtokot stb. szétszabták érdemes hadvezérek és előkelőségek közt, ezzel is a germanizálást akarván előmozdítani. A Windischgrätz, Schönborn, Wenckheim, Coburg, Pallavicini stb. óriási uradalmak így keletkeztek, de nem szolgálták a kitűzött célt, mert ezeknek az új birtokosoknak egy része sohasem tartózkodott hazánkban s nem törődtek vele, hogy milyen nyelven intézik az uradalom ügyét, más részük pedig határozottan a kizsákmányoló bécsi politika ellen fordult.

Az ilyen nagy birtokokon a földművelés nem igen fejlődött a munkáskezek hiánya s a főurak nemtörődősége miatt. Ehelyett legelőnek használták rengeteg területet

s ezeken elvadult a futóhomok s később igen nagy nehézségeket okozott a homok megkötése.

Különösen elhatalmasodott a juhtenyésztés és a sertéstenyésztés. Számos szerb- és németnevű mágnáscsalád úgy keletkezett, hogy juh- és sertéstenyésztéssel roppantul meggazdagodtak s aztán a császár hadi költségéhez nagyobbösszegű pénzzel járultak s megkapták a bárói, grófi rangot. Gyermeküket aztán már Bécsben, meg Párizsban neveltették s lett belőlük kényes arisztokrata.

Az Alföldön azok a városok kezdtek megint gyorsabban fejlődni, amelyeknek helyzeti energiája van, vagyis amelyek olyan helyen fekszenek, ahol a kereskedelem és ipar kifejlődésére megvannak a kellő körülmények, a telep helyzeténél fogva.

Ilyen helyzeti energiája van mindenekelőtt a *vásárhelyeknek*, vagyis azoknak a telepeknek, amelyek két különböző termelésű terület érintkező vonalán, ott fekszenek, ahol ezt az érintkező vonalat valami fontos közlekedő út metszi.

Az Alföld és a hegyvidék érintkező vonala mindig vásárvonal, ahol pedig ezt a vásárvonalat a hegyvidékből levezető, fontos út metszi, ott vásárhely keletkezik. Ilyen vásárhelyek Hatvan, Eger, Miskolc, Sátoraljaujhely, Ungvár, Munkács, Beregszász, Szatmár-Németi, Nagyvárad, Arad, Temesvár, de különösen Budapest.

A geografiailag energikus helyek közé tartoznak a *gazdasági középpontok*. Ezek egységes termelésű, más területektől a közlekedés nehézségei miatt elválasztott területek középpontjában szoktak keletkezni. Ilyen Debrecen, Kecskemét, Szabadka, Hódmezővásárhely stb.

A harmadik csoportba tartoznak a folyami átkelőhelyek, de csakis azok, amelyeken az átszállított áru valami okból raktározódik. Majd ezt a kérdést később megbeszéljük alaposabban, mert sok történelmi tévedést kell vele helyreigazítanunk. Útcsomózás, útkereszteződés, átkelőhely stb. csak akkor lesznek energikus helyek, ha ott az áru valami okból megállni, raktározódni kénytelen. Ha a természet nem ruházta föl az illető helyet ilyen árumegállító hatással, akkor mint protekciós jogot kapta meg a város az uralkodótól s ezzel fejlődött ki városjellege.

Az ilyen mesterséges injekció azonban csak akkor indít meg valóságos és tartós fejlődést, ha a különben is bekövetkezendő, földrajzilag igazolt helyzeti energiát, mintegy helyes irányban sietteti. Ha azonban az ilyen kedvezés a földrajzi együttesel nincs összhangban, akkor az injekció csak futólagos emelkedést, egyesek gazdagodását jelenti, de okvetetlenül bekövetkezik utána a hanyatlás.

Mint átkelőhelyek a Tisza mentén Tokaj, Szolnok és Szeged nevezetesek. A Duna mentén Újvidék, Baja és Budapest, a Kis Alföldön Esztergom, Komárom és Pozsony nevezetesek és csattanó példák. Győrnek is ez adja meg jelentőségének mintegy kiindulópontját.

A Dunántúlon túlnyomóan ugyanazok a városok fejlődtek ki újra, amelyek már az Árpádok idejében is nevezetes városok vagy várhelyek voltak. Sopron, Kőszeg, Szentgotthárd, Vasvár, Nagykanizsa, Pécs, Mohács, Szekszárd, Székesfehérvár, Veszprém, Pápa, Győr stb. mind régi, nevezetes települések s városjellegük helyzetükből önként következik. Újabban lendültek fel Szombathely, Kaposvár, Zalaegerszeg stb., bár ezeknek is patinás múltja van.

A Dunántúlon talán legépebben magyarnak maradt ősi városunk Veszprém. Ide nem települtek tömegesen idegenek, csak¹ a város legészakibb szögletében, az úgynevezett Temetőhegyen van kis sváb telep. De ezek is földművesek lévén, a város régi iparos és kereskedő jellegén nem változtattak. Valóban érdemes a kis város hegyes, völgyes, sokszor olaszosan épült, szűk, lépcsős utcáit megtekinteni s látni, hogy majdnem minden házban kisiparos lakik, hogy fogalmat szerezzünk a város gazdasági közép-pont jellegéről. Nagy környék falvainak bevásárló és értékesítő helye. A balatoni borvidéktől a Bakony erdőgazdaságáig, a Mezőföld szomszédos területeitől a dolomitpusztákon át a nagy mezők legelőterületei felé, mindenféle természetmény került itt piacra. Kicsinyes falvak, kicsinyes részletek, ezért kicsiny és kicsinyes a város is, de iskolapéldája a gazdasági középpontnak, tehát később a közigazgatásnak is, meg a szellemi életnek is középpontja.

Nagyszerűen értelmezhető Székesfehérvár és Pécs, meg Nagykanizsa jelentősége s a somogyi viszonyok be-

hatóbb megismerése habozás nélkül mutat rá Kaposvárra, mint a vármegye hivatott székhelyére.

A Felvidéken nem változott ebben a tekintetben semmi. A városok megmaradtak, soknak szépen megmaradtak bástyái, erődítményei, műépítményei. Szakolca városfalai talán mind közt legépebben maradtak meg. Sajnos, később a városfejlesztések okából sok bástyát, falat és különösen sajnálatraméltó módon, sok városkaput lebontottak. Még Budapesten is megbocsáthatatlan ez a kíméletlen pusztítás. Legalább a Hatvani-kaput meghagyhatták volna.

A felvidéki városok jelentőségében előállt változásokat leginkább a bányák hanyatlása, vagy felvirulása okozta. Sajnos, a legtöbb bánya művelése megnehezedett. Selmecbányán olyan mélyre kellett már hatolni, hogy József császár idején a bányák víztelenítéséről igen nagy költséggel kellett gondoskodni. Ezért ásták meg a József-altárnát, hogy a bányákból a vizet a völgybe kivezessék. Ez a 16 km hosszú altárna volt sokáig Földünk leghosszabb alagútja. De akkor érdemes volt megépíteni, mert a bányák szépen jövedelmeztek. A Selmecbányái bányászati iskola világhírű volt, temérdek német kitűnőség tanult ott, mert az Akadémia tanításának nyelve német volt. Amint megszüntették a németnyelvű oktatást s helyette a magyart vezették be, azonnal megszűnt az idegen tanítványok áramlása s az iskola szűkebb arányokra húzódott össze.

Minthogy a Felvidéken általában legkevesebb volt a pusztulás, a szellemi élet is itt maradt meg legépebben, itt voltak kitűnő iskoláink, itt működött legtöbb kolostorunk s itt maradtak meg könyvtáraink, műkincsekkel ékes kastélyaink, bár ez utóbbiak száma bizony elenyésző.

A magyar szellemi élet egyik legnagyobb egyénisége, *panasz* *Pázmány Péter* bíbornok, esztergomi érsek, éppen a legnagyobb török elnyomatás idején működött és tett megbecsülhetetlen szolgálatokat a magyar művelődésnek. 1570-ben született Nagyváradon és 1637-ben halt meg Pozsonyban. A reformáció elterjedésének igyekezett gátat vetni. Meg volt győződve róla, hogy a reformáció csak azért tudott olyan gyorsan elterjedni, mert a katolikus papság szellemi és erkölcsi nívója európaszerte nagyon le-

hanyatlott. Éppen ezért minden lehető elkövetett a pap-ság nevelésének és tanításának érdekében. Nagyszombatban és Bécsben állított föl ilyen nevelőintézeteket, az utóbbi Pazmanaicum néven ma is fennáll. De ugyancsak ebből a célból, a keresztény műveltség és tudás emelésének céljából alapította 1635-ben, 100.000 forint költséggel (ez ma néhány milliót jelentene!) az egyetemet Nagyszombatban. Kétségtelen, hogy ő sem szánta az egyetem végleges helyének ezt a kis városkát, hanem a török időkben minden méltó helye: Esztergom, Székesfehérvár vagy Buda hozzáférhetetlen volt. Volt ugyan valami főiskolafélnék már Szent István idejében Veszprémben, de ez kizárólag papi iskola volt. Valóságos egyetemet állított föl Nagy Lajos Pécestt, de ez 1543-ban a török pusztításban megszűnt, úgy hogy száz évig nem volt egyetemünk a török miatt. Ifjaink Olaszországban vagy Németországban jártak olyanféle főiskolákon, mint amit ma egyetemnek lehet nevezni.

A nagyszombati egyetemet II. Ferdinánd király 1635 október 8-án kelt császári és királyi szabadalomlevelével mint alapítványt megerősítette s felruházta mindazokkal a szabadságokkal, kiváltságokkal és jogokkal, amilyenek a németbirodalmi örökös tartományok egyetemeinek voltak. 1635 november 13-án az egyetem meg is nyílt, két karral: teológiai és bölcsészeti karral. 1667-ben az esztergomi primások adományából még harmadik, jogi fakultással gyarapodott. A primási egyetemet 1769-ben Mária Terézia királyi egyetemmé emelte s elrendelte a negyedik fakultásnak, az orvosi karnak felállítását is. Mária Terézia az egyetemnek adományozta a rendház minden ingó és ingatlan vagyonát, 1777-ben elrendelte a budai királyi palotába való elhelyezését s végül 1780-ban megadta az egyetem nagy szabadalomlevelét s olyan hatalmas alapítványi jószágokkal látta el, hogy fennállása és szabad működése biztosítva volt.

A szellemi életnek a nyugat színvonalára való emelése tehát állandó törekvése volt nemzetünknek. A színmagyar Pázmány Péter ismét egyik megszemélyesítője a magyar géniusznak. A tudományok művelésének halhatatlan ér-

demű előmozdításán kívül elévülhetetlenek azok az érde-
mei is, amelyeket a magyar nyelv fenntartása, fejlesztése
érdekében kifejtett. Vita- és oktató-iratait magyar nyelven
írta s az akkori magyar nyelvnek legérdekesebb emlékei
ezek. Milyen küzdelmet kellett neki folytatni a latin hatás
lehető visszaszorítása végett, mert hisz a magyar népnek
írt, tehát érthető, népies igazi magyar nyelven kellett írnia.
A magyar szépirodalom, mondhatnánk, vele kezdődik.

Erdélyben sokkal több kárt tettek a törökök, mint a
Felvidéken. Ennek lehető megakadályozása miatt kellett
az erdélyi fejedelmeknek a törökkel lehetőleg barátságos
viszonyt fenntartani, hisz ez a kis ország, hogy tudott volna
ellenállni a török világhatalomnak.

A sok török veszedelem kényszerítette a falvakat
templomerődök, a városokat bástyák, falak és erődítme-
nyek építésére. Már a szászok betelepítése a keleti vesze-
delmek ellen való védekezés céljából történt. A keleti hatá-
rokat a székelyek, a délieket a szászok védelmezték.
II. Endre király 1211-ben a határok még hathatósabb vé-
delme okából beeresztette a német lovagrendet is. Ezek ki-
tűnő szolgálatokat tettek a telepítések meggyorsításával és
várak építésével, de mivel túrhatalomul, igazi német gőg-
gel kezdtek hatalmaskodni, 1225-ben fegyverrel verte ki
őket az országból. Ők építették Töröcsvár, Földvár, Tal-
mács, Szelindek, Vöröstorony stb. várait, de ezeknél fon-
tosabbak voltak a városok körül épített bástyák és erődít-
mények. Sajnos, ezeknek is legnagyobb része áldozatul
esett a múlt század végén megindult városrendezéseknek.
Brassóban még fennáll a bástya egy része, aztán a bástya-
tornyok közül különösen a Takácsok bástyája, a kapuk kö-
zül a Katalin-kapu, de a többit lebontották, pedig voltak
köztük igazán gyönyörűek. Nagyszébenben is csak kevés
maradt meg. Legfestőiesebb Segesvár, mert az eredeti vá-
ros a Nagy-Küküllő városi és fellegvári terraszaik sziget-
szerű maradványára épült. Nagyon szép látvány a két szin-
ten, egymás fölött épült régi város és a hegy lába körül
az újabb telepek apró házainak szétfolyó csoportjai.

Elpusztultak Kolozsvár falai is, kevés maradt a város
déli szélén. Legépebben meghagyták a Bethlen-bástyát, de
örök kár, hogy lebontották az északi oldal nagy kapuját a

volt Nagyhid-utca nyilasában. Megmaradt a városban a két gótizlésű templom, egyik a Szent Mihályról nevezett főtemplom a főtéren, másik a református templom a Petőfi-uccában. A legelső belvárosban, a ma úgynevezett Óvárban néhány zárda és palota maradt meg. Különösen érdekes Mátyás király szülőháza, ma az Erdélyi Kárpát-Egyesület múzeuma. A ferencrendiek kolostorának szép, gót boltíveit és oszlopait később elfalazták, a csúcsíves boltozat alá egyszerű félhengeres dongaboltozatot építettek, valószínűleg a fűtőanyag kímélése végett. Posta Béla professzor fedezte föl, hogy az ebédlőterem (refectorium) belső magassága sehogy sincsen arányban az elsőemeleti helyiségek magasságával. Átütötték a fehérre meszelt, pincszerű boltozatot s nagy üreget találtak fölötte. További bontásokkal aztán előkerültek a gyönyörű gótikus, reneszánszba átmenő építő részletek, különösen igen szép ablakkeretek.

A keleti oldalon, a székely városokban és falvakban, úgy látszik, nem volt szükség olyan sok vár, bástya és templomerod építésére, hisz a keleti szorosokon és hágókon át az ellenség csak nehezen juthat be s a természet úgy alkotta, hogy a védelem aránylag könnyű s a benyomuló ellenség igen könnyen kelepcébe kerül.

Csak Háromszék vármegye van nagyon exponált helyen, itt kellett is védelemről gondoskodni. Templomerődöket, városi bástyafalakat, sziklavárat látunk eleget.

Az erdélyi városok legnagyobb része szintén jellemzőes vásárhely, mert a medence földművelésre alkalmas halomvidékének és a környező, magas hegyvidéknek érintkező vonalán, a hegyeken átvezető utak nyilasában vannak. Külön medence a Háromszéki- és Barcasági-medence, ennek is a szélein vannak a városok: az Ojtozi-szoros előtt Kézdivásárhely, a Tömösi-hágón és szoroson levezető út nyilasában Brassó, az Olt völgyén futó út nyilasában Sepsiszentgyörgy.

Az Erdélyi medence halom vidékének szélén vannak: a Vöröstoronyi-szoros nyílása előtt Nagyszeben, a Marosút nyilasában Déva, a bányavidékről jövő Ompoly-folyó nyilasában Gyulafehérvár, az Aranyoséban Torda, a Kis-Szamoséban tehát egyúttal a Királyhágó útjának nyilásá-

ban Kolozsvár. Ez az út volt a legnevezetesebb közlekedő út Magyarország és Erdély közt, azért ennek nyílásában fejlődött ki a legnagyobb város, egyúttal főváros is.

A Szamos nyílásának közelében van Deés, a Borgói-hágó útjának nyílásában Beszterce, a Maros nyílásában Marosvásárhely, a Nagy-Küküllőében Székelyudvarhely.

A medence belsejében vannak kisebb városok, igazi kis mezőgazdaságos központok, mint Dicsőszentmárton, Erzsébetváros, Medgyes stb., de ezek nem nagyjelentőségűek. Egyedül Segesvár nevezetesebb telep s néhány véres ütközet is volt a környékén.

Segesvár ezt a nevezetességét annak köszönheti, hogy a Küküllő völgye itt egészen kivételesen összeszorul. Az Erdélyi-medencének itt szerkezetileg legmélyebb helyén vagyunk, itt vannak legjobban behorpadva a mezőségi, sós agyagrétegek s ezek fölé itt vastag szármáciai és pannóniai, kemény homokkő telepedett. A mezőségi, sós ögyag lejtői folyton suvadnak, csúszkálnak. Ez a csúszkálás, súvadás az Erdélyi-medence dombvidékének legjellemzőbb tulajdonsága. Emiatt sehol sem látni meredek lejtőket, ezért kellett már a bronz-korszakban a lejtőket lépcsősen, terraszosan művelni, mert így nem csúszkálnak le olyan könnyen.

Segesvárnál a Nagy-Küküllő völgye nem ilyen puha, súvadós, elkenődő agyagban van, tehát szűk és meredek oldalú. Ezért itt a völgyön felfelé vagy lefelé haladó ellen-séget könnyű volt feltartóztatni. Egészen kivételes, bel-földi szoros ez itt, a vasút festőiesen kanyarog benne. Fölötte is széles, szépen művelt folyami medence, alatta is szép, széles lankás lejtőjű a völgy, csak éppen ezen a rövid kis darabon szorul össze, valóságos kis kapu.

Ennek védelmére épült Segesvár, a már említett terrasz-sziget tetejében. Olyan ez a terrasz-sziget, mint a budai Vár. Csakhogy a budai Vár a fellelgyári terraszok szintjében van, a segesvári terrasz-sziget legnagyobb része azonban városi terrasz s csak déli részén emelkedik külön kis fennsík alakjában a fellelgyári terraszok kis maradványa. Ez a sziget is azért maradt meg, mert kemény homokkőből van, különben ez is szétázott, szétsuvadt volna lankás dombbá, ha mezőségi agyagból volna.

Erdélyben a viharos időkben nem igen gondoskodhattak a bronzkori halastavak fenntartásáról. Mind több és több iszaposodott el, mind többet és többet csapoltak le.

A legnagyobb csapás azonban azzal érte Erdélyt, hogy a hegyekre tódultak a balkáni pásztornépek, majd mind jobban szivárogtak be a nagyműveltségű, ősi kultúrájú medencébe is a Balkán alacsony színvonalú sötét néptömege, a románok.

XIII. FEJEZET AZ ALFÖLD ÚJABBKORI FEJLŐDÉSE

Az Alföldön a béke helyreálltával, a betelepülések és a természetes szaporodás következtében megsűrűsödött a nép s a múlt század elején már csak az árterek, futóhomokvidékek és a szikes területek voltak lakatlanok. Mária Terézia idejében kezdték a mocsarakat lecsapolni. Levezették a Temesközről a vizet, a Bega és Temes rendezésével, lecsapolták az Alibunári mocsarat a nagy Mária Terézia-csatornával. Sajnos, a lecsapolt terület elszikeskedett. Ugyanebben az időben vezették le a vizet a Nagy-Sárrét jókora részéről, a Berettyó és Körös rendezésével, de természetesen, a munkálatoknak csak nagyját tudták elvégezni.

Lecsapolták a Dunántúlon a Sárrétet is a Sárvíz-csatornával, le akarták csapolni a Fertőt és a Balatont is. Az előbbinek vizét sikerült valamivel alábbszállítani, sőt a Hanyság nagy része is szárazra került, de a Balatonnal természetesen nem boldogultak. Nagyon érdekes megismerni Krieger Sámuel kitűnő mérnök terveit a Balaton lecsapolására vonatkozólag. Legnagyobb érdeme, hogy pontosan megmérte a Balaton mélységeit s jó térképet készített a tórol. A legnagyobb mélységet Tihany és Szántód közt mérte s azt 24 lábnak találta. 1840-ig minden irodalmi adat ennyinek mondja a tó legnagyobb mélységét. Sajnos azonban, Fényes Elek nagy Magyarország Statisztikája című, különben derekas munkájában sajtóhiba esett s a láb ' jelzése helyett az ° jelzését szedték a 24 szám után,

tehát a tó legnagyobb mélysége 24 öl lett. Ezt átszámítva 45 métert kapunk a Balaton legnagyobb mélységének.

Ez az adat aztán belekerült Hunfalvy könyvébe, majd onnan âz Osztrák-Magyar Monarchia írásban és Képbén című óriási munkába, sőt még a Pallas-Lexikonba is! Krieger pedig helyesen mért, a tó legnagyobb mélysége 11 méter.

Csak a magyar földrajztudomány elmaradottságának jellemzésére említem ezt föl. Lóczy Lajos működése emelte ki ezt a tudományt szomorú helyzetéből.

A Mária Terézia idejében végrehajtott lecsapolások nem sokat javítottak hazánk mezőgazdaságán, mert a lecsapolással nyert területek nem voltak nagyon használhatók. Utána ezek is megszűntek s bizonyosan nagyon elmaradt volna minden fejlődés, ha nem ad a sors nekünk olyan nagy szellemet és olyan lángoló hazaszeretettel tele, akarakterős férfiút, mint *Széchenyi István gróf.* (1791-1860).

Olyan családból származik, amelynek már tradíciója volt a nemzet művelődésének előmozdítása. Atyja, Széchenyi Ferenc alapította a Nemzeti Múzeumot, édesanyja, Festetics Julianna grófnő pedig a keszthelyi Georgikont alapító Festetics György gróf unokahúga volt.

Első nagy alkotása volt a M. Tudományos Akadémia (1825) megalapítása, utána mingyárt a budapesti lóversenyek megrendezése, hogy főurainkat Budapestre csábítsa. Hogy féltek ettől az osztrákok! Eleinte nem engedték meg, hanem hogy törekvéseit ellensúlyozzák, Bécs mellett rendeztek lóversenyeket. Éppen ilyen sanda szemmel nézték a Nemzeti Kaszinó alapítását, hisz a magyar főurak többé nem Bécsben, hanem Budapesten fogják elkölteni azt a sok pénzt, amit magyar földjeink jobbágyaitól -sanyargattak ki. A Hitel (1830), Világ (1831) és Stádium (1833) könyvei a magyar gazdasági élet irányelveit vitatják meg s óriási hatásuk volt.

Sok munkája közben ekkor érkezett első olyan alkotásához, amely hazánk földrajzi képének megváltoztatásához olyan lényegesen hozzájárult. Ez volt a Duna gőzhajózásának föllendítése. Evvégett utazott le az Aldunára

roppant szerencsésen választott mérnökével, Vásárhelyi Pállal, s megépítteti a Széchenyi-utat s a Vaskapu szikláiközt is könnyebben járható hajóutat töret, de természetesen, nem állván rendelkezésére elég összeg, a hajóút rendezését végre nem hajthatta.

A hajózás föllendítése végett indított mozgalmának az lett a nagyszerű eredménye, hogy Óbudán megépült a hajógyár s fokozatosan igen szép fejlődésnek indult. Megindította a mozgalmat egy jó budapesti Dunakikötő létesítésére is, de ezt már nem érthette meg, csak éppen 100 év múlva létesült olyan arányokban, mint ahogyan azt ő álmodta.

A második, földrajzilag nagyjelentőségű alkotása volt a Lánchíd megépítése. Miért építették éppen oda a hidat, ahol van? Első pillanatra nagyon különösnek tetszik ez a hely. A régi hajóhíd a mai Deák Ferenc, akkor Nagyhidutca nyilasában volt s a Döbrentei-térre vezetett át. Helyesen ide kellett volna tenni a hidat, de Széchenyinek az járt az eszében, hogy a hidon átmenő, bizonyára óriási módon megnövekedő forgalmat ne vezesse neki a város szűk utcáinak, hanem a várostól északra, az akkor még gyéren beépített területre, a vásártéren kívül fekvő területre terelje. A híd így neki vitt a Várhegynek. Széchenyi maga sürgette az alagút megépítését s ez később meg is történt.

A Lánchíd a szabadságharc idejére el is készült s csak egy hajszál őrizte, hogy az osztrákok föl nem robbantották.

A következő, nagy földrajzi érdekességű munkája volt a Tisza szabályozásának tervezése és megkezdése. Ide is Vásárhelyi Pált vitte magával s a zseniális mérnök bámulatos rövid idő alatt elkészítette a folyó térképét, hossz-metszetét, hogy rajta az esések feltűnjenek és aztán a szabályozás tervét.

Vásárhelyi Pál a szabályozás első teendőjének tartotta a kanyarulatok átvágását és pedig felülről lefelé, hogy fenn meggyorsítván a víz mozgását, az árvizet mintegy rázúdítsuk azoknak a fejére, akik makacszkodtak és semmiképen sem akarták a folyó szabályozását megindítani. Ilyenek voltak elsősorban a folyómenti nagybirtoko-

sok. Minek nekik az a bolond szabályozás? Annyi jövedelmük van, hogy pazarló módon élhetnek a külföldön, minek mondjanak le ők a mostani haszon egy tetemes részéről a szabályozás költségeire, hogy majd aztán, talán évtizedek múlva az utódaiknak még nagyobb jövedelme legyen! Jó volt (nekik!) eddig így is, minek változtatni a dolgon. Dehát Széchenyi meggyőzte az országgyűlést és a megyei hatóságokat s megkezdték a szabályozást.

A szabályozás második része volt az ármentesítés. A folyót mindkét oldalán gátak közé kell fogni s ezzel a vizek szétömlését megakadályozni. No hisz ez ellen kapálóztak még csak a nagybirtokosok! A begátolt folyam árvize meg fog duzzadni, még magasabbra hág s ha átszakítja a rozoga gátakat, akkor lesz majd még csak óriási a pusztulás! „Rozoga” gátakat mondtak, mert hisz ők el sem tudtak képzelni valamit az Alföldön, ami tisztességesen, derekasan készült volna el. Még a városok lakosságát is megijesztették, hogy ezentúl sokkal nagyobb lesz a veszedelem, mint eddig volt. A szabályozás következtében nem párolog annyi víz az alföldi árterekről és mocsarakból, mint eddig s úgy kiszáritják az Alföldet, hogy azon semmi sem fog teremni! Mennyit kellett Széchenyinek disputálnia, vitatkoznia, mennyi beszélni, írni, példákat felhozni, hogy az embereket jobb belátásra bírja! Különösen az 1838-i budapesti árvíz volt Széchenyi nagy segítségére, mert sokakat jobb belátásra bírt.

Vásárhelyi Pál a gátakra nézve egészen új elméletet állított föl. ő azt mutatta ki, hogy a Tiszának nagyon szép, zátonyos, mély medre van, tehát a meder alakja minden tekintetben ideális, ezt az alakot meg kell tartani, csak a kanyarulatokat kell kiegyenesíteni. Ezt a folyó önmagától is megteszi, amikor egy-egy árvíz után hol ezt, hol amazt a kanyarulatát levágja s a kanyarulatból morotva lesz. A folyónak ezt a minduntalan megismétlődő önjavítását kell mesterségesen, 120 átvágással meggyorsítani.

A meder alakja olyan tökéletes, hogy ugyanezt a mederalakot kell kiépíteni az árvíz számára is. Vagyis a gátakat egymástól olyan messze kell építeni, hogy az árvízmeder szélessége és közepes mélysége közt ugyanaz legyen

az arány, mint a közép vízmeder szélessége és közép mélysége közt.

Vásárhelyinek ez a megállapítása világhírű lett és ezen az alapon szabályozták a Rajna és a Mississippi kanyargós szakaszait. A mi modern fizikai földrajzi felfogásunk szerint valóban, a középszakasz jellegű folyók szabályozásának ez a tökéletes módja. Vásárhelyi idejében még korántsem volt tisztázva a folyók szakaszjellegének kérdése. Vásárhelyi csak annyit vett észre nagyon helyesen, hogy a Tiszának nincsenek zátonyai, tehát medrének alakja helyes, természetes. Az alsószakasz jellegű folyókon, tehát a zátonyos, szerteágazó folyókon a szabályozásnak nem ez a módja, hanem a középvízmedret is össze kell szűkíteni, hogy a folyó sodrát megnöveljük s ezzel a zátonyképződést és a jégdugulásokat megakadályozzuk. Vásárhelyi nem tudhatta, hogy az alsószakasz jellegű folyókon ezzel az eljárással csak kis mértékben tudunk segíteni. Az ilyen folyókon az ártér feltöltődését szinte emberi lehetetlenség megakadályozni, legfeljebb csak lassítani lehet, de ezt csak olyan szűk és magas gátakkal érhetjük el, amelyeknek észszerűsége szinte kérdésessé válik.

A szűk gátolás a Tiszán természetesen sokkal többbe kerül, mintha a gátakat messze a folyótól, rendetlenül vezeték úgy, hogy régi kanyarulatokat, morotvákat kikerülgetik a gátakkal. Ilyenkor a gátak alacsonyak, nem kell velük mély morotvákat is áttölteni s olyan helyeken vezethetők, ahol már amúgy is vannak némi természetes magaslatok. Fő azonban, hogy a nagybirtokokból kevesebbet mentesítenek, tehát kevesebb hozzájárulást is kell fizetni!

Nagy vita támadt ebből! Vásárhelyi Pál nagy alaposággal és hozzáértéssel védelmezte a szűk gátolás elméletét, a nagybirtokosok és a föltüzelt főrendek ezzel ellentétben a begátolást fölöslegesnek, vagy ha már mindenáron végre akarják hajtani, akkor csak nagy távolságokban, a viszonyokhoz alkalmazkodva kívánták.

A Vásárhelyi-féle terv szerint a Közép-Tiszán a gátak egymástól 750 méter távolságra építendőek és pedig olyan magasra, hogy az előre számított megduzzadás tekintetbevételével, az árvíz kényelmesen és gyorsan lefolyhasson közöttük. Ebben az esetben a folyó nem fogja föliszapolni

a gátak közt hagyott árteret, hanem állandósult, szabályos, szép mederben fog az Alföldön keresztül vonulni.

Igen! – mondták ellenségei – csak minél gyorsabban elfuttatni a vizet! Az Alföld amúgy is nagyon száraz, valószínű ostobaság a vizet ilyen gyorsan eltávolíttatni róla!

A vita elfajult s Széchenyi kénytelen volt beleegyezni, hogy külföldi szakértőt hívjanak meg a munkához Sajnos, nálunk a kritika még ma sincs kellőleg kifejlődve, még ma is csinálnak technikai dolgokat az igazi magyar szakemberek meghallgatása nélkül.

Behívták tehát a Pó folyó szabályozásával megbízott Palaeocapa olasz mérnököt. Ez a kevés mechanikai érzékkel és általános tudással rendelkező mérnök a Pót is elrontotta s ha ma is az Ő felfogása szerint volna szabályozva a Tisza, akkor a mi folyónk is hasonlóképpen tönkre volna téve.

Palaeocapa egy hétig utazott a Tisza mellett, vállvergetve beszélt a magyarruhás, csizmás Vásárhelyivel s le-sajnáló mosollyal tette félre az egész óriási munkát s elő-terjesztette a saját javaslatát. Összehívták az érdekeltséget 1846 április 8-ára abba a Károlyi-palotába, ott az Egyetem-utcában, amelyet elkoboztak Károlyi Mihálytól s most a székesfővárosi képtár van benne. Ez a szerencsétlen palota lett a magyar tudomány egyik legmegrendítőbb tragédiájá-nak színhelye. A maradi főurak lenézték a magyar indzsel-ért, a csizmás hityimityimatyimókust, de annál jobban ki-tüntették a nagyképű taliánt. Az ülésen heves vita támadt a két mérnök közt. Vásárhelyi igazának teljes tudatában védelte az Alföld érdekeit, Palaeocapa pedig tudva, hogy mögötte áll a főurak túlnyomó tábor, félvállról felel-getett, gúnyos megjegyzésekkel s a mechanika kéréseivel törvényeinek kifigurázásával. Ismerem azt a lelki álla-potot, amiben akkor Vásárhelyi lehetett. 1894-ben a M. Mérnök- és Építész-Egylet ülésén nagy előkészülettel, Klimm Mihály műegyetemi professzorom kívánságára, előadást tartottam ugyanerről a kérdéstről. Akkor ugyanis még mindig az volt a felfogás, hogy a gátak közt nagy ki-bővüléseket kell meghagyni, hogy az árvizeket azokban „raktározzuk”. Számításaim kimutatták, hogy az akkor meglevő, óriási „raktárak” legfeljebb néhány centiméterrel

apasztják a Tisza árvizét, de annál nagyobb kárt okoznak azzal, hogy az árvíz ott lerakja az iszapját s az árteret állandóan emeli, tehát az árvíz szintjét is. Ugyanazokat az érveket kellett felhoznom, amelyeket ötven évvel azelőtt Vásárhelyi Pál hozott föl.

Előadásomat gúnyos közbeszólások zavartak meg. A hivatalos körök a „raktáraknak” fogták pártját, mert így nem kellett újabb milliókat befektetni a szabályozásba. A fiatal mérnökök, állami szolgálatban, természetesen főnökeiknek igyekeztek tetszeni, ha előadásomat megzavarják s gúnyos nevetéssel fújták le számításaimat. Egyetlen társulati mérnök védelmezett, rámutatva arra, hogy az ő szakaszán a Tisza máris néhány deciméterrel feltöltötte az árteret. „A raktárban tartsunk szalámit, de ne árvizet!” mondta befejezésül. Persze általános szörnyülködés és felháborodás, hogy a mi oldalunkról is lehet gúnyolódni, nemcsak a hivatalos fölény felől. Cikkemet a Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének szerkesztősége nem fogadta el közlésre. Akkor voltam olyan lelki állapotban, hogy közel voltam az elkeseredéshez.

Néhány nap múlva azonban felcítáltak a minisztériumba, ott az államtitkárok (jogászok) kikérdeztek, meggyőződtek igazamról s igen rövid idő múlva elrendelték az árvízraktárak megszüntetését és a Vásárhelyi-féle tervek szigorú megvalósítását. Akkor én szerencsére már Kínában jártam, különben talán megöltek volna azok a gyilkos tekintetek, amelyeket ama gúnyolódó mérnök urak vetettek rám!

Vásárhelyi hiába védelmezte a Tisza és az Alföld érdekét a nagy urak zsebének érdekével szemben. Vásárhelyit leszavazták s Palaeocapa terveit fogadták el. Szavazás után indulatosan kiáltott föl, hogy akkor tönkretették az Alföldet! – s azzal holtan bukott vissza a székére.

A szörnyű jelenet nagyon megrázta a jelenlevőket. Palaeocapa gyorsan elutazott. Az ország megsiratta kitűnő mérnökét s húzódozott a Palaeocapa-féle tervektől. Megint, mint annyiszor a magyar nemzet történetében, a köznemesség sietett az igazság védelmére az önző főnemességgel szemben. Elhúzták a dolgot s mielőtt megindulhatott

volna az árvízgátak építése, kitört a szabadságharc s a szabályozás jobb időkre maradt.

Palaeocapának az volt a terve, hogy közvetlenül a Tisza partjára alacsony gátakat kell építeni. Ezek feltartják a nem magas nyári árvizeket s aztán a sokkal magasabb téli árvizek ellen, a folyó kanyarulatain kívül kell az öreggátakat felépíteni. A kis nyári gátak és az öreggátak közt vannak a Pó mellett az úgynevezett gólénak vagy árvezes kertek, ezekben lehet olyasmit termesztetni, amit a tavaszi árvíz elvonulása után lehet vetni vagy ültetni,

A Pó golénait ma már az árvizek annyira feliszapolták, vagy ahogy a magyar nép mondja, annyira felsankolták, hogy ma már a Po középvízének szintje magasabban van, mint a ferrarai házak teteje. Igen veszedelmes állapot keletkezett, előbb-utóbb igen nagy katasztrófára fog vezetni, éppen úgy, mint a Hoang-ho feltöltődése.

Az abszolutizmus idején az osztrák kormány elkezdte a szabályozást, mindenféle, csekély tudású osztrák és cseh mérnök vezetésével. Volt köztük olyan is, aki eredetileg odahaza becsületes borbélylegény volt, de itt aranybányára lettek mindnyájan, mert a szabályozásra fölvert összegek legnagyobb része eltűnt. *)

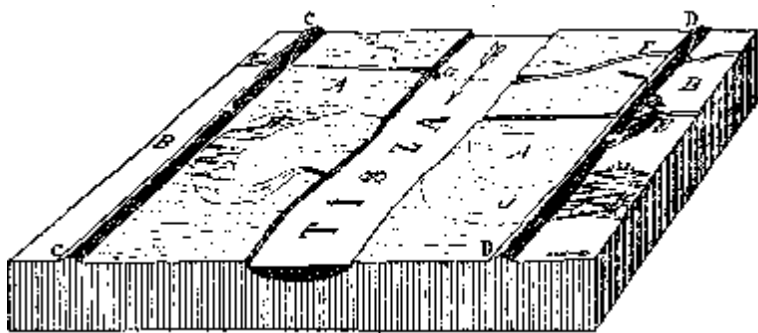
Végre magyar mérnökök kezébe került a dolog. Hosszas huzavona után, a költségek hiánya miatt, fokozatosan javult a helyzet s különösen a szegedi katasztrófa után (1879) a Vásárhelyi-féle tervek diadalra jutottak. Csak az „árvízraktárak” ostoba elméletét védelmezték még egy ideig, de ez is elmúlt, ma már csak kevés javítani valónk van.

Széchenyinek ez a nagy munkája jelenti Alföldünk leglényegesebb átalakulását. Most már a Tiszát gyönyörűen megépített, erős gátak veszik körül. A gátak építésével egész külön munkásosztály, a kubikosok osztálya alakult ki, hisz a hazánkban épített összes árvízgátak hossza több

*) Ilyen csalárd szabályozó munka szomorú következményeit írja le Jókai: *Az új földesúr című regényében. Az eset valóban megtörtént.*

mint 6000 kilométer, tehát egymás végibe rakva, Liverpoolból New-Yorkba érne!

A tiszai árvízgátak szabályszerű keresztmetszete olyan, hogy a gátak magassága 1.5 m-rel múlja felül az eddig tapasztalt legmagasabb árvizet, koronájának szélessége 6 m. az árvíz felé néző lejtője 1:3 arányú, vagyis 3 méter szélességhez egy méter magasság való stb. A külső lejtő, a mentesített felé tekintő lejtő csak 1:2-höz arányú és padkás, azaz egy vagy két, 5 méter széles lépcsővel tagozódik, hogy a gátakon át a víz szivárgását megakadályozzuk s a gátakon folyó esetleges védelmi munkálatok idején anyagraktáruul szolgáljanak. A gátakat gondos gyeppurkolat fedi, mert minden hanyagság, egyetlen vakondtúrás a legnagyobb katasztrófát, a gátszakadást idézheti elő. A gátak koronáján vezet ugyan út, de azt csak a védelem céljára szabad használni, azért sorompókkal el van zárva. Legeltetni sem szabad a gátakon, mert a marha körmével vagy a fű kitépésével megsérti a gát védőburkolatát. Veszélyeztetett helyeken a gátak külső lejtőjét téglával, betonnal, aszfalttal stb. burkolják, különösen a hullámverés ellen.

A Tisza szabályozásának és árvízmentesítésének rendszere. A) nem mentesített ártér, B) mentesített ártér, C), D) árvízgátak, E) belvízlevezető zsilip, F) a folyót keresztelő kocsíút, G) rév, H) tiszai morotva, az árvizek már nagyon feltöltötték hordalékkal, J) teljesen betemetett morotva, K) az előbbi morotva folytatása a gáton kívül, még ott nincs feltöltve.

A gátak miatt a mentesített területől nem tud az esővíz vagy a patakok vize a Tiszába jutni. Ezt a vizet bel-

víznek nevezzük s levezetéséről gondoskodnunk kell, mert éppen olyan árvízveszedelmet okozhat nagy esők idején, mint a folyó árvize. A belvizet kisvíz idején a gátakon keresztül vezetett boltozatos csatornán, úgynevezett belvíz - levezető zsilipen át eresztjük le a folyóba. Ezt az alagút-szerű csatornát azonban árvíz idején gondosan el kell zárunk, hogy az árvíz rajta keresztül el ne öntse a mentesített területet. Árvíz idején a belvizet szivattyúval kell a gáton átemelni. Az ilyen hely mindig nagyon kényes, azért külön kis gáttal még biztosítjuk az árvíz betörése ellen (1. az ábrát az előbbi oldalon).

Az árvízgátnak másik kényes helye az, amelyiken a kocsit vezet keresztül. A kocsit persze ferdén, lankás lejtővel kapaszkodik föl a gátra s ugyancsak ferdén, lankás lejtővel megy le az ártérre s ott eléri a kompot, hogy azzal a folyón átkelhessen. A hidak az egész árteret áthidalják, keresztgátakat építeni nem szabad, mert ezek veszedelmesen megduzzasztják az árvizet.

Az árvízgátak rendetlen vezetésének és hanyag építésének következménye volt az 1879 március havi szegedi árvíz-katasztrófa.

1879-re forduló télen nagyon sok hó esett, általában a 78- és 79-es évek nagyon nedvesek voltak. Máramaros vármegye területén nagyon gyorsan olvadt el a sők hó, sőt a Tisza mellékfolyói is egyidejűleg igen magas árvizet hoztak. Szeged fölött igen széles volt az ártér. Szegednél pedig a mainál sokkal szűkebben futottak a gátak egymással szemben a folyó két partján. A várost nem vette körül a körgát s ha a rendes gát a város fölött átszakadt, akkor még csak a Szeged-Rókus pályaudvarra befutó, alföldi vasút töltései védhették egy ideig a várost, de aztán akadálytalanul betörhetett az árvíz.

Így is történt. Csúnya, esős, viharos márciusi időben a város lakossága aggodalommal telve látta, miként hömpölyög a rettenetes, szennyes víztömeg a város előtt a megtelt mederben. A Maros torkolatánál meg az algyői hídon felül egész tenger képződött a szélesen kikanyarodó gátak közt.

Március első napjaiban roppant erős vihar keletkezett. A szélvész nagy hullámverést, sőt ami még végzetesebb,

erős szélduzzasztást okozott az aránylag sekély vízben. Az árvíztől és esőtől átázott töltéseket már nem bírták védelmezni, mert hisz a kanyargós gát olyan hosszú volt, hogy nem jutott mindenhová ember, hisz az egész Tisza mentén óriási volt a veszedelem. Palaeocapa bölcsességének és a nagybirtokosok önzésének szomorú következménye volt ez! 1879 március 5-én az algyői vasúti hídtól nyugatra a roppant viharban felduzzasztott víz a gátat áthágta és hosszú darabon egyszerre átszakította. A víz most gyorsan rohanva öntötte el a Sándorfalva és Algyő közt fekvő, vizenyős, száraz időben szikes területet s a város északnyugati oldalára került. Szerencse, hogy ezen a területen a tanyákat mind kiürítették már, különben is kevés ember lakik itt.

Most már nem védelmezte más a várost, csak az Alföldi-vasút gyöngye töltése. Ezt is hirtelen fel kellett magasbitani nyúlgátakkal, mert itt is igen nagy volt a szél-duzzasztás. A vasúti töltés nem volt árvízgátnak építve, aránylag meredek árvízfelőli lejtőjét bőszülten ostromolták a hullámok. A városban kétségbeesett volt a hangulat, sokan elmenekültek, értékesebb dolgaikat magukkal vitték ki a tanyákra, mert a tanyák magasan az árvíz szintje fölött vannak a hátságon. Rémes volt nézni a gáton fáklya-fény mellett, kétségbeesetten dolgozó védelmezőket, de oly hosszú darabot kellett védeni, hogy az lehetlenség volt.

Március 11-én éjjel aztán az átázott töltés a várostól nyugatra összerogyott s a víz elementáris erővel tört utat a város felé. Reggelre az egész város víz alatt állt. Egyedül az Iskola-utca egyik sarka maradt szárazon, ez a város legrégebb településének helye, kétségtelenül kis terrasziget. A város többi része a földszintes házak tetejéig víz alatt állt, az egyik templomnak csak a tornya látszott ki. A 12-ére virradó, borzasztó éjszakában, a rohanó áradatban menekülő emberek jajveszékélését túlharsogta a szél üvöltése. A város egy része kigyulladt s a rémes, vörös világításban szinte pokoli látványt nyújtott a majd itt, majd amott összeomló házak, a veszettül forogva, bukdácsolva úszó bútorok, gerendák, túlterhelt csónakok látványa!

151 ember fulladt a vízbe, 5585 ház omlott össze, csak

334 lakóház és 83 középület maradt épen. A kárt mai pénzértékünk szerint 25 millió pengőre becsülték.

Szeged újra fölépült, szebb lett mint valaha, de a katasztrófa nagyban siettette a Tisza szabályozásának és árvízmentesítésének ügyét.

A Tiszával egyidőben szabályozták a Körösöket, a Szamost, a Marost, Begát és Temest s így az Alföldet az árvizektől megszabadították. Óriási területek kerültek így művelés alá s legnagyobbbrészt mesés szép termelés folyik most ott, ahol hajdan csak a teknősbékáknak volt igazán jó otthona.

Hazánk összes folyamszabályozásával 24.000 négyszögkilométernyi (2 millió négyszázezer hektár) területet védelmeztünk meg árvíz ellen. 12.900 kilométer hosszú belvízlevezető csatornát építettünk, síksági árvízgátjaink hossza 6250 km. A mentesített területek egy részén szíkesedés lépett föl, de ez elenyésző a nyereséghez képest s még majd a szíkesedésen is segíteni fogunk.

A folyószabályozás és árvízmentesítés az Alföld modern fejlődésének legfontosabb és leghatalmasabb tényezője, de ezenkívül még igen nagyfontosságú javításokat és berendezéseket kellett létesíteni.

Mindenekelőtt a *futóhomokot* kellett megkötni. A juh-tenyésztés a század elején igen nagyarányúvá fejlődött, mert a gyapjúnak kitűnő ára volt. Az ausztráliai juh-tenyésztés azonban olyan óriási mennyiségeket kezdett produkálni, hogy a gyapjú ára tetemesen lehanyatlott. A juh-tenyésztés tehát válságba került, a legelőkre már nem volt nagy szükség s a homokbuckaterületek felszabadultak. De milyen állapotban! A legvadabb dzsungel, valóságos zsványtanya volt az úttalan, bozotos buckarengeteg. Egész nagy területek a Libiai-sivataghoz hasonlítottak, csak a tevekaravánok hiányoztak. A megkötés nehezen megy, de szerencsére segítségünkre jött Amerika egyik ajándéka, az akácfa. Ez az igénytelen, gyorsan növvő, szárazságot könnyen elviselő fa nagyon jól érzi magát nálunk, hisz minden évben kétszer virágzik. A futóhomokon igen gyorsan megfogamzik, ágasbogas gyökérzetével nagy területet megköt s ha a homok be is temeti, igen gyorsan megint fölülkerekedik, nem hagyja magát.

Az akácfa, meg a kedves, igénytelen kis tarack volt a homok megkötésének hősi hadserege. A tarack az a kis földön futó, parányi apró, rózsaszínű virágocskákkal szerénykedő pázsitnövény, amelyik hosszú, finom, vöröses indáival gyorsan végig szalad a földön s nagyszerűen megköti a homokot.

Ezeknek nyomán aztán jön a földművelés, de a buckákat állandóan védeni kell, ezért sok széltörő fát kell ültetni, nádkerítéseket húzni stb. s lassankint a legpompásabb termőterületté alakul. Különösen nagyot fejlődött a futóhomokbuckás területek hasznosítása a filoxéracsapás óta. A hegyvidéki szőlőkben óriási pusztítást végzett ez a tetűféle, de a futóhomok nem tűri meg, azért itt telepítettek szőlőket. Nemsokára olyan hatalmas arányú lett a szőlőültetés és bortermesztés, hogy ma Pest vármegye messze eluljár a bortermelés és csemegeszőlő termesztés terén a többi vármegye között. A szőlő nagyon jól megfogja a homokot és nagyon könnyű művelni.

Temérdek gyümölcsfa is díszlik a buckás vidékeken s valóban Kecskemét, Félegyháza stb. vidéke ma csodálatosan szép. Ugyancsak nagyot szoktak bámulni külföldi geográfus kollégáim, amikor az Alföldön az ő hamisított tanönyveikben leírt fátlan pusztát (baumlose Steppe) keresik.

A futóhomok megkötése talán a Nyírségen a legteljesebb. Itt az utak mellé olyan sűrű akác sorokat ültettek, hogy az akácák az út fölött teljesen összeborulnak, oldalt kilátni nem lehet s így a szél munkája teljesen megtörött. Csak ahol elhanyagolják a földművelést és az utak fásítását, ott tudja a szél megint megtámadni a könnyen mozgó anyagot s meg is támadja, azért mindig nagy gonddal kell a védelemről gondoskodni. Egy-egy szerencsétlen leásást azonnal megtámad a szél és kilométer hosszú barázdát szánt végig a buckák közt.

A magas buckák közt a szél hajdan mélyedéseket kapart ki, ezeket megtöltötte a felfakadó talajvíz s gyönyörű növényzettel és különös állatvilággal telt festői tavak keletkeztek. Ezeket aztán a Nyírvíz-szabályozó Társulat legnagyobb részében lecsapoltatta. Ami még megmaradt, valószínű növénytani múzeum.

Az útmenti fasorok közül kitekintve, rendesen csodá-

latos szép kép nyílik előttünk. A művelt földeket virágékes mesgyék szegélyezik, temérdek a napraforgó, mert ennek olajával főznek nagybőjt idején (a nép túlnyomóan görög-katolikus). A nagy, aranysárga virágok valóságos aureolát vonnak a szebbnél-szebb mezei virágok vetélykedő sokasága fölé. Tavasszal az akácavirág illata bódítóan tölti meg a levegőt s az akáclobok alatt alig-alig lehet meglátni az ősi kis falut.

Ugyanilyen mesteri módon kötötték meg erdészeink a Deliblati-pusztá homoktengerét s ahol még néhány évtizeddel ezelőtt valóságos Libiai-sivatagot lehetett látni, ott most a legszebb szőlők és gyümölcsösök virítanak s a gyümölcsfák közt rejlő kis tanyák jómódról és műveltségről beszélnek, de azt is elmondják, hogy ezt a jómódot és műveltséget magyar ész, tudás és szorgalom hozta létre.

A futóhomok megkötésével megint valóságos új honfoglalást valósítottunk meg, úgy mint a folyószabályozásokkal. Legalább 10.000 négyszögkilométer terület került földművelés és település alá. A Dunántúlon csak Somogy vármegye déli részén volt ebből a szempontból tenni-valónk, de az is megtörtént.

Az Alföld legnagyobb baja volt, hogy nem lévén kőanyag, nem tudtunk rajta utakat építeni, nem lehetett fűtőanyagot beszállítani s nem lehetett szilárd épületeket építeni.

Az utak az Alföldön hihetetlen állapotban voltak. Száraz időben a homokos vidékeken agyig süllyedt a kocsi kereke a sivány homokba, a löszös területeken sűrű felhőkben verte föl a szél a port s aki olyankor ott szekerezett, még egy hét múlva is takaríthatta ki ruhájából és holmijából a port s az ember arcát alig lehetett belőle kimosdatni. Az agyagos, iszapos helyeken meg esős időben istenkísértés volt kocsizni, hisz kocsi, ló odaveszhetett a feneketlen dágványban. Ilyen utakon képtelenség volt a termést kiszállítani. Talán hazánk rossz útjainak következménye volt, hogy hazánkban, Kocson találták föl (1515) a rugós kocsit, hisz nevét is a komáromvármegyei Kocstól kapta*) s innen származik német Kutsche és an-

*) L. Riecll Frigyes: A Magyar Nyelvőr.

gol coach neve is. Mert ezeken a mi útjainkon rázós szekérral jární a legnagyobb tortúra volt.

Legnagyobb baj volt a folyókon való átkelés. Nagy folyókon komppal vitték át a szekereket, de kisebbeken úgy kellett átgázolni, sokszor életveszedelmes, nyaktörő vállalkozással.

Jégzajlaskor a nagy folyókon megszűnt minden közlekedés, a kis folyók meg rendesen úgy fagytak be, hogy nem lehetett a jégen átmenni, de a jég feltörésével sem lehetett a gázlót használni. Megakadt ilyenkor minden, csak szánokon lehetett, úgy ahogy közlekedni, ha volt hó.

A rossz utak miatt a gabonafelesleget nem lehetett értékesíteni kellő időben. Csak az állatkereskedelem nem sokat törődött az utakkal, mert hisz a marha minden úton elmegy a maga lábán is. Budáról Bécsbe nevezetes út vezetett Tatán és Győrön át. Ezt az utat nevezték a Mészárosok - útjának, mert ezen állandóan hajtották a marhát Bécs és a délnémet medencék felé. Ennek emlékéét őrzi Budán a Mészáros-utca elnevezése.

Az utak rosszasága miatt nem lehetett a fűtőanyagot, fát, szenet beszállítani, mert a nehéz szállítás úgy megdrágította, hogy lehetetlenné vált a használata. Ezért fűtöttek náddal, szalmával, ágakkal, kukoricaszárral stb. s mivel ezek nagy teriméjű, de kis fűtőértékű anyagok, óriási kemencéket kellett építeni, hogy sok szalmát, szemetet meg szárított trágyát lehessen beletömni. A legnagyobb baj éppen az volt, hogy kénytelenek voltak a trágyát fűtő anyagnak elhasználni, holott azt a földek javítására kellett volna fordítani. A trágyázás hiányában a földeket kénytelenek voltak minden harmadik évben ugarnak hagyni, még így is kevesebbet termettek, mint kellett volna, úgy hogy az Alföldön csak fele annyit tudtak termesztetni, mint amennyit jó gazdálkodással lehetett volna.

A rossz utak miatt nem lehetett építő anyagokat sem behozni. Sem fát, sem követ, sem téglát. Téglát mindenfelé lehetett volna égetni az Alföldön is, ha lett volna fűtőanyag. De ez nem volt. Napon szárított téglából, úgynevezett vályogból építettek. A vályogvetés utálatos mesterségével rendesen a faluvégi cigányok foglalkoztak.

A vályogházaknál még kezdetlegesebbek voltak a vertfalú házak. A falakat deszkaminta közé fogva, agyagot és pelyvát döngöltek be a mintadeszkák közé. Néha volt ennek is, de rendszeren csak a vályogháznak volt faváza. De micsoda faváz! Girbe-gurba akáctörzsek, fűzfa- és nyárfa-póznák, itt-ott egy-egy erősebb tölgyfadorong volt a váz s erre a vályogfallal kissé merevített, ingó-bingó, csámpás vázra nehezedett a tető dorong-ácsolata, mert azokat a vastag póznákat, amiket szarufáknak és szelemeneknek használtak, nem lehetett gerendáknak nevezni. A zsúp-(tehát szalma-) tető igen súlyos volt, különösen ha tartós eső idején átázott. Ilyenkor nagyon megterhelte a falakat, különösen a favázat. Ha aztán a talajvíz valahol a nedves időjárás következtében fölemelkedett, akkor a házfalak is fölszívta a vizet, a vályogok összeomlottak. Ezzel a faváz elvesztette merevítését, tehát az is összerogyott s s/omorú sár és doronghalmaz, szalmarothadék lett a házból.

Vályogháznak nem lehettek magas falai, nem lehettek nagy szobái és nagy ablakai. Az ablakok kicsiny kis „lőrészek” voltak s télen azokat is jól eltömték trágyával, hogy minél kevesebb levegő cserélődjék rajta, mert különben megfagytak volna a földes szobában. Gondolhatjuk, hogy milyen egészségtelen dolog volt ez! A háznak kéményt sem tudtak építeni vályogból, azért általános volt a füstös konyha, t. i. a füst az ajtón át került ki a szabadba. Még pedig micsoda füst! Főzni is bajos volt az ilyen tüzelőanyagok mellett. Ezeknek nagyobb volt a füstje, mint a lángja, de legalább jól felfüstölődött a sok szalonna, sonka és hús, amit így konzerváltak. A nép ételmének legnagyobb része ilyen hideg étel volt, kenyér, szalonna, gyümölcs. Csak levest főztek, kétségtelenül a gyilkos, rossz víz pótlására. A levesevés mindenesetre ugyanolyan okból terjedt el, mint Kínában a teaivás. A talajvíz t. i. a rizsföldek mesterséges mocsarai közt annyira rossz és mérges, hogy nem lehet meginni. Ezért megfőzik, ezzel fertőtlenítik, de a főtt víz rosszízű, ezt ízesíteni kell. Erre szolgál Kínában a tealevél, Arábiában a kávé, Mexikóban a kakaó, Alföldünk pedig a rántottleves stb.

Nyomorúságos táplálék, betegséget terjesztő kútvíz, egészségtelen, sötét szoba. Földes „padlójába” belevette

magát mindenféle penész és mérges gomba, csira, bacillus és ebben a dögleletes levegőben kellett kihúzni a telet.

Nem csoda, ha a halandóság óriási volt az Alföldön, a gyermekhalandóság pedig szinte kétségbeejtő arányokat öltött, hazánk hírhedt volt róla. A kolera és a pestis olyan pusztítást végzett, hogy mai ember el sem hinné, csak az volt a szerencse, hogy a tanyai nép, meg a nagy távolságokban szétszórt falusi nép nem igen kaphatott fertőzést. Mert a falu elzárkózhatott, minden érintkezést megszakíthatott. A falu megél a maga területén, hosszú időre elzárkózhat. De a város ezt nem teheti, mert éhenhal.

A faluban annál jobban pusztíthat a hagymáz, vérhas, bélfekély, tüdővész, szembetegség meg sok mindenféle más nyavalya s a halandóság olyan nagy, hogy a nép alig szaporodik.

Nagy baj volt azelőtt a világítással is. Csak a tűzhely világa nyújtotta meg egy keveset a nappalt s a hosszú téli éjszakákon alig tudtak az emberek mit csinálni. Ahol forgácshoz lehetett jutni, ott a forgácsot belecsíptették az erre a célra készített vasállvány tetején levő vashasítékba s ez volt a „fokla” (fáklya). Persze a forgácsot folyton változtatni kellett. A fonóban, meg tengerihántáskor így világítottak, vagy rakták a tüzet („Ropog a nád, messze süt a vidékre” . . .)

Mindezen a bajon segített egyrészt a *vasutak* megépítése. Az ötvenes években kezdték nálunk a vasutakat építeni s egyszerre lehetett az Alföldre követ, téglát, épületfát és fűtőanyagot szállítani. Eleinte csak közvetlen a vasút mellett lehetett érezni ennek áldott hatását, de aztán lassankint megépültek az utak és hidak. A kiegyezéstől egész a világháború kitöréséig 40.000 kilométer utat építettünk az országban. A legnagyobb szükség erre az Alföldön volt. Ma már nagyszerű műútak, hidak, töltések teszik könnyűvé a közlekedést.

A fűtőanyag beszállításával nem kellett a trágyát el-tüzelní, tehát a földek termőképessége lényegesen fokozódott. Lehetett téglát is égetni s egymás után indultak meg a téglagyárak s ma már a téglagyárak kéményei az Al-

föld legfeltűnőbb jelzői. Téglából szolidabb házakat, nagyobb szobákat, nagyobb ablakokat, kéményeket lehet építeni. Lassankint eltűntek a nagyobb helységekből a tűzveszélyes fa- és nád-kémények, megszűntek a keserves szemgyulladásokat okozó füstös konyhák. A tűzveszélyes nád, és szalmafüdél helyett cserép, eternit, bádog stb. fedi a házakat s a szobákat is tudják síkálható padlóval fedni.

Hatalmas arányokban föllendült a Tiszán, a Körösökön és a Maroson a tutajozás. Különösen a nyomorult Felvidék jóléte emelkedett ezzel s a folyók mellől a vasutak vittek be messze az Alföldre az épületfát.

Megváltozott az egész Alföld arculata. Ma is vannak még vályogviskók, zsúpfedeles, nyomorult tanyák, de mindinkább eltűnik ez a szomorúan festőies kép és csinosan épített, cseréptetős tanyaépületek mosolyognak elő a gyümölcsfák és akácfaik közül.

El sem tudjuk képzelni, hogy mi lehetett az Alföldön azelőtt, mielőtt az amerikai eredetű akácfa oda bevitték. Ha most kipusztítanánk az Alföldről minden akácfa, bizony nagyon sok helyen „baumlose Steppe” lenne megint belőle!

A talajvíz rosszasága asszerint fokozódott, ahogy a nép sűrűsödött. Minden tanyának van kútja, de a kút mellett ott van a pöcegödör, trágyadomb, istálló stb. s ezeknek szennyes leve mind beszivárog a talajba s belezug a kút vizébe. A legtöbb tanyai vagy falusi kút vize sárgás színű, rossz szagú, utálatos ízű folyadék, elég egy korty belőle, hogy valami veszedelmes betegséget szedjünk föl. Még az állat sem issza meg mindegyiknek a vizét!

Ezen az igen-igen nagy bajon segített Zsigmondy Vilmos, az artézi kutak fúrásának mestere és apostola. Az Alföld közepén neki, meg Vásárhelyi Pálnak akkora szobrot kellene emelni, hogy az egész Alföldön látható legyen! Az ő fáradságtalan agilitásának és József főherceg pártfogásának köszönhetjük, hogy az Alföldön megindult az artézi kutak fúrása. Ma már több ezer artézi kút önti a kitűnő ivóvizet s a halandóság normális mértékre csökkent. Igaz, hogy a víz langyos, néha kéniszagú, de hamar

megszokja az ember s ez nem árt meg, lehűteni meg mindig lehet. Jégbe hűtve rendesen elveszíti kissé kénes szagát is. De teljesen csiramentes, kristálytisztá s nem is fertőzhető.

Egymást nem igen befolyásolják ezek a kutak s nem kell félni, hogy majd egyszer kimerülnek. Szó sem lehet róla! Legfeljebb egyik-másik kút csöve fog tönkremenni, ámde ma már olyan olcsón lehet új kutat fúrni olyan helyen, ahol tudjuk, hogy milyen mélyen van az artézi víz nívója, hogy ez számításba nem igen jöhet.

Az Alföld modern fejlődésének egyik fontos tényezője volna a Duna-Tisza-csatorna megépítése, a hajózás okából. A vasutak kifejlődése előtt a folyami gőzösök fontos szerepet játszottak. De ez bár kényelmes, de nagyon lassú közlekedés volt. Különösen a Tiszán fölfelé valóságos örök-kévalóság volt valahová eljutni, mert a folyó hihetetlen kanyarulatai miatt a hajók óriási utakat tettek meg. A cibakházai kanyarulat olyan bolondosán szeszélyes, hogy a kanyarulat kezdetén az utasok kiszálltak, megebédeltek, átsétáltak a kanyarulattal körülölelt zúg keskeny nyakán s ott jóllakva és rendesen jól beborozva, énekelve várták a gőzöst, amíg nagy pöfögve, dohogva odaért a kanyarulat tövéhez! Ma ez a hajózás megszűnt, mert nincs értelme az Alföldön a Tisza irányában közlekedni. Keresztirányú a bevitel és kivitel forgalma, tehát úgy kell építeni egyenes hajócsatornát. Nem igaz, hogy ezeknek ideje lejárt volna! Németországban óriási a hajócsatornák és folyók hajóforgalma, nem is beszélve az Amerikai Egyesült Államokról! Hisz ott a Superior-tóból a Huron-tóba átvezető Sault-St.-Marie-csatornán nagyobb a teheráru-forgalom, mint a Szezi-csatornán!

A Budapest-szolnoki hajócsatorna tervét már többször elkészítették, de mindig megakadt a pénzhiányon, hisz már egy évszázada vesződnek vele!

A Duna hajóforgalma a békeidőkben nagyszerűen föllandult, különösen amióta az aldunai hajóutat óriási költséggel rendeztük. Ugyancsak nagy munka volt a Duna Pozsony és Komárom közt levő szakaszának szabályozása. Itt a Duna rettenetesen elfajult, alsószakasz-jellegű, ezért

a hajóút nagyon bizonytalan volt. Most már egy mederbe kényszerítve folyik a folyam, a mi költségünkre és ma a csehek hasznára.

A budapesti Dunakikötő megépítése a dunai hajózást nagy mértékben mozdítja elő, de igazán majd csak akkor fogjuk érezni, ha a gazdasági viszonyok helyre állnak

Az Alföldön, azt hinné az ember, hogy iparra nincsen szükség. Ez nagy tévedés! Az Alföldön mindig szükség volt iparra s mindig volt is! Mintaféle gabonatermő vidéknek elsősorban *malmokra* van szüksége. Kezdetleges időkben minden háznál volt kézi malom. Kézzel hajtott örlőkövek közt morzsolták szét a búzaszemeket. Persze a korpától való elválasztás így nehezen megy, csak kézi szitával tudták valahogy a durváját elválasztani. Kellett tehát már akkor is malomkő-ipar és szitakötés!

Később az Alföldön okvetlenül szükség volt nagyobb malmokra. A legrégebbek voltak a szárazmalom, taposómalom és a hajómalom.

A szárazmalom járgánnyal hajtott malomkövek közt örl. A szárazmalom kerek épület, nagy kúp alakú teteje van, hogy a napsütéstől, esőtől, hótól, széltől óvja a szerkezet. Független tengely körül forgó, óriási fogaskerek volt ez s lovak jártak körül vele, forgatván a nagy kereket. A kerék fogai aztán a forgást átvitték az örlőkövekre.

Valami furfangos molnár kitalálta a *taposómalmot*. Ennek is nagy kereke volt, de nem vízszintesen, hanem ferdén, úgy hogy a kerék síkja mintegy 10°-kal ferde volt, tehát tengelye is mintegy 10°-kal ferdült el a függőleges tőle. A kerék küllői közt levő teret bedeszkázták, még pedig lécekkal bordázva s erre a kerékre állították föl a szamarat. A szamár a ferde kereken fölfelé indult, de persze a kerék mindjárt elfordult alatta s ha a szamár makacsul mégis mindig előre ment, a kerék keserves nyikorgással forgásba jött. Itt tehát a szamár súlyát használták föl a kerék forgatására. Ilyen kevés volt.

A folyókon, különösen a gyorsabb folyású Dunán a *hajómalmok* dolgoztak. A part közelében egy nagyobb, fedeles hajót, az úgynevezett házhajót horgonyozták ki. Ezen belül, mintegy 10 méter távolságra, a sokkal kisebb,

fedetlen völgyhajó volt kihorgonyozva. A két hajón fölállított csapágyakba fektették a malom fő tengelyét, ezt a hatalmas, vastag, nehéz, jól megvasalt gerendát. Ebből nagy küllők álltak ki s a küllők végére a tengelyei párhuzamos, hosszú deszkákat erősítettek. Ezek értek le a vízbe s a folyóvíz hajtotta ezt az óriási kereket. A tengelyről aztán fogaskerékekkel átvitték a forgást az örlőkövekre.

Ezeknek a festőies hajómalmoknak már sokkal nagyobb hatásfoka volt, mint az előbbieknél, ezért szaporábban és olcsóbban dolgozhattak. Hajdan a Dunán temérdek hajómalom volt, még Budapest előtt is. Tétre persze be kellett húzatni őket a téli kikötőbe, mert a jég különben összetörte volna. Nagy munka volt ez! Pest alatt ott volt a téli kikötőjük, ahol most az Elevátor és a közraktárak állnak, ott volt t. i. a Nagykörút mentén futó fattyúágnak az alsó nyílása. Széles, öbölszerű nyílás volt ez, följebb, a mai Lónyai-utca felé, ebben dolgoztak a cserzővargák, azért lett ez a hely a bőripar hagyományos helye, ma is azon a tájon van legnagyobb és erős szagú bőrgyárunk.

A hajómalmok még ma is dolgoznak a Dunán, mert üzemük olcsó, hisz a vízi erő ingyen van. Nagy bajuk, hogy télen nem dolgozhatnak s hogy mégis csak lassan megy a munka a modern gőz és villamos malmokhoz képest.

A *szélmalmok* már szintén régen ismeretesek Alföldünkön. A régibb szélmalmok olyanok voltak, hogy a malom tornya függőleges tengelyen állt s az egész tornyot ellehetett forgatni a vitorlákkal együtt a szél irányába. Az ilyen szélmalmot német, vagy bakos-szélmalomnak nevezük s már 1050-ben van tudomásunk róla, hogy hazánkban használták. Ma már ilyen nem építenek sajnos, pedig nagyon festőiesek voltak. Helyettük a 17. század közepén elterjedt az úgynevezett hollandi szélmalmok építése. Ezeknek csak a tetejét lehetett elforgatni a vitorlákkal együtt, tehát a szélmalom tornya nem fából, hanem kőből, vagy téglából, szilárdan épül. Sokkal nagyobbak lehetnek, sokkal nagyobb vitorlákat lehet rájuk feszíteni, tehát nagyobb hatásfokkal dolgozhatnak. Sajnos, ezek a festőies épületek kalimpáló, nagy vitorlákkal nagyon megfogytak s el fognak tűnni.

Helyettük ma már gőzmalmok, villamosmalmok dolgoznak s finomabb minőségű, különböző őrlésű, szép lisztet tudnak előállítani, többé nem kövek, hanem acélhengerek közt. Az első hengermalom fölállítását is Széchenyi István grófnak köszönhetjük.

Ipari foglalkozás a cséplés is. Ezt azelőtt a szérükön cséphadaróval, tehát kézben forgatott, bőrcsuklós doronggal végezték. A szérút agyaggal keményre döngölték (az agyagba marhavért kellett keverni, akkor jobban összekeménykedett), aztán azon püfölték, roppant ügyesen a gabona kalászait, hogy minden szem kihulljon. Még ma is ezt a nehéz munkát kell végezni, ha a szalmát nem akarjuk összezúzni, mert szükség van például zsupptetőnek, vagy szalmatokok, pakkoló szalmafonatok részére. A cséplőgépek ugyanis a szalmát is csúnyán összezúzzák. Akinek lova volt s nem tudott ügyesen csépelni, vagy nem volt elég erős hozzá, az a lóval tipratta a kalászokat. Ezt nevezik nyomtatásnak. Ez is nagyon keserves munka, aztán vigyázni kellett, ha a ló illetlenkedni kezdett, edényt kellett hirtelen alája tartani, különben beszennyezte a gabonát.

Ma már a cséplés 90 százalékát a cséplőgépek végzik. Nyár végén ezeknek a bugása messze elhallatszik. A szérút a falunak arra a végére kell helyezni, amelyik felől nem szokott szél fújni, tehát főként a délkeleti oldalára s elég távol a falutól, mert a szérún könnyen tűz támadhat s azt így a szél nem viszi a falura. Némely szérún, jó termés idején valóságos hegyekben áll a ki nem csévelt gabona kévéinek halmaza, meg különösen a kicsévelt szalma. Ez mindig a legtűzveszedelmesebb s éppen a cséplőgépet fűteni kell, tehát könnyen történhet szerencsétlenség.

A régibb alföldi iparok közül meg kell említenem a kenderipart. Kendertörés, áztatás, fonás» és szövés mind sok embert foglalkoztatott. A maguk fonta, szötte, kivarrta holmik feleslegessé tették a textilis árúk importálását. Ma ez az ipar az olcsó gyapotárúk importálása miatt nagyon le hanyatlott.

Ahol agyag áll rendelkezésre, ott a fazekas vagy gölöncsér-ipar fejlődött ki. Erre ma is szükség van és sok helyen készítenek csinos agyagedényeket. Helyenkint

mint pl. Hódmezővásárhelyen meg Kunszentmártoniján egész művészi magaslatra fejlődött ez az ipar.

Újabbán rendkívül fontos a *konzerválás* iparának ki-fejlődése. A gyümölcsöket, zöldségeket kezdik bádogdobozokban igen ízletesen és olcsón előállítani. Házilag azelőtt is temérdek káposztát, tököt, paradicsomot, befőt-tet, lekvárt stb. tettek el, újabbán úgy készülnek ezek a konzervák, hogy kereskedésbe is kerülhessenek. Az uborka, zöldpaprika, zöldborsó, zöldbab, pirospaprika stb. mind fontos kiviteli cikk lett, emelkedik a méz, a tojás, a barom-fikivitel is. Általában a búzatermelést csak a legarravalóbb helyeken kellene fenntartani, az említett és még sok más konzerválható zöldséget pedig minél nagyobb mértékben termelni, mert a konzerválás is igen sok embert foglalkoztat. Erre a célra minél nagyobb területeket öntözni kel-lene, de ne felejtjük el, hogy középszakasz-jellegű folyók-ból csakis úgy lehet öntözni, hogy a vizet kiemeljük. Erre kell kitalálni valami ügyes módot. Nem lehetne-e a hajó-malmokat szivattyúvá átalakítani? Hollandiában szélmal-mokat használnak erre a célra. Mindenesetre ez még na-gyobb lépésben vinné előre az Alföld fejlődését és népének sűrűsödését.

XIV. FEJEZET

BUDAPEST HELYZETE ÉS FEJLŐDÉSE

Budapest helyzetében hatalmas földrajzi energia rejlik, de ez csak akkor lesz virulens, ha az Alföldön elég sűrű népesség, élénk mezőgazdasági termelés folyik.

A rómaiak idejében kezdett már ennek a helynek je-lentősége kibontakozni, mert Aquincum csinos, nagy város volt. De a népvándorlások idejében ez a hely tönkrement s az első Árpádok idejében jelentéktelen falvak voltak ezen a tájon. Tudjuk, hogy a mai Császár-fürdő táján volt Felhévíz, a mai Gellért-fürdő (azelőtt Sárosfürdő) táján Alhévíz. A legérdekesebb volt a kis Pest városka a mai Tabán helyén. Pest mészégető kemencét jelent s ez a kis városka azért kapta ezt a nevet, mert lakossága mészége-téssel foglalkozott. Körülötte ugyanis a fellegvári terraszok maradványait édesvízi mészkő takarta. Amikor ugyanis

a Duna völgyének feneke a fellegvári terraszok, tehát a mai Várhegy felszínén volt, akkor természetesen ott törtek elő a melegforrások s ott rakták le a travertinót vagy mésztufát. A Vár tetejét több méter vastag mésztufa vagy travertino födi, ebben vannak azok a rendkívül érdekes pincék, amelyeket most tesznek hozzáférhetővé, mint fővárosunk egyik legérdekesebb látnivalóját. A M. Barlangkutató Társaság végzi a föltárást s a munka vezetője Kadic Ottokár, kitűnő geológusunk.

A Várhegyet takaró mészkőrétegek alatt kavics és homok van, ebben felfakad a víz, úgy, hogy a mély pincék fenekén mindig lehet vizet találni. Ez volt egyik főoka annak, hogy a Várat nem lehetett kiszomjaztatni s minden ostroma olyan soká tartott.

Ugyanilyen kemény travertino takarta a Naphegy tetejét is, meg a Gellért-hegy nyugati hátát is, arra a Búsuló Juhászné-vendéglő felé. A puha márgából épült Naphegy és az ugyanilyen márgából épült hegyhát nem maradhatott volna meg, ha nem védelmezte volna a kemény travertino.

A travertinót azonban a Naphegyről és a Gellérthegy hátáról lepusztították Pest város szorgalmas mészégetői. A Gellért-hegy hátát takaró mészkőnek utolsó nagy darabját a múlt század kilencvenes éveinek közepén lefotografáltam (képét lásd a képek közt). Ma már ezt is teljesen széthordták s elhasználták építőkönek.

Szerencsére a Várhegy magántulajdon volt, a hatalmas Buda-család birtoka s a Buda-kastély (Buda vára) ott állt a mai királyi palota helyén. Ez az uraság nem engedte meg a Várhegy mészkőtakarójának lehordását s így megmaradt a kemény mészkőtakaróval fedett kis fennsík. Azért mondom szerencsére, mert a tatárjárás után az elpusztult Pestet nem építették volna ide, ha nincs meg a Várhegy, ez a középkori, védhető város építésére annyira alkalmas, kis, meredek oldalú fennsík.

Pest városka mészégető népe lassankint, az Árpádok idejében kezdett más szempontból is nevezetessé válni. A Duna legjobb átkelőhelye kezdett itt kialakulni. A Duna ugyanis a rómaiak idejében a mai Pest helyén két erős ágba folyt. Az egyik ág a mai, a másik a mai Nagykörút

mentén futott, eleinte hatalmas szélességben, körülbelül a Rókus-kórháztól a Baross-térig terjedt ki széles, mocsaras völgye s ebben folyt eleinte talán 1-200 méter szélességű mederrel. A rómaiak idejében tehát itt nem volt jó átkelő hely, mert két ágban folyt a folyó. Akkor Aquincum előtt volt a folyó egyágú, tehát ott keletkezett az átkelőhely.

Az Árpádok idejében ez a – mondjuk – Nagykörúti Dunaág kezdett elhalni, medre összekeskenyedett, át lehetett hidalni, széles, mocsaras árterét pedig át lehetett tölteni az út számára. Két ilyen nagy töltésről tudunk, az egyik a mai Berliini-téren ment át, a másik a Rákóczi-út tengelyében. Ennek az utóbbi töltésnek fenntartásáról és veszedelmes magasságáról már okmányok beszélnek. Ezek a töltések még inkább megtörték a víz erejét s a fattyúág egészen elhalt, vizenyős lapály s bűzös árok maradt a helyén. A hajdani árok irányát a Szövetség-utca iránya még őrzi. Persze, a török időkből és utánuk már az oklevelek csak erről az árokról beszélnek, de a felszíni formák, a felszíni lerakódások stb. minden oklevélnél tökéletesebben és biztosabban bizonyítják, hogy itt Dunaág volt.

A Nagykörúti-Dunaág haldoklásával egyidőben meg erősödött az a Dunaág, amelyik a Margitszigetet választja el a budai partoktól. Az Árpádházi királyok idejében ez az ág sokkal keskenyebb lehetett, hisz egyik képünk mutatja azt a régi fametszetet, amelyik a Margitszigetet ábrázolja. Ezen látjuk, hogy a szigetet a budai parttal állóhíd köti össze, a mai Dunaágon pedig ezt megépíteni képtelenek lettek volna. Talán nem túlságos merészség arra is rámutatnom, hogy a Toldi-monda szerint Toldi ezen a Dunaágon átrúgta a csónakját. Igen nagy bolondság lett volna ezt az erőmutatványt a mai budai ágon elképzelni. A magyar nép fantáziája ennyire sohasem ragadtatta el magát.

Ugyanezzel a változással egyidejű a békásmegyeri fattyúág kifejlődése. Ez pusztította el a római castrumot s ezért ment tönkre itt az átkelőhely.

Eh helyett a Dunán átkelni igyekezők a mai Rákóczi-út vonalán jöttek a Dunához, megpihentek azon a kis terraszmaradványon, amelyet a mai Kossuth Lajos-utca és Tisza István-utca között tudunk egész biztosan kimutatni. Ezt a részt ugyanis, tehát az Erzsébet-teret, Városháza vidékét

és Szerviták templomának környékét nem Öntötte el az 1838. évi árvíz. A városi terraszoknak kis, lekopott maradványa ez, ezen települt az első kis városka, szemben a Tabánnal, illetőleg akkor Pesttel. A rév akkor a mai belvárosi plébániatemplom előtt vezetett át a Döbrentei-térre. Később a hajóhidat áttették a Dák Ferenc-utca végéhez s onnan vitt át az Ybl Miklós-térre.

A dunai átkelés mind nagyobb és nagyobb forgalmat bonyolított le az Árpádházi királyok idejében. Az Alföld benépesülésével, a vármegyék rendezésével mind több és több mezőgazdasági terméket szállítottak át a pesti réven és vitték nyugat felé. Hoztak helyette iparcikkeket, mert ezekre az Alföldön igen nagy szükség volt. Az erdélyi kósó is itt ment át a Dunán, valószínűleg tekintélyes tételekben.

Csakhogy a Dunán való átkelés nem mindig volt lehetséges. Télen a jégzajlás hónapokra megakaszthatta a forgalmat, aztán meg árvíz idején valószínűleg szünetelt minden szállítás. De nemcsak emiatt kellett az árút esetleg elraktározni, hanem különösen amiatt, hogy az alföldi természetényeket a gazdák más időben szállították a révhez, mint amely időben a vásárló azt onnan elvitette.

Mindennek az lett a következménye, hogy a Duna balpartján kereskedők telepedtek meg. Ezek megvásárolták a felhajtott marhát és a felszállított eleséget s az előbbi karámokban, az utóbbit raktárakban helyezték el. A vásárlók a másik oldalon jelentkeztek s ha megkötötték az üzletet, akkor a réven megindult a szállítás. Az átszállított marhát a Mészárosok-útján hajtották Bécs felé, a gabonái pedig szekereken, vagy esetleg a Dunán hajókon vitték fölfelé keserves vontatással. Így azonban a gabona rendkívül lassan jutott második vásárterére, Bécsbe.

A balparti kereskedők pesti polgárok voltak, a balparton kifejlődött hatalmas vásártér Pest város tulajdona volt. Persze ez sem volt bekerítve, mint a tatárjárás előtt egyik városunk sem, de már előbb átvette a Pest nevet. Talán forgalmasabb és gazdagabb volt, mint a jobbparti városka.

A mongolok aztán teljesen feldúlták a balparti várost is, meg sajnos, mivel a Duna befagyott, át tudtak menni rajta s feldúlták az eredeti Pestet is.

A tatárjárás után Tabán helyére nem merték újra föl-építeni a várost, hanem felhúzódtak a Várhegyre s ott hatalmasan megerősített várost építettek. Ezt már nem nevezték Pestnek, hanem hajdani tulajdonosáról Budának. Azt hiszem, ebben az időben a Buda-család palotája már királyi vár volt. A jobbparti részt tehát elvesztette a Pest nevet. Csak a német Ofen névben maradt meg ennek emléke. Buda lett ezentúl a jobbparti város neve, a balparti pedig megtartotta a Pest elnevezést.

Pest első falai a mai Régiposta-utcán, a mai Carlton-szálloda sarkától kiindulva, majdnem a Petőfi Sándor utcáig húzódtott, aztán a Petőfi Sándor-utca délnyugati oldalán délkelet felé húzódtott a mai Apponyi-térig s onnan fordult le megint a Dunához. Ez lehetett a falak helyzete közvetlen a tatárjárás után. De az így bekerített kis hely hamar szűknek bizonyulhatott s megépítették a falat a mai Deák Ferenc-utca, Károly király-útja mentén s aztán a Kossuth Lajos-utca mentén húzódtott le a Dunához. A 18. században a fal már bekerítette a mai egész Belvárost. A falakon kerek bástyák, legnagyobb volt a Deák Ferenc-utca dunai nyilasánál. Ez volt a dunai rondella, vagy Redut, ebben tartották a nagyon fényes tiszti bálakat, azért a később itt épült Vigadó is megtartotta ezt a nevet. A Váci-utca nyilasában, a mai Vörösmarty-tér szélén állt a Váci-kapu, a Kossuth Lajos-utca nyilasában a Hatvani, vagy Egri-kapu, a mai Kecskeméti-utca nyilasában a Kecskeméti-kapu s talán a Váci-utca déli nyilasában a Nándorfehérvári-kapu (?). A bástyák mögött vezető keskeny utak megszakítatlanul kerítették a várost, mert a bástyavédőknek ezeken szabadon kellett ide-oda mozogni, a veszélyeztetett helyre csoportosulni. Ilyen utcamaradványok a Bástya-utca, Magyar-utca, a hajdani Újvilág-, most Semmelweis-utca. S hogy a hagyományok mennyire makacsul fenntartják magukat, az itt is mutatkozik. Ezek az utcák a bástyák alatt mindig rosszhírűek voltak, mert a katonák részére mindenféle mulatóhelyek települtek ide.

A falakon kívül alakult ki a nagy Vásártér. Ennek részei a Vörösmarty-, József-, Erzsébet- és Deák-terek. Átér közepén állt a Harmincad-ház, vagy vámház. Ebben szed

ték a piacra hozott árú értékének harmincadrészét vásárvám fejében. A Harmincad-utca neve őrzi ennek emlékét.

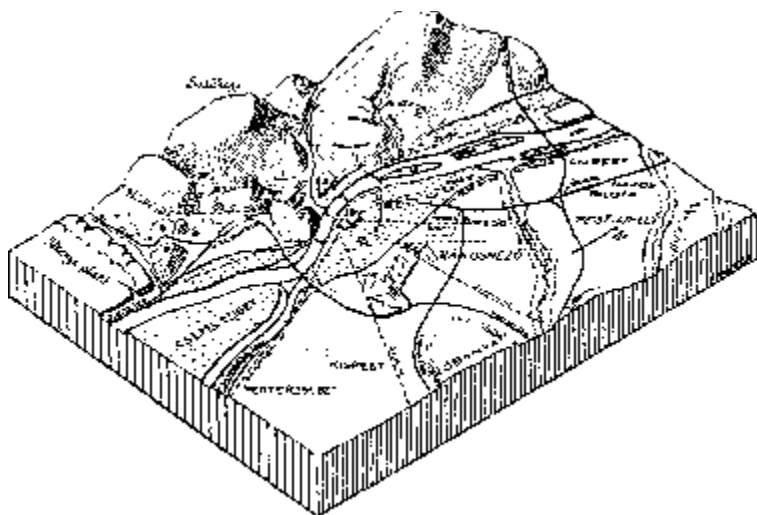
Buda várának visszavétele után gyorsan benépesült ez a városrészt is. Újra beépítették a hajdani Pest helyét s most kapta az odatelepült szerbektől a Tabán nevet. Felépült a Víziváros is, de a mai Krisztinaváros csak nagyon későn népesült be. A városba telepítettek mindenféle népséget, éppen úgy, mint Pestre is. Különösen sok németet és szerbet. Budapest polgárságában található sok német név, meg -ics, -vics-es szláv név ebből az időből származik. A bécsi udvar célja ezzel is az volt, hogy germanizálja, magyar jellegétől megfossa a várost. Ezúttal sem sikerült mert a város teljesen elmagyarosodott s a német nyelvet csak kevés budai polgár beszéli még!

Mindenesetre mint átkelőhely kezdett a város felvirágzani, de már Szent István korában is megvolt ez a jelentősége, mert Pest vára a Duna szigetén már megvolt is hozzá Pest vármegye is kialakult. Ez a Pesti-vár kétségtelenül a Belváros alapjául szolgáló Pesti-szigeten volt. Talán már akkor védték itt az átkelőhelyet a várral. A kérdés mindenesetre tisztázandó volna, mert lehetetlen, hogy a mai Tabán, az eredeti Pest lett volna Pest vármegye közigazgatásának központja. A Duna balpartján kellett annak lennie s nem lehetett más, mint a pesti révet védő vár.

Az országnak valóságos szíve Budapest. Minden különböző termelésű területe ide szögel össze: Alföld, Dunántúl és Felvidék. Az Alföld régente különösen állattenyésztő, pásztorkodó terület, a Dunántúl földművelő, a Felvidék pedig erdő- és bányaterület. De még ha részletezzük is ezeket a területeket, ezek a részletek is sugarasan ide összpontosulnak: a Duna-Tisza-közötti hátság homokos vidéke, a Mátraalja sűrűn lakott földműves területe, a Felvidék bányavidékei és erdei, a Kis-Alföld, a Dunántúli-középhegység lombos erdőkkel takart vidéke és a Mezőföld hullámos síksága. Csak Erdély nem ér ide, különállóságra hajló jellege már ebből is kitűnik. De mindenesetre sokkal jobban tartozik a magyar medencéhez, mint a balkáni területekhez.

A közlekedő utak Pestre való összefutása már a népvándorlások idejében megkezdődött s az Árpádok alatt

igen erősen fejlődött, mert Pest utcahálózatának irányában ez a lefűlső városka fejlődésétől kezdve megállapítható. A Váci-utca, Hatvani-utca, Kecskeméti-utca nevei kifejezik, hogy melyik országútnak voltak a végcéljai. Később a külső városrészek utcahálózatában ez még inkább kifejezésre jut: Váci-út, Kerepesi- (ma Rákóczi-) út, Üllői-út, Soroksári-út. A város kapui is ezek szerint kapták nevüket.

Budapest vázlatos tömb szelvénye. 1. Kis-Svábhegy, 2. Sashegy, 3. Gellérthegy, h. Naphegy, 5. Várhegy, β. Farkasréti temető, 7. Farkasvölgy, S. Keserűvízmedencék, 9. Pacsirta-hegy. 10. Belvárosi terrasz-sziget, 11. Nagykörút, 12. Margitsziget, 13. Óbudai sziget, 14. Újpesti sziget

A legfontosabbak egyike a Kerepesi-út a legsűrűbben lakott Mátraalja felől jött, azért a Hatvani-utcát Egri-utcának is nevezték. A Kerepesi-útnak oldalelágazása, bizonyosan eredetileg uzurpált, jogtalan kitérője is volt, a mai Dohány-utca, mert ezen sokkal rövidebben lehetett a Vásártérre jutni. Emmellett a bitorolt út mellett telepedtek le a város falain kívül üzérkedő zsidó kocsmárosok és kereskedők, siettek megvásárolni a gazdáktól, amit lehetett, azért itt a Dohány-utca mellett van a mai pesti zsidóságnak is népesebb városrésze és legnagyobb temploma.

A Dunán való átkelés problémája mindig sok gondot okozott. Eleinte egyszerű kompok lehettek itt. Bél Mátyás nagy munkája érdekes repülőhidat ábrázol itt, t. i. hosszú kötélre kötötték a kompot, a kötelet lehorgonyozták a Duna közepén s akkor a hajó mint inga, a kötélén feszülve lebbenik át egyik partról a másikra. Hogy a kötélnek a fenékhez való súrlódását megakadályozzák, a kötelet kis csónakokon fektették végig. Az ilyen „repülő-hidat” csak kisebb, de sebesjárású folyókon használták, de hamar kiszorította őket a hajóhid, ezeket meg az állóhid. Az első állóhid hazánkban a Duna fölött a Lánchíd, építője a kitűnő Adam Clark angol mérnök volt. Gyönyörű pillérei, arányos láncfekvése felülmúlhatatlanul szépek s még ma sem építettek ennél művészebb, arányosabb és könnyédebb lánchidat.

Budapest nyugodt fejlődésének elengedhetetlen követeleménye volt a Duna szabályozása és Pest árvízmentesítése. A pesti szigetet, tehát a mai Városháza környékét sohasem öntötte el a víz, de a többi városrész sokat szenvedett az árviztől. Különösen nagy árvíz volt 1755-ben, csakhogy akkor még a legmélyebben fekvő városrészek alig voltak beépítve. Annál nagyobb baj volt, hogy 1838 március 15-én megint eldöntötte a várost a Duna árvize s ekkor már jól be volt építve. Ekkor ugyanis a jég megdugult a Csepel-sziget északi végénél és a mai Lágymányos előtt volt széles és sekély Dunarészben. A Duna itt nagyon széles mederben folyt, a Soroksári-ág amúgy is megcsökkentette az erejét, annyira, hogy nem volt a víznek elég sodra a jeget tovább vinni. Feltorlódott s úgy megszorult, hogy alig volt a víznek útja a jég alatt. De megtorlódott a jég Vác fölött is a Szentendrei-sziget miatt s ott is hatalmas duzzadás keletkezett.

Pedig a Dunának nem is volt magas vízállása, sőt éppen az volt a baj, hogy a jég nagyon kicsiny vízállással indult meg. A lágymányosi jégtorlaszt próbálták eltávolítani, robbantották s talán minden nagyobb bajt elkerültünk volna, ha meg nem indul a váci jégtorlasz előbb s nyakunkra nem hozza az óriási jégtömeget s a mögötte levő, magasra meguzzadt vizet. Még abban lehetett reménykedni, hogy ez a borzasztó jégtömeg és rohanó víz-

áradat egyszerre át fogja törni a lágymányosi jégtorlaszt. De ez sajnos, nem történt meg, a jég megakadt s a víz eddig ismeretlen magasságra, $9\frac{1}{2}$ méterre duzzadt föl. Áthágta a város fölött levő gyenge gátakat s a víz egy éjjel alatt elöntötte majdnem az egész várost, a terraszokon kívül. Óbuda és a Víziváros nagy része is víz alá került. Különösen szenvedett a mai Nagykörút mentén, a holt Duna-ágba épített városrész.

Hogy ez a katasztrófa meg ne ismétlődhessék, nagyon helyesen, mindenekelőtt a Dunát kellett összeszorítani a város alatt. Ez okból épült a lágymányosi párhuzamos mű, a hosszú kőgát. Az elkerített Lágymányosi-tó mélyedését fokozatosan feltöltik. A Műegyetem épületcsoportja már erre a feltöltésre épült. Elzárták a soroksári Duna-ágot is, és hajócsatornává alakították át. Csak annyi vizet eresztenek bele, amennyi a víz felfrissítésére és a csatorna mellett fekvő községek szükségletére nélkülözhetetlen. A csatorna vízállását akként függetlenítették a Duna vízállásától, hogy hajózással át eresztik ki meg be a hajókat.

A város előtt pedig nagyszerű rakpartot építettek, körülbelül 16 kilométer hosszúságban. Ez mindenütt az 1838-i árvíz szintje fölé emelkedik mintegy fél méterrel. A partfalak a hajók rakodását teszik lehetővé, de ez ma már nem fontos, mert megépült a nagyszerű Csepeli-kikötő s ott minden berendezés megvan az áruforgalom lebonyolítására.

Budapest fejlődésének nélkülözhetetlen szükségletei voltak a csatornázás, vízvezeték, gázvezeték, elektromos áramvezeték és telefonvezetékek berendezése. Csatornázásunk nehéz feladat volt a város alacsony fekvése miatt, de fényesen sikerült megoldani. A vízvezeték elsőrangú, kitűnő vizet szolgáltat a Budapest fölött levő Káposztás-megyér határában létesített vízműtelep. Részben a Duna balpartján, részben az előtte levő kis zátonyon, de különösen a Szentendrei-szigeten levő, számtalan kútból kapjuk a vizet. Ezek a kutak a Duna régi kavicsából emelik ki a vizet s legnagyobb részt olyan vizet emelnek ki, amely hosszú utat tett meg a partmentét kísérő kavicslerakodásokban. A vízmű fejlesztése állandóan folyik, most ássák a harmadik alagutat a Duna alatt, át a szigetre, még pedig

úgy, hogy mindig át lehessen menni rajta, a szigeti kutak ellenőrzésére.

Természetes, hogy a város fejlődésével fokozni kellett a várost a szomszédos vidékekkel összekötő közlekedő eszközöket. A vasutak hálózata nagyszerűen kiépült, de természetesen sokat vesztett azzal, hogy a Felvidéket és Erdélyt idegen központokhoz csatolták, természetellenesen, mert különösen a felvidéki utak mind természetesen futnak össze Budapest vidékéhez, mi köze például Kassának, a Hernád medencéjében Prágához? Mi köze Prágához Ungvárnak és Munkácsnak? A legszörnyűbb geográfiai torzkép, amit így állítottak össze, még rémes katasztrófát fog okozni!

Budapest jövőjére nézve rendkívül fontos Budapest idegenforgalmának fejlesztése. Ez mindenek előtt igen nagy anyagi haszonnal jár, de másrészt ennek kapcsán talán megismerik végre Magyarországot olyannak, amilyen valóban s elmosódik az a hamis kép, amit osztrák szomszédaink évszázadokon át terjesztettek nyugat felé, tervszerűen aláásva Magyarország tekintélyét és jó hírnevét. Ilyen tendenciózus ferdítésekben különösen a német földrajzi irodalom szokott tündökölni, nemcsak velünk szemben, de mindenütt, ahol a túlfűtött német nacionalizmusnak ez érdekében állt.

Vázlatos geológiai metszet Budapesten keresztül a meleg források, artézi kutak és forrás-mészkölerakódások értelmezésére

Idegenforgalmunk emelésének egyik legfontosabb eszköze sok kitűnő melegforrásunk és artézi kutunk. A túloldali rajz mutatja, hogy a melegvíz az Alföld alól tör föl, az alföldi puha kőzetek és a Budai-hegységet fölépítő, kemény kőzetek határán, tehát a Duna partjával párhuzamos, nagy törés mentén. Ezt a törést érte el a 180 méter mély margitszigeti és a 940 méter mély városligeti artézi kút. A természetes melegforrások rakták le azt a sok, kitűnő édesvízi mészkövet, vagy travertinót, ami a pesti mészégető kemencéket ellátta, meg aztán a Vár tetejét borítva, középkori vár és megerősített város építésére a Várhegyet különösen alkalmassá tette.

Idegenforgalmunk emelésének másik eszköze az a gyönyörű hegyvidék, amely itt a Dunára dől. Semmiféle európai fővárosnak nincs annyi gyönyörű erdeje, sétateré, hegyes-völgyes tájképcsoportja, mint Budapestnek. A kilátás, egy-egy hegytetőről feledhetetlenül nagyszerű s minden kilátásnak legszebb ékessége a hatalmas Duna s a mellette szétterülő, gyönyörű város . . .

XV. FEJEZET

HAZÁNK NÉPE MA

Hazánk viszontagságos történetének következtében ma nemcsak magyarok, hanem sokféle más nemzetiség is lakik hazánk területén (természetesen mindig a történelmi határok közt fekvő területet nevezem hazánknak, mert hisz, ha egyes részei idegen uralom alatt állanak is ideiglenesen, azért azok a mi hazánkhoz tartoznak s előbb-utóbb okvetetlenül visszakerülnek). De maga a magyarság is többféle, érdekes változatot mutat, kétségtelenül a honfoglaláskor hozzánk került avar, török és a később a magyarságba beolvadt kunok és jászok népeinek máig megőrzött jellege következtében.

Vegyük sorba először ezeket az érdekes, magyar változatokat.

1. *Az Ormánság* Baranya vármegye délnyugati szögletében, a Dráva és a Feketevíz szögletében van. „Ormán” török szó, annyit tesz, mint erdő s azért kell Ormánságnak

és nem Ormányságnak nevezünk. Ezt a vizenyős lapályt csakugyan sűrű erdőség borította s ebben az erdőségben települt le a kétségtelenül törökös eredetű nép, minden valószínűség szerint az avarok utódai. Éppen úgy határöröknek telepítették ide őket, mint rokonaikat a göcseji, palóc és székely népeket. A terület 20-23.000 lakosa közül mintegy 17.400 olyan egyén, aki az ormánsági néprajz keretében él. A többi később bevándorolt idegen.

Az ormánságiak egymást „testvér”-nek nevezik, nyelvjárásuk erősen elüt az átlag magyartól s viseletük is egészen különös. Különösen a nők fehér alsószoknyája egészen különös. Azelőtt faházakat építettek. A házakat igen erős talpgerendakeretre állították, azért úgy nevezték, hogy talpasház.

Ugyanilyen talpasházakat Somogyban és Zalában is lehet látni, a falvaktól messze fekvő, a szőlők közt szokásos pincékhez hasonló, gazdasági épületek, ideiglenes lakásul szolgáló tanyaházak közt, különösen a dombtetőkön. Ezeket ismerem, építésmódjuk teljesen megfelel a székely rendfaházaknak, csak hogy nem fenyőből, hanem legminkább keményfából vannak. A ház „talpa” hatalmas méretű tölgyfagerendákból álló, négyszögletes keret. Némelyek azt hiszik, hogy ez a sátoros pásztorélet hagyománya, mert az ilyen házat a talpával együtt föl lehet emelni és elszállítani. Naiv tévedés! Hatalmas gözdarunak kellene annak lennie, amelyik az ilyen háznak csak a talpát is fölemeli! Természetes építésmód ez ott a síksági erdőkben, mert kő nincs, a téglát nem ismerik, a vályog szétázik, tehát csakis a faház felel meg céljának. Ma már persze ezek - sajnos - eltűnnek. A nép szokásaiban is sok eredetiség van, de az, hogy a nők arcukat takarják kendővel, az nem török szokás, mert hisz ezek sokkal régiebbek, mint a hazánkat leigázó ozmán-törökök. A nők arctakarása pedig mohamedánus szokás, már pedig az avarok nem voltak, nem is lehettek mohamedánusok! A magyar nő mindig szemérmes s különösen idősebb asszonyok mindig erősen burkolják a fejüket kendővel.

2. Néhány különös maradvány ismerhető föl Somogy vármegye néhány községében, mint például *Csököly* és *Szenna* falvakban. *Szenna* Kaposvártól délnyugatra van a

halmok közt, Csököly pedig Kaposvár és Nagyatád közt. Mindkettőben a női viselet igen különös, a gyász színe a fehér! A csökölyiek nagyon kevés ruhadíszet használnak s ami van is, különös. Kétségtelen, hogy az ormánságiakkal, meg a göcsejekkel rokonok.

3. *Göcsejnek* nevezzük azt a fennsíkszerű területet, amelyik Zalaegerszegtől délnyugatra, különösen a Kerka felső vízvidékein terül el. Északon a Zala kelet-nyugati irányú völgye, keleten a Válicka szélbarázdája, délről a bánokszentgyörgyi Válicka-patak völgye, nyugatról a Kerka széles völgycsíkja határolja. Területe mintegy 650 km² és 90 apró község van rajta. (Békés vármegye 3671² km területén csak 27 község van!) Az eredeti fennsík mintegy 300-350 m magas tetejét vastag kavics borítja, ebben mindenütt lehet nem mély kúttal jó ivóvizet kiemelni, azért a házak szétszórva is épülhetnek.

A nép különösen nyelvjárása miatt különbözik szomszédaitól. Alig lehet őket megérteni. De nyelvük nagyon hasonlít a székelyekéhez s regös énekeik meg majdnem tökéletesen ugyanazok, amint erre különösen Sebestyén Gyula mutatott rá nagy készültséggel. Nagyon érdekesek babonáik is. Ezt tartják hazánk legbabonásabb népének, így például nagypénteken hajnal előtt az egész háznép meztelenen körüljárja a házat, hogy a gonosz lélek ne háborgassa őket egész évben stb. Avar-török sámánisztikus szokások ezek s kétségtelenül a székelyekkel együtt határőrszolgálatra voltak ide beosztva s mivel területük minden fontos útból kiesik, szint'e elrejtőzött, azért megmaradhattak.

Folkloréjuknak az ormánságitól és csökölyitől való különbségét talán az is megmagyarázza, hogy a göcsejiek mind katolikusok, az előbbieket meg reformátusok.

Göcsej nyugati falucsoportját Hetesnek is nevezik, ez sajnos most Jugoszláviának jutott. A göcsejiek házépítésében is megmutatkozik az eredeti faépítkezés, melléképületeiknek legalább felső része fából van. Egyébként is nagyon sok eredetiséget találunk, de viseletük nem nagyon feltűnő.

4. *Sárköz* a neve annak a vizenyős lapálynak, amelyik Tolna vármegyében a Duna jobbpartján Szekszárd és

Báta közt kerül el. A Sárvíz-Kapos-Sió egyesült vizei hajdan nem Tolna alatt torkoltak a Dunába, hanem a halmok lábánál délfelé haladva, Bátánál, Bátaszék alatt ömlöttek a Dunába. A Sárvíz és Duna közt volt a szigetszerű Sárköz, benne temérdek dunai morotva, a Sárvíznek változó medermaradványai stb. Öcsény, Decs, Sárpilis és Alsónyék községek tartoznak ide. Ezeknek lakói halászzal, pákászzal, vagy pedig a nyomorult, mocsaras területen kívül, szezonmunkával foglalkoztak s a nők sokat maradtak egyedül a falvakban. Ilyenkor készítették szép kézimunkáikat s innen származik az, hogy a nők valóságos kis klikkekbe tömörülnek. Az egyidős nők együtt jártak iskolába, együtt ünnepelnek, egész életükön át szoros barátságban maradnak. Összejöveteleikről a férfiak ki vannak zárva.

A folyókat azonban szabályozták, a mocsarak kiszáradtak s kitűnő termőföldrökké alakultak s most a falvak rendkívül gazdagok. Ezért aztán még szebb, még értékesebb ruhákat készítenek s olyan gyönyörű kézimunkával díszítik, hogy valóban bámulatos. Malonyai Dezső szerint egy-egy ilyen szép női ruha megér 600-800 aranykoronát, de most 1500-1600 pengőnél alább nem adják. De csodaszépek is ezek a ruhák! Igen harmonikus színeket választanak s a munka finomsága bámulatos. Amikor templomba mennek vasárnap, mintha virágcsokrok lebegnének, mert hisz néha 17 alsószoknya himbál a karcsú leánytermeten. Alig tudnak bemenni a templomajtón, dehát ezzel fitogtatják gazdagságukat.

Sok pogány, sámánisztikus szokásuk megmaradt, mint az istenfá, a csöröglő stb. s ők is fehérben gyászolnak. Bizonyosan rokonai az ormánságiaknak, hisz lakóhelyük is ugyanolyan. Sajnos, ezek közt is, mint a legtöbb református népünk közt az egykerendszer harapódzott el s a nép nem hogy szaporodnék, hanem fogy. A falvakban ma is sok ház üresen áll.

5. *Palócok* neve alatt foglaljuk össze azt a többekévésszé egyforma, de sok változatú népet, amelyik a Nógrádi- és Gömöri-medencékben lakik. Körülbelül Ipolyságtól egészen Putnokig laknak, tehát éppen ezeket a zárt medencéket töltik meg. Dialektusuk nagyon különös, ne-

künk azért hangzik igen furcsának, mert a nyílt á és zárt a hangokat éppen fel szokták cserélni. De ami a nyelvjárás fő jellemvonásait illeti, abban szintén a székeleyek és göcsejiek nyelvjárásával való rokonság mutatható ki. Általában kún eredetüknek tartják őket, még pedig azoknak a kunoknak volnának utódai, akik még Kiev alatt csatlakoztak a magyarokhoz. Lehetséges, de bizonyosat mondani nem lehet.

6. A matyók úgy látszik a palócok rokonai, de lényegesen különböznek tőlük ruházatukban és kézimunkáikban. Mezőkövesd, Szentistván és Tard községeket tartják igazán matyónak, ezekben mintegy 23-24.000 ember lakik, ezek közül 18.000 magán Mezőkövesden. A palócok szégyenlik nyelvüket és rejtegetik ősi szokásaikat, de a matyók büszkék az ő néprajzi kincseikre s gyönyörű kézimunkáikat messze elhordják, árusítják, eljutott már a matyóhímzés Hollandiába és Párizsba is. Mind katolikusok s ezért szaporák, sokan kénytelenek máshol munkát keresni. Ruházatuk és viseletük egynemű vonásai engem bizonyos iráni vagy kaukázusi népekre emlékeztetnek.

Semmiesetre sem szabad arra gondolnunk, hogy a mongoljárás idejéből ittmaradt mongolok vagy tatárok ivadékai volnának! Szó sem lehet róla!

7. A *kalotaszegiek* Bánffyhunyad, Kalotaszeg, Kőrösfő vidékén mintegy 34 községben laknak. II. Rákóczi György telepített ide 1650-ben tatárokat s Jankó János szerint ezek belekeveredtek az ittlakó különös népbe. Ruházatuk egészen egyedülálló hazánkban. A nők t. i. felsőszoknyájukat elől felhajtják és övükbe tűzik, tehát olyan viseletük van, ami minden más nép előtt nagyon illetlennek tűnének föl. Ez azonban kétségtelenül hajdani lovas életmódnak következménye. A turáni lovas népek közt a nők is úgy ülnek lovon, mint a férfiak s akkor szoknyájukat elől kénytelenek felhajlítani. A nők persze mindig hiúk lévén, a szoknyát feltűzve hordják akkor is, ha gyalog mennek valahová, hogy lássa mindenki, miszerint ők nem szoktak gyalog járni, hanem „lőhátról beszélnek” rendszeren. Ugyancsak lovagló életmódról tanúskodik a nők szép piros csizmája, mert a lovon ülő nőn ez nagyon látszik, sőt

a csizma orra fel van hajtva, mint a tatár papucs orra, hogy elkaphassa vele a kengyelt, ha kiugrott a talpa alól. Nyelvjárásuk némileg székely es, de nem olyan erősen. Szép kézimunkájuk a varrottas, de nem az a legújabb időkben eltanult hardanger-munka, amit rendszeren kalotaszegi varrottas néven hoznak kereskedésbe, hanem eredetibb vörös és kék pamutkivarrás. Gyarmathy Zsigáné tanította meg őket a finomabb munkára s jól pénzelnék vele.

8. A *torockóiak* egyedül csak Torockó kis városkában laknak. Eredetileg németek voltak (Stájerországból?) s az Árpádok idején telepítették ide őket a vasbányák művelésére. Házépítésük inkább középnémetnek látszik, de viszont vasbányászattal legközelebb hozzánk az eisenerzi stájerek foglalkoznak. A nők ruházata azonban olyan gyönyörű és olyan díszes, hogy ilyent ma sehol német földön nem látni. Ma már mind teljesen elmagyarosodtak, mert a vasbányák kimerülésével kénytelenek voltak földműveléshez fogni s a magyar néppel, az aranyosszéki székelyekkel szoros érintkezésbe kerültek. Ma már senki sem tud egy szót sem németül az egész községben.

9. A *székelyekről* nem kell sokat mondanom, mert hisz jól ismeri őket hazánkban mindenki. A legvalószínűbb, hogy az avarok utódai s királyaink határőröknek telepítették őket ide, ezzel természetesen bizonyos nemesi előjogokat kaptak. Gyergyói, csiki, udvarhelyi, háromszéki és aranyosszéki székelyeket különböztetünk meg, de alig különböznek egymástól.

10. A *csángók* rokonai a székelyeknek. Főzömük Brassó vármegyében a szorosán egymás mellé épült hét faluban laknak. Ezek Bácsfalva, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalva, Tatrang, Zajzon és Pürkerec. A két utóbbi valamivel távolabb van. Ezért nevezik őket hétfalusi csángóknak. Még Apáca, Krizba és Brassóújfalva népét is csángónak nevezik. A legtöbb csángó azonban Bukovinában és Moldovában lakik. Andrásfalva, Boldogfalva, Hadikfalva, Istenfogadj, Istensegíts, Józseffalva, és Magyarfalva a hét csángófalva Bukovinában. Moldovában sokan laknak, mintegy 100.000 főre lehet tenni a számukat. A hétfalusi csángókat erőszakosan térítették át a szászok az evangélikus vallásra s főképpen ebben különböznek a székelyektől, de

nyelvjárásuk is különböző. Későn letelepített és elmagyarosodott vagy elszékelyesedett kunoknak tartják őket.

11. A *kunok* az Alföldön már teljesen elmagyarosodtak, némi etnográfiai és embertani különbségeket azonban föl lehet ismerni.

Nemzetiségeink közül már legtöbbször betelepítését és eredetét megemlítettük. Itt csak néhány szót kell még mondanunk.

1. A *németek* egy része régi betelepülő. A legrégebbiek a városokban mint iparosok és kereskedők szétszórva jelentek meg, de teljesen beleolvadtak a magyarságba. Régiek a sziléziai eredetű szepesi németek, helytelenül szászok. II. Géza király telepítette be az erdélyi szászokat a Közép-Rajna és Luxemburg vidékéről. Makacsul megmaradtak elzárkózott, a magyarsággal nem barátkozó, duzzogó elzárkózottságukban. Három nagy csoportra oszlanak: a beszercei (Nösnerland), barcasági (Burgenland) és szebeni (Altland) szászok. Nyelvjárásuk ősrégi, ma már Németországban nem beszélnek. Ruházatukra erősen hatott a román népviselet, a klímához való alkalmazkodás következtében. Elvonultságuk miatt mindig maguk közt házasodnak, sok köztük a beteg és fogynak, mert nagyon kevés a gyermek. Helyettük mindenhol románok foglalják el, csak a városokban erősödött a magyarság. Építkezésük mindenütt egyforma és eredeti.

Az alföldi és dunántúli svábokat mind a török idők után telepítették be. A legjobb földeket kapták s a legjobb módon élnek. Sokkal jobban megértik egymást a magyarokkal és részt is vettek szabadságharcainkban. Ha nem bujtogatnák őket örökösen a bőrébe férhetetlen német nacionalisták, bizony a legbékésebb testvéri egyetértésben élnék egymás mellett.

2. A *tótok* ősrégi szláv bevándorlottaknak látszanak, de semmiesetre sem a Szvatophik-féle morva fejedelemség lakóinak utódai. Békés, szorgalmas, igénytelen nép, velük is a legharmonikusabb barátságban élt a magyarság a legtöbb helyen, de viszont sok helyen meg pánszláv izgatás ellenünk izgatta őket. Hej, de megbánták most! Hisz a csehek nem hozták meg a beígért „felszabadítást”, a tótok csak alárendelt szerephez jutottak az új államban, sőt a

felvidéki, virágzó gyáripar is teljesen tönkrement. Most a tótok még nagyobb tömegekben vándorolnak Amerikába, mint azelőtt, pedig ezért mindig nekünk tettek szemrehányást.

3. A *délszlávok* közül a horvátok, sokácok és bunyevácok katolikusok, a szerbek görögkeletiek. A szerbek igen bonyolult népkeveredéssel keletkezett, embertanilag csak kis részében szláv eredetű nép. A horvátok tisztább szlávok, de ők is ismeretlen eredetűek, erősen keveredettek. A sokácok néprajzilag erősen elütnek tőlük, úgyszintén a bunyevácok is; ősi népszokásaikat pompázó tarka viseletüket mai napig híven megőrizték.

4. A *rutének* tiszta kisoroszok és az Északkeleti Kárpátok terméketlen völgyeibe már igen régen bevándoroltak. Ezek a legalacsonyabb műveltségű és legszegényebb sorsban élő szláv népek, bár a magyar kormány mindig segíteni igyekezett rajtuk.

4. A *románoknak* nem kellene kifogásolniuk, ha oláhoknak nevezzük őket, hisz ők maguk is „numerus walachicus”-ról beszélnek, a franciák Romániát Valchie-nek nevezik s ez az elnevezés a szlávoktól ered. A szlávok minden latinos idiómát beszélő népet „vlach”-nak neveztek, ebből lett a magyar oláh és olasz szavunk. Az olasz sem haragszik meg, ha nem taliánnak, hanem olasznak nevezzük őket. Az „oláh” szó még magyar családnevekben is előfordul tehát nem csúfnév, hanem éppen olyan, mint a sváb, vagy szász, vagy rác, mert egyik sem helyes, de megszokott.

A románok eredetileg Illiriában laktak s ott jutottak érintkezésbe latinul beszélő népekkel, vagy Moldován Gergely véleménye szerint Apuliából jöttek át a Karszt-hegység planáira, magukkal hozva olaszos latin nyelvüket, de később annyira keveredtek szlávokkal, hogy szavaiknak 70-75%-a szláv szó.

Eredetileg havasi pásztorok voltak s költöző pásztorkodással foglalkoztak. Ez annyit tesz, hogy nyáron fenn voltak a juhokkal a havasokban, télen pedig leköltöztek a Balkán-félsziget olyan síkságaira, ahol nincsen hó. Ezt a mesterséget csakis a Balkán-félszigeten folytathatták, mert az Erdélyi-medencében télen nem lehet a hó miatt legeltetni. Mindazáltal átvándoroltak az erdélyi havasokra is,

de ott kénytelenek voltak takarmányt gyűjteni s télen az állatokat lenn a völgyben takarmányon tartani. Ez nem olyan könnyű, mint az előbbi, azért itt sokkal kevesebb állatjuk volt, mint a Déli-Kárpátokban, vagy a Rhodope-hegységben.

Folklorejuk teljesen kőkorszakbeli s fenn a havasokon elég tisztán megmaradt. Feltüzesített, kőharang alatt sűtik a kenyeret, faedényben úgy forralnak vizet, hogy tüzesített köveket hajigálnak bele. Vaseszköz csak a legújabb időben került a kezükbe, fenn a pásztortanyán, az esztenában alig látni egy-egy vasszeget, láncot, vagy bádogdarabot. Román kovács nincs. A kovács köztük a cigány. A cigányok hindu eredetűek. Sok mindenhez értettek még ősi hazájukból, azért ők voltak köztük a kovácsok, rézművesek, kuruzslók, jövendőmondók, ezermesterek. A cigányok ezért köztük érezték magukat legjobban, részben el is oláhosodtak (oláh-cigányok).

A románság túlnyomóan a török időkben és a török idők után menekült Erdélybe. Kétségtelenül be lehet ezt bizonyítani azzal a sok császári rendelettel és jelentéssel, ami a tömegek beözönlése következtében keletkezett kellemetlenségekkel foglalkozik. A legnagyobb történelmi hazugság, hogy a dákok, vagy a Dáciát meghódító rómaiak utódai lennének! Fanariótáik (nagybirtokosaik) meg mind tatáreredetűek (Kan-Takuzeno, Kan-temir stb.).

*

Ennyi sok idegen nép talált itt menedéket, vendégszerető hazát s most megcsonkították hazánkat, ránk gyűjtötták a házat, de

„Hiszek egy isteni, örök igazságban!”

BEFEJEZÉS

Végig tekintettünk hazánk történelmén földrajzi vonatkozásban. Nincs mit szégyenlenünk sem eredetünkre, sem történelmünkre nézve. A germán népek eredete egy cseppet sem „előkelőbb”, mint a mienk, történelmük egy cseppet sem dicsőségesebb, mint a mienk. Mi is részt vettünk a nyugat minden szellemi mozgalmában: nyugati keresztények lettünk, alkotmányunk volt, részt vettünk a

keresztes háborúkban, a reneszánszban, a reformációban, a szabadságharcokban. Tudósaink és művészeink mindig a kor színvonalán álltak s nemzetünk csekély számával arányos mennyiségben adtunk az emberiségnek szellemóriásokat. Humanisztikus gondolkozás terén messze a külföld előtt jártunk, hisz nálunk nem voltak inkvizíciók, vallásháborúk, boszorkányüldözések stb. Nemes, szinte arisztokratikus gondolkozás jellemzi a köznépet is.

Tudósaink közül elég legyen a két Bolyai, Irinyi, Jedlik Ányos, Eötvös Lóránd, Lóczy Lajos, Lénárd Fülöp, Semmelweis Ignác nevét főlemlíteni. Költőink között Arany János, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Madách Imre, Jókai Mór, zeneszerzőink közt Liszt Ferenc, festőművészeink közt Kupeczky János, Borsos József, Lotz Károly, Markó Károly, Munkácsy Mihály, Benczúr Gyula, Ligeti Antal (az élöket nem említve) minden idők legnagyobb mesterei közé tartoznak. Bláthy Ottó és Kandó Kálmán gépészmérnökök találmányai az egész világot meghódították s Vásárhelyi Pálunk a legnagyobb vízmérnök talán mindenek közt.

Legfeltűnőbb talán, hogy felfedező utazóink is olyan nagy számban vannak, hogy ez a nemzet nagyságával nincs is arányban, különösen ha meggondoljuk, hogy nincs is tengerpartunk. Már Juliánusz barátról elmondtam, milyen korszakalkotó érdemei vannak, de azután Magellán hajóján látunk magyar embert, sőt Grönland fölfedezésének történetében is játszik szerepet magyar ember, a normannok társaságában. Azután Benyovszki Móric, Magyar László, Körösi Csorna Sándor, Vámbéri Ármin, Teleki Sámuel gróf, Déchy Mór, Széchenyi Béla gróf, Lóczy Lajos, Prinz Gyula, Almásy György stb., mind-mind elévülhetetlen érdemeket szereztek a Föld megismerésének történetében.

De aztán a magyar medence délkeleti határával egyszerre vége van az európai műveltségnek. Hol van a szerbeknek vagy románoknak egyetlen felfedező utazója? Az utóbbiaknak volt egy. Poppernek hívták, a Tűzföldön fölfedezte a Carmen Sylva-hegyláncot, de aztán az argentinai kormány Punta Arenasban fölakasztatta pénzhami-

sítás és az indiánus gyermekeknek mulatságból való lelővése miatt.

Magyarország magyar népe mindig a legműveltebb köznépek közé tartozott. Intelligenciája, humanizmusa, jóízlése messze felülmúlja még a német és francia köznép lelki műveltségét is. Hisz Franciaország egyik falujában 1925-ben (!) megégettek egy vénasszonyt, mert boszorkánynak minősítették! A mi magyar falvainkban ilyen elő nem fordulhat.

Hogy nem alkothattunk annyi szép épületet, annyi technikai berendezést, mint a nyugati nemzetek, annak az az oka, hogy mi védtük Európa műveltségét, mert itt hőmpölyög határunkon a keleti elmaradottság, tudatlanság és erőszak, – és nekünk egyik kezünkben mindig a kardot kellett tartani.

Most is ez a sorsunk s ez a hivatásunk. Meg kell állnunk a helyünket s eljön az idő, a földrajzi körülmények kérlelhetetlen törvényei következtében, hogy helyreáll Szent István és Mátyás király birodalma s akkor lesz megint Európában béke és a műveltség újra hatalmasan halad előre. De nekünk ezt munkálnunk kell, nem várhatjuk, amíg a sült galamb a szánkba repül. Műveltséggel, erkölcsösséggel, alkotmányossággal és törhetetlen hazaszere-ttel győzni fogunk minden ostoba rombolás fölött s helyreállítjuk Mátyás birodalmát.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
1. Ázsia pusztáin	3
2. A magyar nép és nemzet kialakulása.....	15
•3. A magyar medence a történelem előtti időkben	27
4. A magyar medence a rómaiak idejében	38
5. A magyar medence a népvándorlások idejében	52
6. Magyarország a honfoglalás idején	03
7. Szent István Magyarországa	71
8. Magyarország az Árpád-házbeli királyok korában	94
9. Magyarország az Anjouházbeli királyok korában	104
10. Magyarország Mátyás király alatt	132
11. A török idők következményei	142
12. Magyarország újjáéledése a török idők után	157
13. Az Alföld újabbkori fejlődése	171
14. Budapest helyzete és fejlődése	193
15. Hazánk népe ma.....	203